

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	2
'Aho	Tusite, 13 Fepueli 2024

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Hon. Dr. Siale 'Akau'ola
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika	
'Eiki Minisitā Toutai	
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Lord Vaea
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 1/2024
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

'Aho: Tusite 13, Fepueli 2024

Taimi: 10.00 am

Fika 01		Lotu
Fika 02		Fuakava 'a e 'Eiki Minisita Mo'ui – Hon. Dr Siale 'Akau'ola
Fika 03		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 04		Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea
Fika 05		LAO FAKAANGAANGA: 5.1 Lao Fakaangaanga Fika 16/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 1) ki he Konisitutone 'o Tonga 2023 5.2 Lao Fakaangaanga Fika 17/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 1) ki he Fili Fale Alea 2023 5.3 Lao Fakaangaanga Fika 18/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) 'o e Fakamaau'anga Lahi 2023
Fika 06		NGAAHI TU'UTU'UNI: 6.1 Tu'utu'uni Fika 1/2024: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Toutai (Ngaahi Kolo Matatahi) 2023 6.2 Tu'utu'uni Fika 2/2024: Tu'utu'uni Lao (Fakatonutonu) ki hono pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2023 6.3 Tu'utu'uni Fika 3/2024: Ngaahi Tu'utu'uni (Pule'i) (Fakatonutonu) 'o e Sino'i Pa'anga Malolo mei he Ngaue 2023

	6.4	Tu'utu'uni Fika 4/2024: Tu'utu'uni Lao ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2023
Fika 07		LIPOOTI KOMITI:
	7.1	Fika 3/2023: Komiti Tu'uma'u ki he Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 1) ki he Fakamo'oni 2023 [Lao Fika 9/2023]
	7.2	Fika 4/2023: Komiti Tu'uma'u ki he Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Fakamo'oni 2023 [Lao Fika 10/2023] .
	7.3	Fika 1/2024: Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monu'ia 'a e Fale Alea fekau'aki mo e Launga'i 'o e Fakafofonga Kakai Tongatapu 7 'e he 'Eiki Palemia
	7.4	Fika 1/2024: Komiti Fili Fekau'aki mo e Totongi 'Uhila
Fika 08		NGAAHI FAKAMATALA FAKATA'U & LIPOOTI 'ATITA & LIPOOTI 'A'AH:
	8.1	Potungae Fakamaau'anga 2022/2023
	8.2	'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 2022/2023
	8.3	Potungae Toutai 2022/2023
	8.4	Potungae Fefakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika 2022/2023
	8.5	Potungae Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2022/2023 (<i>'I hono fakatonutonu</i>)
	8.6	Potungae Sitetisitika 'a Tonga 2021/2022
	8.7	Potungae MEIDECC 2022/2023
	8.8	Ngaahi Lipooti 'Atita 'o e Pa'anga Tokoni Faka-Fale Alea & Ngaahi 'Ofisi Fakavahenga, Fepueli 2021 – Sanuali 2023 (Vahenga 1 ki he 17)
	8.9	'Atita'i 'o e Ola – Sisitemi Fakafonua ki he Mo'ui Lelei 'a e Kakai 'oku Malohi mo Matu'uaki 'a e Ngaahi Fakatu'utamaki, Novema 2023
	8.10	Lipooti 'A'ahi Fale Alea – Vava'u 14
	8.11	Lipooti 'A'ahi Fale Alea – Vava'u 16
Fika 09		KOMITI KAKATO:

Fika 10	10.1	Lipooti Komiti: Fika 3/2023: Komiti Tu'uma'u ki he Pa'anga fekau'aki mo e 'Atita 'o e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga mo e Faipau ki he Lao 2020/21 – 2021/22
Fika 11	11.1	Fokotu'u Faka-Fale Alea: Fika 3/2023: Ke Fokotu'u ha Komiti Fili ke fakahoko ha talatalanoa mo e kakai fekau'aki mo e fili fakalukufua 'o e kau Fakafofonga 'o e Kakai (Fakafofonga Tongatapu 4)
Fika 12	12.1 12.2 12.3 12.4	Ngaahi Fakamatala Fakata'u: 'Ofisi Palemia 2021/2022 (I hono fakatonutonu fika 2) Potungae Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2021/2022 (I hono fakatonutonu) Potungae MEIDECC 2021/2022 (I hono fakatonutonu) Potungae Tamate Afi mo e Me'afakafokifa 'a Tonga 2021/2022 (I hono fakatonutonu)
Fika 13		Ngaahi Me'a Makehe
Fika 14		Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea 'o Tonga.....	8
Ui 'a e Falé.....	8
Poaki.....	8
Me'a 'Eiki Sea	9
Pāloti'i 'o tali fokotu'u Sea ki he taimi ngāue 'a e Falé	10
Tokanga ki he kupu 7 e Lao Fili Fale Alea	10
Lau tu'o 2 Ngaahi Tu'utu'uni ki he Toutai, Ngaahi Kolo Matātahi 2023	11
Fokotu'u tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni ki he Komiti Kakato	12
Tu'utu'uni Fakatonutonu ki hono Pule'i e Tute mo e 'Ekisia 2023	12
Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i Tute & 'Ekisia 2023	13
Fokotu'u ke fakafoki he Pule'anga Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i Tute & 'Ekisia 2023.....	14
'Ikai tali Tu'utu'uni fika 3/2024 Fakatonutonu ki he Sino'i Pa'anga Mālōlō mei he Ngāue 2023	15
Tu'utu'uni Fika 4/2024, Tu'utu'uni Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá 2023	15
Kole ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 4/2024 ki he Komiti Kakato	16
Tokanga ke maau naunau 'omai ki Fale Alea kuo pau ke kāsete'i.....	16
Tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni fika 4/2023.....	17
Lipooti mei he Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023	18
Fokotu'u tukuhifo Lipooti Fika 3/2023 Komiti Lao ki he Komiti Kakato	18
Toloi 'asenita 5.3 he 'oku 'ikai ke 'i Fale Alea 'a e Mēmipa na'a ne fakahoko 'a e lāunga	19
Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023	19
Lipooti Fika 4 Komiti Lao Fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023	20
Fokotu'u pea poupou'i ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti fika 4/2023 Komiti Lao	20
Lau tu'o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023	20
Tukuhifo fakataha Lipooti Fika 4/2023 Komiti Lao ki he Komiti Kakato	21
Toloi ke toki alea'i e Lipooti Komiti Fili Fekau'aki mo e 'Uhila	21
Tokanga ke fakahū mai Lipooti Fakata'u mei he Pule'anga 'i ha fometi ke lava 'ilo'i e ngāue na'e fakahoko 'aki e pa'anga tukuhau & mo hono ola.....	21
Tui Pule'anga fiema'u ke tomu'a liliu 'a e Lao fakatatau ki he kupu 51(5) Konisitutone kae lava liliu e fotunga lipooti fakata'u	22
Kei fai ngāue Komiti Fili ki he Fakamatala Fakata'u Pule'anga kae toki fakahu mai ki Fale Alea	23
Tu'unga 'i ai e ngāue 'a e Komiti Fili ki he Fakamatala Fakata'u Pule'anga.....	25

Tu'utu'uni Sea ke tukuhifo 'u Tu'utu'uni fika 6-11 ki he Komiti Kakato	25
Fokotu'u ke tukumai he Pule'anga 'i 'Epli ha lipooti fakaangaanga ki he ngaahi ngāue na'e fakamoleki ki ai silini vahea mei he Patiseti	25
Me'a Sea Komiti.....	28
Kole fakatonutonu pe Makaunga ke fakafoki mai ki Tongatapu ni kae hoko atu ngāue ke fakatonutonu Tu'utu'uni 'i Fale Alea	31
Kole ke fakatokanga'i ange mu'a e tonu 'o e ngaahi naunau hono fakahū mai ki he Fale Alea	32
Fokotu'u ke tånaki ha kupu 2 (a)	32
Tokanga ke vakai'i Pule'anga tu'unga e fo'i Tu'utu'uni he na'e 'osi kasete'i ia he 2022	34
Fokotu'u ke fakafoki he Pule'anga 'a e Tu'utu'uni fika 4/2024	34
Kole Pule'anga pea tali mohetolo kimui alea'i Tu'utu'uni fika 4/2024	36
Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2023	36
Kole pea tali ke mohetolo kimui hono alea'i Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i Tute & 'Ekisia 2023	37
Fakama'ala'ala he Lipooti Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 1 ki he Fakamo'oni 2023	37
Tui malava pā'usi'i mafai Fakamaau pea fakatu'utāmaki 'ave ki ai ke faitu'utu'uni 'aki anga 'ene fakakaukau 'i he Lao Fakamo'oni.....	42
Taukave Pule'anga ko e ngaahi fakatonutonu ki he Lao Fakamo'oni na'e fa'ú makatu'unga mei he ngaahi tonounou he ngaahi hopo faka-Fakamaau'anga	44
Hoha'a fekau'aki mo e kupu 89 koe'uhi ko e 'ave fu'u mafai fakalukufua ki he Fakamaau ke ne fakafuofua tautea.....	48
Kole ki Fale Alea ke nofo pe ngaahi fakamalanga he fatongia ko e fa'u lao	48
Fokotu'u ke toe fakalea'i fo'ou kupu 89 'oua fu'u tau'atāina mafai ma'u he Fakamaau ke faitu'utu'uni he hopó	51
Fokotu'u ke 'ave Lao ko ení ke fakamalumu he Lao 'Ekisia mo e Tute	54
Tokanga ki he malu e fakamaau totonu 'oange mafai lahi ki he Fakamaau'anga.....	58
Fokotu'u ke fakafoki e Lao Fakamo'oni 2023 'o toe fokotu'utu'u fakalelei	61
Fokotu'u mei he Pule'anga ki Fale Alea ke nau lau fakalelei e fakalea 'a e Lao.....	64
Tokanga 'e uesia lahi he fo'i lao 'a e ngaahi Lao Hia lahi he fonua.....	64
Tui 'e ta'e'aonga ngaahi makatu'unga 'e 14 he fo'i laó'oka tali ke tånaki mai kupu 0.....	71
Pāloti'i 'o tali 'a e Lao Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023	72
Alea'i Lao Fakaangaanga fika 10/2023 - Lao Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Fakamo'oni 2023	73
Kelesi	76

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tūsite, 13 Fepueli 2024

Taimi: 1020-1025

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea. (Lord Tu’iha’angana)

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea, Lord Tu’iha’angana ki hono me’a’anga)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Kātaki kae fai mai ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki.

(Na’e kau kātoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ki hono hiva’i ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki pea ko ‘ene lava ia ‘a e lotu ki he pongipongi ni)

Ui ‘a e Falé

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Palēmia Le’ole’o mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘Ene ‘Afió pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ní, ‘Aho Tūsite, 13 ‘o Fepueli 2024.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalakalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā Mo’ui. ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Nuku, HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila mo e Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Pīveni Piukala, John Grattan Vaea Taione, Kapelieli Itoni Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Fīnau, Veivosa Life of Light Taka, Vātau Mefi Hui.

<005>

Taimi: 1025-1030

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea kole mu’a ke u toe fakaongo.

‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Nuku, Mateni Tapueluelu. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku kei hoko atu ‘a e poaki folau faka-Fale Alea ‘a e Sea ‘o e Fale Alea, kei hoko atu mo e poaki ‘a e ‘Eiki Palēmia, tatau mo e ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata pehē ki he ‘Eiki Minisitā Ngoue pea kau atu ki ai mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Ko *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili ‘oku poaki me’a tōmui mai he pongipongi ni, kei hoko atu mo e poaki ‘a ‘Uhilamoelangi Fasi folau faka-Fale Alea, poaki me’a tōmui mai mo Dulcie Elaine

Tei. 'Oku kei hoko atu mo e poaki folau 'a Mo'ale Finau pea mo e Veivosa Taka. 'Eiki Sea ko e ngata'anga ē taliui ki he pongipongi ni. Ko 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō na'e 'osi me'a 'i Fale ni he taimi ni, mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Kalake, fakatapu ki he 'afio e 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu ki he Hau e fonua Tupou VI tapu ki he Ta'ahine Kuini Nanasipau'u, tapu ki he Tama Pilinisi Kalauni Tupouto'a 'Ulukalala. Ta'ahine Pilinise Sinaitakala mo e Fale 'o Ha'a Moheofō, tapu ki he Hou'eiki 'o e fonua mo ha'a tauhifonua mo ha'a matāpule, tapu ki he kau takilotu mo e ngaahi tu'unga kotoa pē 'oku tonu ke a'u atu ki ai 'a e fakatapu tangata'ifonua mo e fefine'ifonua 'o Tonga ka u hūfanga atu hē kae fakahoko e ngāue 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he 'aho ni. Mālō e laumālie e Palēmia Le'ole'o mo e Hou'eiki Minisitā, mālō e laumālie e Hou'eiki 'o e fonuá, mālō e laumālie e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai kamata 'etau ngāue he pongipongi ni.

'Uluaki pē Hou'eiki me'a 'oku ou ki'i fie lave atu ki ai pea tau hoko atu ki he 'etau 'asenita ko ē 'etau taimi ngāue pē hangē pē na'a tau fononga mai'aki pea neongo 'oku te'eki ai ke liliu 'etau Tu'utu'uni ka ko 'eku fokotu'u atu pē 'a'aku ia ke hangē ko 'aneafi. Mou laumālie pē ke tau fononga atu pē he taimi ko ia, ke tau ngāue pē ko eni toki mālōlō pē ki he 12:00 pea tau hū mai he 2:00 'o toki tuku pē ki he 4:00. 'Oku maau pē 'a e ipu vai mo e kofi mo e tī 'i tu'a hē kapau 'i ai ha Hou'eiki 'oku fiema'u he lolotonga e feme'a'aki pea me'a atu pē ko e faka'ilonga mai pē ki he kau ngāue ke nau 'omai e fiema'u kapau 'oku mou fiemālie 'ikai ke u tu'utu'uni atu he ko 'etau tu'utu'uni tautolu pē ke tau mālōlō ko 'etau felotoi pē. Ko ho'omou laumālie lelei pē ki ai pea tau fononga ai. Hangē 'oku mou laumālie lelei pē ki ai te tau ki'i fononga atu ai. Tau feme'a'aki pē eni a'u ki he 12:00 pea tau toki mālōlō pē ai pea tau toki hoko atu he 2:00 'o a'u ki he 4:00.

Ko hono ua pē me'a 'oku ou tokanga pē ki he mahu'inga 'aupito pē ia ke fakahoko atu ke mou 'uhinga he na'e...

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē mu'a e Feitu'u na. Sea ko e fokotu'u atu pē ia ko hono 'uhinga ko 'etau Tu'utu'uni ke fakamahino pē 'oku tau ngāue'aki 'a e kupu 3 'etau Tu'utu'uni ke tuku fakatafa'aki 'etau Tu'utu'uni Sea ke mahino pē 'oku tau *invoke* e kupu 3 Sea pea poupuu atu pē ki he me'a e Feitu'u na, ke tuku fakatafa'aki pē he 'oku 'osi tohi ia he Tu'utu'uni e ngāue mo e taimi ngāue mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Oku 'i ai pē 'uhinga ki he me'a ko eni 'oku ou fokotu'u atu ko e 'uhinga pē ke toki faka 'e Hou'eiki 'uhingá 'oku tau pehē foki he 'etau Tu'utu'uni te tau 'osi e houa 1, 11:00 pea tau mālōlō miniti 'e 15, ka 'oku mou mea'i pē ko 'etau ō ki he 'oku fai e feme'a'aki 'oku fa'a 'alu pē ia 'o miniti 'e 30 pea 'ova ai. Ka ko ia pē fokotu'u ia 'oku 'oatu...

<007>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Sea Le'ole'o : ...pea ko ena 'oku mou laumālie lelei pē ki ai ka ko u tui ke fakahoko pē 'a e me'a ko iá ke tau ki'i hokohoko atu 'aki pē ia, 'i he 'etau ngāue kapau ko ena 'oku mou laumālie ki ai.

Pāloti'i 'o tali fokotu'u Sea ki he taimi ngāue 'a e Falé

Pea ko ia e fokotu'ú ke tali ke tau ngāue'aki e kupu ko eni 'etau tu'utu'uni ke tuku fakatafa'aki ka tau ki'i fononga 'aki 'a e founa ngāue ko eni 'oku ou fokotu'u atu pea kātaki 'o fakahā 'i he hiki hono nima 'oku loto ki ai.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'Oku loto ki ai e toko 15.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai kātaki 'o fakahā 'i he hiki hono nima.

Kalake Tēpile : 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ko ia 'e ngata pē tu'utu'uni ia ko iá 'i he taimi e motu'á ni 'a ē na'a ku fokotu'u atu. Toki me'a mai e Sea 'o e Fale Aleá 'o kapau 'oku loto ke hoko atu ai pea hoko atu ai pē ko 'ene fakahoko pē 'ana ia, ka ko e ki'i ngaahi 'aho ko eni 'oku tau 'i heni aí, tau fononga atu ai.

Fakahā 'e 'i ai faingamālie ke fakamahino Sea Fale Alea tu'unga\mafai tohi 'ave takai

Ko e ua pē me'a na'a ku lave ki aí mahu'inga pē ke mea'i 'a e mahu'inga 'aupito ke tau femahino'aki he, na'e me'a mai tokanga ki ai e Fakafofonga Tongatapu 5 fekau'aki mo e kaveinga ke fakamahino'i e tu'unga 'oku 'i ai e me'a ko e tohi 'ave takai he Falé ni pea mo e tu'u 'a e tu'utu'uni. Pea na'e 'ohake he ngaahi tokanga ki ai 'aneafi, pea 'oku mahu'inga'ia 'aupito pē 'i he kaveinga ko iá ke 'ohake pea fai hono fakamahino. Pea na'u kole pē ki he Fakafofongá ke tuku pē ko eni ke fakahoko ki he Kalake ke ne nouti, ke tali mu'a ki he Sea e Fale Aleá ke me'a mai. 'A ia 'oku fakaangaanga ke ne me'a mai 'apongipongi, pea mahalo 'e kamata ngāue he efiāfi 'apongipongí, ka ko e Tu'apulelulú ke 'ohake ki ai ke ne fai e femahino'aki ai mo 'ohake e me'a 'oku mou tokanga feaku'aki mo e kaveinga ko ia. Pea ko e 'uhingá ko ia na'a ne fakahoko e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi 'uhinga na'e ngāue'aki mai'aki e me'a ko iá ka ko u tui ko e me'a mahu'inga ia ke fakamahino.

Pea 'oku fiemālie pē ki ai e Fakafofongá Hou'eiki ke me'a mai e Sea e Fale Alea pea nouti 'e he Kalaké ke fakahoko ki ai ke toki 'ohake. Pea ko e me'a mahu'inga ia ke fakama'ala'ala ke tau taha 'i ha me'a he 'oku kei lahi pē 'a e ngaahi faka'uhinga kehekehe fekau'aki mo e kaveinga ko ia. Ka 'oku mahu'inga 'aupito ke fakahoko. Pea kapau 'oku 'i ai ha fakalea 'o e tu'utu'uni 'oku fiema'u ke fakalea ke mahino. Na'e mahino pē 'oku tau taha pē 'oku 'ikai ke tau toe kehekehe hono faka'uhinga'i e me'a fekau'aki mo e kaveinga mahu'inga ko ia.

Mahalo ko e me'a pē ia 'oku fai ki ai e tokanga he pongipongí ni Hou'eiki, ka tau hoko atu mu'a ki he 'etau 'asenita. Ko eni ko e, 'io ko e hā e me'a 'oku ke tokanga ki ai Fika 7.

Tokanga ki he kupu 7 e Lao Fili Fale Alea

Paula Piveni Piukala : 'E Sea 'oku ou mahu'inga'ia he me'a ko ena na'a ke toki 'ohaké, he ko e, he ko hotau fatongiá ko e Fale fa'u lao eni. Ka ko e kupu 7 ko ē ko ē 'etau Lao Fale Aleá na'a tokoni mai e Minisitā Lao. He na'a ku fokotu'u atu foki 'aneafi he ko 'ene tu'u ko eni,

kapau te tau hanga 'o vakai'i e laó kuo 'osi *unseat* pē 'e he kupu si'i (1) ia 'a e ongo Fakafofonga ko eni na'e 'ikai ke na 'i heni 'aneafi e Minisitā Pa'angá pea mo e 'Eiki Palēmia. Tukukehe 'i he kupu si'i (3) ka fokotu'u mai 'e he Seá ki Fale Alea. Ko e faingatā'ia ia na'a ku hoha'a ki ai 'aneafi Sea. Ko hono 'uhingá he ko 'ene tu'u ko eni he taimi ní ia 'oku *by operation of the Law* kuo 'osi *unseat* e ongo Fakafofonga ia ko ení mei hona *constituency*. Ka ko 'eku 'uhingá 'oku totonu ke tau tokanga ki ai, 'oua 'e tuku ke tau toki.. He 'oku mahu'inga he 'oku a'u ē ki he, Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Ongó Fakafofonga kātaki 'oku mo toe 'omai. Ko eni ko u 'osi fakahā atu te tau fai e feme'a'aki ki ai kae 'oleva ke 'oatu e ngaahi 'uhinga. Hangē pē na'a ku lave ki ai 'aneafi 'oku 'ikai toki hoko eni. Kuo 'osi 'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni pehē kimu'a, pea ko eni 'oku tau lolotonga fononga mai ai 'aki 'i he founa tatau pē pea na'e fakahoko. Ka 'oku mahu'inga pē hono, 'a e 'ohake 'aneafi he 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga ko e 'Eiki Sea 'oku ne mea'i lelei mo e ngaahi mafai 'o e Seá ki he ngaahi *ruling* 'a e Seá mo e me'á 'oku pau ke fakahoko, pea 'oku tau fononga mai ai. Pea na'e fai ki ai e feme'a'aki ko eni 'anenaí...

<008>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Sea Le'ole'o: ... ka 'e toki fai e, 'oatu ho'omou ngaahi ... he taimi 'e 'ohake ai ka ko u hanga pē au 'o 'oatu ke mahino he na'e 'i ai 'a e Hou'eiki na'a nau tokanga ki ai 'aneafi. Pea nau kei tuku pē he 'ikai ke tau fu'u femahino'aki ka 'e fai e feme'a'aki ko eni 'oku ou talaatu 'e ai e faingamālie ke fakahoko ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ha'ane me'a mai, he ko ia 'oku ne mea'i lelei ange pea na'a ne fakahoko e ngaahi tu'utu'uni ko ení pea mo e ngaahi kupu pea mo 'ene ngaahi mafai e Sea na'a ne ngāue'aki kimu'a pea u hoko maí. Ka 'e 'oatu leva ke mou feme'a'aki. Ko e me'a ia ko u fakahoko atu 'e ai e faingamālie ke mou feme'a'aki ai. Pea tuku leva ia ke talitali ki ai he 'e mahino ko e 'aho ni pē pē ko 'apongipongi pē ko e Tu'apulelulu kuo tau fakamahino leva e ngaahi me'a tūkunga 'oku 'i ai he ko e tūkunga ia 'oku 'i ai 'oku 'ikai ko ha toki me'a eni na'e 'i ai e faitu'utu'uni pehē 'a e Fale pea ko e, ka tau fakamahino'i pē ko e hā e tu'unga 'o e me'a ko e 'ave takai mo e, 'a ia 'e 'oatu leva he taimi ko ia ko e me'a ia nau talaatú 'e, ko u tui 'e a'u ki ha feme'a'aki ki ai he tau pehē ko e Tu'apulelulu 'e fai ai ha'atau femahino'aki ki he me'a ko ia.

Ka tau hoko atu ki he'etau 'asenita 'e Hou'eiki ko e Fika 4. 'A ia ko e 'aneafi na'e 'osi lau 'uluaki e Tu'utu'uni ko ena ki he Toutai pea ko 'etau hoko atu eni ki hono lau tu'o ua.

Lau tu'o 2 Ngaahi Tu'utu'uni ki he Toutai, Ngaahi Kolo Matātahi 2023

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai, Ngaahi Kolo Matātahi 2023.

Lao ki he Pule'i 'o e Toutai.

Kupu 1, Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea kupu (1). 'E ui 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ení ko e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Toutai, Ngaahi Kolo Matātahi 2023.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fika 4.

Fokotu'u tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni ki he Komiti Kakato

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Mēmipa Fale Alea ko e kole atu Sea pē 'e lava 'o tukuhifo ki he Komiti Kakato. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io fokotu'u ia ke tukuhifo ki he Komiti Kakato.

'Eiki Minisitā Fonua: Sea faingamālie pē ke u fakahoha'a atu?

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai e 'Eiki Minisitā Fonua.

'Eiki Minisitā Toutai Le'ole'o: Tali lelei pē 'e au e 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga. Ko e fakatonutonu 'o e ki'i Tu'utu'uni ia ko eni he Toutai ko e tātaki mai pē 'a e ngaahi kolo fo'ou he SMA ke hokohoko mei he 59 'o a'u ai ki he 60 tupu 'e toe tātaki mai pē fanga ki'i kolo kehe. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ai ke fakataha'i ai. Ko e me'a pē ko ē 'oku tonu ke mahino ki he ki he ngaahi liliu ko eni 'oku fokotu'utu'u fakafeitu'u 'oku fakapotopoto pē e ngāue 'a e potungāue mo faka'atā 'a e neongo e ngaahi SMA ia 'oku fakangatangata 'a e ngaahi sone. Ka 'oku 'i ai pē e ngaahi feitu'u 'oku 'atā ki he ngaahi kolo 'oku tu'u loto fonua ka 'oku 'i ai pē fekaukau'aki 'a e savea ko eni 'oku fai. Ka ko e ki'i fakatonutonu ia ko eni ia 'i he 'uhinga 'o e tu'utu'uni ko eni ko e tātaki mai pē ia 'o e 'ū lisi kuo tali ke nau hoko ki he Tu'utu'uni 'o e SMA ke fakakakato 'a e ki'i tu'utu'uni ko eni. Ko ia Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā Fonua ho ki'i fakama'ala'ala mai, Tongatapu 4 'oku 'ikai, pau 'oku ke loto pē koe ke tukuhifo ko e me'a pē ia 'a e Feitu'u na. Pea kapau ko e 'uhinga ia kapau ko e tali toki tātaki mai pē ki'i kolo ko ē pea tau, kae fai pē ia ki ho'omo me'a kapau 'oku pehē pē ke tukuhifo ...

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea, Sea ko u kole pē ke tukuhifo 'oku 'i ai e fakatonutonu ia he ki'i lao ko eni mahalo na'e 'ikai ke me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ia 'oku 'i ai e fakatonutonu pea ko ia 'oku kole atu ke tukuhifo ki lalo ki he Komiti Kakato mālō.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea mahalo ko e fakatonutonu mahalo e tikili ko ē he fanga ki'i motu 'a e fanga ki'i koló.

'Aisake Eke: Te u toki 'ave pē 'o mahalo uehe 'oku te'eki ke me'a ki ai e Palēmia Le'ole'o ko u tui ke toki 'ohake ia he Komiti Kakato mālō.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e me'a ia 'oku 'ai ai mahalo na'a toki fakahingoa fo'ou ha kolo ke liliu ai e tu'utu'uni Sea.

Tu'utu'uni Fakatonutonu ki hono Pule'i e Tute mo e 'Ekisia 2023

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai tukuhifo ia ki he Komiti Kakato lau e 4.2 Kalake. Tu'utu'uni Fakatonutonu ki hono Pule'i e Tute mo e 'Ekisia 2023.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 2023.

Lao ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia. 'I hono ngāue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he kupu 45 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Tute mo e 'Ekisia 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne

tokangaekina ‘a e Tānaki Pa’anga Hū Mai mo e Tute ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘a e tu’utu’uni ko eni.

Kupu 1, Hingoa Nounou pea mo e ‘UHINGA’i Lea kupu (1) ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘EKISIA 2023.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku loto ke tali hono lau ‘uluaki e Tu’utu’uni Fika 2/2024 Fakatonutonu eni ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Eikisia 2023 kātaki fakahā hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o ...

<009>

Taimi: 1040 – 1045

Kalake Tepile: ... ‘Eiki Minisita Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisita Fonua, ‘Eiki Minisita ki he Ngāue Fakalotofonua, Vaea Taione. ‘Oku loto ki ai e toko 8

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kātaki ‘o fakahā he hiki ho nima.

Kalake Tepile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Vātau Mefi Hui. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 5 ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea Le’ole’o: Lau tu’o ua

Kalake Tepile: Tu’utu’uni ki he Lao Fakatonutonu Ki Hono Pule’i e Tute Mo e ‘EKISIA 2023
Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i e Tute mo e ‘EKISIA 2023

Lao ki hono Pule’i e Tute mo e ‘EKISIA

(1) Hingoa nounou mo e ‘uhinga’i lea

(i) ‘E ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni o eni ko e tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono pule’i ‘o e Tute mo e ‘EKISIA 2023.

Mateni Tapueluelu: Sea

‘Eiki Sea Le’ole’o: Tongatapu 4

Kole tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i Tute & ‘EKISIA 2023

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. Sea ko e kole atu pe ia pe ‘e lava tukuhifo ki ho Komiti Kakato. ‘Oku ‘i ai e faingata’a’ia pe he matu’ā ni Sea. Ko hono ‘uhingá ko e tu’utu’uni ko eni ko hono fakapekia ‘o e palakalafi 10. Ka ‘oku mau fiu hono kumi e palakalafi ko ia Sea ke mahino ki he mātu’a ni ko e fē ko ā e me’a ‘oku fakapekia kae ‘uhinga mālie. ‘Oku ‘ikai ke fakapipiki mai ia ‘i he tu’utu’uni ko eni Sea, mālō.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘atā

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pehee ki he Hou’eiki Memipa e Falé. Sea, ‘io, ‘oku mo’oni ‘aupito e me’a ‘oku ‘ohake ‘e Fika 4. Ka ko e kole pē ia ki he kau Kalaké, ke ‘ohake angé tefito’i tu’utu’uni he ‘oku a’u pe ki he motu’a ni. Ko e Lao foki eni ‘a e Potungāue Tukuhaú. ‘Oku a’u pe ki he motu’á ni ‘oku ‘ikai ke u sio au he tefito’i tu’utu’uni ‘oku ma’u ai ‘a e palakalafi 10 ‘a e tēpile 1.

Ka ko e kole pe ki he Kalaké ke ‘ohake angé pe ‘oku ‘i ai ko ā ha’anau ‘ilo ‘anautolu ki ai kae fakatonutonu mai e tu’utu’uni ko ení. He ‘oku hangē pe ko e me’a ‘a e Fakafofonga Fika 4 ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia he, ‘i he tefito’i tu’utu’uni ‘a e me’a ko eni ‘oku ‘ai ke fakapekiá.

Fokotu’u ke fakafoki he Pule’anga Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i Tute & ‘Ekisia 2023

Lord Tu’ilakepa: Sea tapu pe mo e Feitu’u na, ka u kole ke u hūfanga he fakatapu. Ko u fokotou’u atu ke fakafoki mu’a e tu’utu’uni ko ení. ‘Oua te tau ngāue’aki e founa ko ení, kapau ‘oku ‘ikai ke ne mea’i ‘ene me’a ‘oku ‘omai ki he Falé ni. Pea ko u fokotu’u atu, talu mei ‘aneafi mo hono pukepuke ‘e he kau tangata’eiki he Falé ni, fakafoki ke ke mea’i. ‘Oua teke toe me’a mai ‘o kole ki he kau ngāue ‘i Fale Aleá ni he ‘oku ‘osi ‘i ai pe ho’o kau ngāue ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea, fakatonutonu atu Sea, ko e ‘uhingá eni sea kuo ‘osi lau ma’u kātoa ‘e he motu’a ni e tefito’i tu’utu’uni ka ‘oku ou lolotonga le’ole’o pe he fatongiá. Fakamolemole pe mu’a ‘a e ‘Eiki Nōpelé.

Lord Tu’ilakepa: Fakahā e me’a ‘okú ke mea’i

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku ‘ikai ko e, ‘oku ou ‘ilo’i pe ‘e au ‘oku ou lau e tefito’i tu’utu’uni ‘oku ‘ikai ke ‘asi ai. Na ‘oku ‘i ai ha me’a ia heni he Fale Alea ‘oku nau tauhi hē, he ko e naunau ko e ‘oange mei heni ‘Eiki Sea.

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea ‘oku ou fokotu’u atu ki he tu’utu’uni ko ení ‘oku ‘i he Minisitā. Ko e Feitu’u na ‘oku totonu ke ke fa’u e tu’utu’uni ko iá ‘o ‘omai ki Falé ni, kae toloi atu mu’a ia Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Osi lau ‘uluaki kae ki’i tuku’i mai ke fai ha ngāue ki ai pea mo e Kalaké pea mo e ‘Eiki Minisitā ki he me’a ‘oku fai ki ai e me’á. Kae hoko atu ki he tu’utu’uni 4.3 ke lau Kalake. Tu’utu’uni ki he fakatonutonu, Pule’i e Sino’i Pa’anga Mālōlō mei he...

Kalake Tepile: Ngaahi Tu’utu’uni, Pule’i, Fakatonutonu ‘o e Sino’i Pa’anga Mālōlō meí he Ngāué 2023.

Lao ki he Sino’i Pa’anga Malōlō Meí he Ngāué. ‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he kupu 12 ‘o e Lao ki he Sino’i Pa’anga Mālōlō meí he Ngāué. ‘Oku fakaa’u ‘e he Kapineti e ngaahi tu’utu’uni ko ení.

(1) Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea

- (i) ‘E ui ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ení ko e Ngaahi Tu’utu’uni, Pule’i, Fakatonutonu ‘o e Sino’i Pa’anga Mālōlō meí he Ngāué 2023.

'Ikai tali Tu'utu'uni fika 3/2024 Fakatonutonu ki he Sino'i Pa'anga Mālōlō mei he Ngāue 2023

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku loto ke tali e lau 'uluaki, tTu'utu'uni fika 3/2024. Ko e fakatonutonu eni ki he Sino'i Pa'anga Mālōlō mei he Ngāue 2023. Kātaki fakahā'aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai e 'Eiki Minisitā Mo'uí, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'ó, 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí, 'Eiki Minisitā ki he Ngāue fakalotofonua. 'Oku loto ki ai e toko 6, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai loto ki ai kātaki 'o fakahā 'aki e hiki hono nima.

<010>

Taimi: 1045-1050

Kalake Tēpile: ... 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, Vaea Taione. 'Ikai ke loto ki ai e toko 8.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Ikai ke loto ki ai e toko 8. 'Oku 'ikai ke tali e Tu'utu'uni ko ení. Lau 'uluaki 'i Fale Alea pea ko eni 'oku mahino 'oku 'ikai ke tali, mate ia.

Tu'utu'uni Fika 4/2024, Tu'utu'uni Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá 2023

Ko e 4.4 – Tu'utu'uni Fika 4/2024, Tu'utu'uni Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá 2023, lau 'uluaki.

Kalake Tēpile:

TU'UTU'UNI LAO KI HONO PULE'I 'O E TUTE MO E 'EKISIA 2023

'I HONO NGAUE'AKI 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 45 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Maí mo e Tuté, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí, 'a e Tu'utu'uni ko 'ení –

(1) Ko e ngaahi koloa kuo tu'utu'uni ke hū mai ki he Pule'angá 'e he, pe ma'a e, pe 'oku fekau'aki mo e ngaahi sino ko ení, kuo pau ke tapui.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'o e Tu'utu'uni Fika 4 'o e 2024 – Tu'utu'uni ki hono, Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá 2023 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. Loto ki ai 'a e toko 9.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai fakahā 'aki hiki hono nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Ikai ke loto ki ai e toko 6.

'Eiki Sea Le'ole'o: Lau tu'o 2.

Kalake Tēpile:

TU'UTU'UNI LAO KI HONO PULE'I 'O E TUTE MO E 'EKISIA 2023

'I HONO NGAUE'AKI 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 45 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Tuté mo e 'Ekisiá, 'oku fa'u ai 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Maí mo e Tuté, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí, 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'ení –

- (1) Ko e ngaahi koloa kuo hū mai ki he Pule'angá 'e he, pe ma'a e, 'oku fekau'aki mo e ngaahi sino ko ení, kuo pau ke tapui.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tongatapu 5.

Kole ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 4/2024 ki he Komiti Kakato

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Fale Aleá. Kole atu pē mu'a ke tukuhifo mu'a eni ki he Komiti Kakatō fakamolemole.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io, fokotu'u pea pou pou. Tali ia tukuhifo ki he Komiti Kakatō.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Mālō ia Sea he nau pehē au te nau tamate'i 'e nautolu 'a e fo'i Tu'utu'uni ko ení 'oku fekau'aki mo e ngaahi faihiá he fonuá ni. Nau loto nautolu ke fokotu'u atu ke lele.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'A ia 'oku tukuhifo ia ki he 4.4. Ko 'etau hoko atu Hou'eiki ki he fika 5 'etau 'asenitá.

'Aisake Eke: 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e ngaahi lipooti eni mei he komiti ...

Tokanga ke maau naunau 'omai ki Fale Alea kuo pau ke kāsete'i

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki Fale Aleá. Ko e ki'i fehu'i pē Sea fakamolemole 'i he 'ū Tu'utu'uní. Ko e Tu'utu'uni ko ē na'a ke toki me'a ko ē 'e fai ki ai 'a e pālotí ko e fo'i Kāsete ia. Ko e 'ū lao Tu'utu'uni kehé ia ko e 'omai pē fo'i Tu'utu'uní te'eki ke kāsete'i. Ka ko u lave'i pē foki ko e me'a ko ē kuo 'osi, 'oku pau 'oku 'osi ko ē 'enau Kapinetí'i pea 'alu 'o kāsete'i pea ha'u ki heni. Ko u, pea ka ko u 'eke ia koe'uhí he 'oku, ko e 'ū fehu'í ia. Ko e 'ū me'a ko ē 'oku te'eki ai ke, mo e Kāsete pē 'e taha. Me'a ko ē 'oku te'eki ke kāsete'i 'oku te'eki ke kāsete'i ia, ko 'eku fehu'i pē koe'uhí pe au koe'uhí ki he maau ko ē 'ū me'a 'oku 'omai ki Fale Aleá ní Sea kātaki mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sea. Tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Hou'eiki e Falé. 'Eiki Sea ko hono kāsete'í he koe'uhí na'e pau ke fiema'u ke ngaue'aki pea 'oku lolotonga ngaue'aki ia 'a e Tu'utu'uni ko iá. Ka 'oku loto e Falé ni ia he 'aho ni ke tamate'i ka 'oku 'ikai ke u ma'ú pe ne me'a ko ā e Hou'eiki e Falé ni ki he Tu'utu'uni ko ení pe ko ha'anau fiema'u pē ke 'oua 'e tali ha me'a 'a e Pule'anga ko ení, ka ko e ngāue ko ení 'oku lolotonga fakahoko ia 'i he taimi lolotonga ni. Mālō. ...

<002>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Palēmia Le'ole'o: ... mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e tu'utu'uni ko ia na'e 'ikai ke tali 'a e pa'anga mālōlō, ko ia na'e tamate'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, ko ia Sea, ko e tu'utu'uni ko ia 'o fekau'aki pea mo e ma'u vāhenga mālōlō 'a e kau ngāue fakapule'anga, ko hono fakatonutonu ke fakapapau'i 'a e ngaahi monū'ia ko ē 'oku nau ma'u, ka ko ena 'oku mate mo ia Sea, mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole pē ki he Feitu'u na 'i he'eku toutou tu'ú ka koe'uhi ko e Fale 'Eiki 'o e Feitu'u na. 'E Palēmia Le'ole'o fakamolemole 'oku te'eki ai ke tali ia, ko au na'a ku fokotu'u mai ke tukuhifo, na'a tukuaki'i 'a e Fale ni, pea tukuaki'i 'a e kau Mēmipa mo e tēpile ko eni, 'oku 'ikai ke nau loto ki he fo'i tu'utu'uni ko eni, 'osi kāsete'i ka ko eni 'oku mou vakai, 'io 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku totonu ke liliu he tu'utu'uni na'e fā'u 'o fakahoko 'aki 'a e ngāue hangē ko ho'o me'a. Pea ko eni 'oku 'omai pē ke tali ia, ka 'oku ou kole atu pē mu'a ke fetongi mu'a 'a e me'a ko ia, koe'uhi he 'oku ou lave'i pē 'Eiki Sea, 'aneafi 'oku ke ta'ota'ofi mai mautolu ke 'oua te mau hanga 'o 'omi ha ngaahi me'a 'e 'i ai 'a e uesia 'a e Fale 'Eiki ni.

'Oku ou fokotu'u atu ke tukuhifo ko ena 'oku pou pou ke tukuhifo, he kole 'a e Fakafofonga fika 5 ki he Komiti Kakato.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku ou fokotu'u atu 'e au Sea ke fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Nōpele, na'e fokotu'u e Fale ni ke 'oua 'e tali, pea 'oku 'ikai ke tali 'a e ngaahi monū'ia ko ia 'o e kau ngāue, ka 'oku ou tali fiemālie pē ko e tu'utu'uni ia 'a e Fale ni.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole ko 'eku lave atu pē 'aku ia 'i he tu'utu'uni ko eni fekau'aki mo e tautoitoi.

Tali tukuhifo ki he Komiti Kakato Tu'utu'uni fika 4/2023

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E Hou'eiki, 'io 'oku tau ki'i, 'e 'Eiki Nōpele ki'i me'a hifo, 'e 'Eiki Tokoni Palēmia mo e Palēmia Le'ole'o, ko e me'a ko ē na'e 'ikai ke tali, 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki, kapau ko e hā 'o fekau'aki ia mo e pa'anga monū'ia, pea ko e hā 'a e fakaikiiki 'o e 'u monū'ia ko ia, ko ia na'e tu'utu'uni ko ia, ka 'oku 'ikai ke tali 'e he Fale Alea, pea 'a ia ko e 'ikai ke tali, kuo pau ke ta'ofi leva mo tamate'i hono hoko atu 'a e tu'utu'uni ko ia.

Ko e me'a ko eni ko eni ki he 'a eni ko eni 'oku ke me'a mai 'aki, ki he me'a ko eni 'o fekau'aki mo e tute mo e 'Ekisia, kuo 'osi tali hono lau 'uluaki, pea ko hono lau ua eni 'oku kole ke tukuhifo, pea 'oku fehu'ia 'e Tongatapu 5, 'a e kāsete, ka ko eni 'oku 'omai kiate au, 'oku kehe pē e kasete, pea 'oku kehe pē mo e fo'i tu'utu'uni ia 'oku lolotonga ngāue'aki pē ko eni ko ē he me'a, ko eni kuo kasete'i. Ko ia ka 'oku sai pē ke tukuhifo, ke tukuhifo mo ia ki lalo ki he, 'a e 4.4 ki he Hou'eiki, ki he Komiti Kakato mo e Sea.

Lipooti mei he Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023

Ko e fika 5, he 5 .1 ke lau mai 'a e Līpooti mei he Komiti Lao, fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni, 2023.

Kalake Tēpile: Līpooti ko eni 'oku faka'aho ki he 'aho 8 'o Novema 2023.
'Aho 8 Nōvema, 2023

Lord Fakafanua,
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,
Nuku'alofa..

'Eiki Sea,

Re: Līpooti Fika 3/2023, 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao, fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1, ki he Fakamo'oni 2023.

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e Līpooti Fika 3/2023 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao, me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Fekau'aki 'a e Līpooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga fika 9/2023. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 1 ki he Fakamo'oni 2023.

Faka'apa'apa atu,
Hon. Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi. (Fakamo'oni)
Sea Komiti Tu'uma'u ki he Lao.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, 'Eiki Sea 'a e Komiti Lao, 'Eua 11 me'a mai.

Fokotu'u tukuhifo Lipooti Fika 3/2023 Komiti Lao ki he Komiti Kakato

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, pea tapu mo e Feitu'u na, tapu pea mo e Hou'eiki 'o e Fale. Ko e līpooti foki eni 'a e komiti 'i he hili 'a hono fakafoki mai 'a e fakatonutonu ki he Lao ko ia ki he Fakamo'oni 2023. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga heni he koe'uhi he ko e taha eni ia 'i he ngaahi fiema'u 'a e Fakamaau'angá ke fai ha fakatonutonu ki he lao, pea ko e fokotu'u atu pē mu'a ke tukuhifo pē ki he Komiti Kakato, ke fai pē ha talanoa ki ai, ke mahu'inga mālie kia kitautolu ko e kau fa'u lao. Pea mahu'inga mālie foki ki he kakai 'oku fanongo mai ki he liliu mahu'inga ko eni ki he lao ki he Fakamo'oni. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Sea 'o e Komiti Lao, pea 'oku sai pē ke tukuhifo ke toe fakama'ala'ala ange 'a e ngāue 'a e Komiti Lao ki he tukuhifo ia ki he Komiti Kakato.

Toloi ‘asenita 5.3 he ‘oku ‘ikai ke ‘i Fale Alea ‘a e Mēmipa na’ a ne fakahoko ‘a e lāunga

Ko e 5.3 Hou’eiki ko e lipooti ia mei he Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu, Monū’ia ‘a e Fale Alea, pea ‘oku, ko e ngāue eni ki he lāunga. Pea ko e ‘uhingá he ko e, pea kuo kakato ‘a e ngāue ‘a e komiti

<005>

Taimi: 1055-1100

‘Eiki Sea Le’ole’o: ...Ka ko u pehē ke ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke me’a heni ‘a e tokotaha na’a ne fakahoko e lāunga pea ‘io ‘oku fakapotopoto pē ke ‘i heni pea toki lau e lipooti ‘a e komiti ko ia pea mahino pea toki fakahoko e feme’a’aki ki ai mo fakahoko mai e lipooti ko ia, ko ia toloi ia, 5.3.

Ko e 5.4.

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ‘oku hangē ‘oku tau ki’i fakalaka tautolu mei he 5.2 he koe’uhī ‘oku ua e lipooti ko ē mei he Komiti Lao.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Io kātaki kole fakamolemole atu, ka ko e 5.3 ia kae ‘ai atu ai leva ke toloi ia ka tau foki ki he 5.2 ke lau mai.

‘Io, kātaki ko e hangē pē ko ia na’a ku lave ki ai ko e ki’i ...ka ko e Hou’eiki ko e 5.3 eni ‘oku ou fakahoha’a ki ai ko ‘etau a’u pē ki ai toloi atu ia. Pea ko e 5.1 pē kātaki ‘e fakakakato pē ‘a eni ko eni ‘e fai e ngāue ko eni ‘oku me’a mai ki ai e ‘Eiki Sea e Komiti Lao mo e Komiti Lao pea na’e lau ‘uluaki pē foki pea tukuhifo ki he Komiti Lao pea ko eni ‘oku foki mai e Komiti Lao mo ‘enau ...ka ko e fokotu’u atu pē ke lau tu’o ua pea toki tukuhifo ai pē ki he Komiti Kakato fakataha pea mo e lipooti ‘a e Komiti Lao.

Ko ia ‘a e kole ke lau tu’o ua mai pe ‘a e Lao ko ia ke fekau’aki mo e lipooti mai ko eni ‘a e 5.1 ‘a e Komiti Lao ko hono lau tu’o ua eni pea tukuhifo ai pē ki he Komiti Kakato ke alea’i fakataha mo e lipooti ko eni na’e ‘omai lau tu’o ua.

Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo’oni 2023

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo’oni 2023.

Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘o e Kupu 89 ‘a e Lao ki he Fakamo’oni.

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘a e Fakataha Alea ‘a e Pule’anga ‘o pehē.

Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea: kupu (1). ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo’oni 2023.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia hangē pē na’a ku lave ki ai ko e fo’i lao eni ko ē ‘oku lipooti mai pea ‘oku ‘osi kole ke tukuhifo ‘a e Lipooti ‘a e Komiti Lao fekau’aki mo e lao ko eni pea ‘e tukuhifo fakataha mo e lao ‘osi hono lau tu’o ua.

Lau mai Kalake ‘a e 5.2 ‘a e Lipooti ‘a e Komiti Tu’uma’u ko eni ki he Lao Fekau’aki mo e Fakatonutonu ki he fakamo’oni 2023.

Lipooti Fika 4 Komiti Lao Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo’oni 2023

Kalake Tēpile: Lipooti eni ‘aho 8 ‘o Novema 2023.

Lord Fakafanua
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga
Nuku’alofa

‘Eiki Sea

Lipooti Fika 4 Komiti Tu’uma’u ki he Lao Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo’oni 2023.

‘Oku ou faka’apa’apa mo fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e Lipooti Fika 4/2023 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao ke me’a ki ai e Feitu’u na mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

‘Oku fekau’aki ‘a e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 10/2023. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo’oni 2023.

Faka’apa’apa atu
Fakamo’oni ki ai Sea Komiti Tu’uma’u ki he Lao
Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō me’a mai e Sea e Komiti Lao.

Fokotu’u pea pou pou’i ke tukuhifo ki he Komiti Kakato Lipooti fika 4/2023 Komiti Lao

Taniela Fusimālohi: Sea mālō ko e kongā pē foki eni ‘o e ngaahi fokotu’u mai mei he Fakamaau’anga ke fai ha liliu ki he’etau lao. ‘A ia ko e lao ‘oku ‘uhinga ki ai ko e Lao ki he Fakamo’oni pea ko u tui ko e kupu’i lao ko eni ‘oku fakatonutonu ko e makamaile ‘a e liliu ia ko eni koe’uhī he kuo tā tu’o lahi ‘a e fakamanatu mai ke fai mo liliu ‘a e lao ko eni fekau’aki mo e fakamo’oni. ‘A ia ‘oku fekau’aki ia mo e fakamo’oni ha kaungā hia ‘oku ‘ikai ke toe fiema’u ha fakamo’oni pou pou tokoni fiema’u pē ia ke fai’aki pē ‘a e fakapotopoto ‘a e Fakamaau ‘o ‘ikai ke toe fiema’u ha fakamo’oni tokoni. Ka koe’uhī ko e mahu’inga ‘a e kupu’i lao ko eni hono liliu ‘oku ou fokotu’u atu pē ke tukuhifo pē mo ia ki he Komiti Kakato.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fokotu’u ia pea pou pou mei he Sea ‘o e komiti ke tukuhifo ki he Komiti Kakato pea ‘e lau tu’o ua ai pē mo e Lao kae tukuhifo fakataha ai pē, lau tu’o ua.

Lau tu’o 2 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo’oni 2023

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo’oni 2023. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu ‘a e Kupu 126 ‘o e Lao ki he Fakamo’oni.

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he fakataha alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē.

Kupu 1: Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea. Kupu (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023...

<007>

Taimi: 1100-1105

Tukuhifo fakataha Lipooti Fika 4/2023 Komiti Lao ki he Komiti Kakato

'Eiki Sea Le'ole'o : ... 'E tukuhifo fakataha leva ia pea mo e lipooti 'a e Komiti ki he Kōmiti Kakato mo e lao.

5.3 ena na'a ku 'osi lave ki ai toloi ia ke 'oleva ke me'a heni e tokotaha na'a ne fakahoko e lāungá.

Toloi ke toki alea'i e Lipooti Komiti Fili Fekau'aki mo e 'Uhila

5.4 Komiti Fili fekau'aki mo e 'Uhila. Hou'eiki 'oku 'ikai ke me'a heni e Sea e Komiti ko ia 'oku 'i he fatongia faka-Fale Alea 'i tu'apule'anga, pea mahalo 'e fakapotopoto ange pē mo ia, 'e me'a mai pē mahalo ki he uike kaha'ú kae toki fakahū mai 'aki, kae toki me'a mai 'o fakahū mai 'ene lipooti 5.4

Ko e 6 Hou'eiki ko e 'u lipooti fakata'u ngaahi Fakamatala Fakata'u mo e Lipooti 'Atita mo e Lipooti 'A'ahi. 'A ia ko e 6.1 - 6.11. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu pē 'oku...

Taniela Fusimālohi : Sea ...

'Eiki Sea Le'ole'o : 'Io me'a mai.

Tokanga ke fakahū mai Lipooti Fakata'u mei he Pule'anga 'i ha fometi ke lava 'ilo'i e ngāue na'e fakahoko 'aki e pa'anga tukuhau & mo hono ola

Taniela Fusimālohi : Kātaki Sea ko u tokanga atu pē ki he me'a ko eni he koe'uhí na'e fai foki e tālanga lahi he ta'u kuo 'osí ki he fa'ahinga lipooti ko ē 'oku 'omai ko ē mei he Pule'angá ki he Fale Alea. Sea ko e kakano foki ko ē 'o e tālanga ko eni na'e fai he ta'u kuo 'osí, ko e lipooti ko eni 'oku tau ma'ú, ko e lipooti foki ia 'a e CEO ki he Minisitā. Ka na'e 'i ai 'a e hoha'a 'i he ta'u kuo 'osí 'i he kau Mēmipá koe'uhí ko e fakamatala ko ē 'oku faka'amu 'a e Fale Aleá ia ke ne ma'ú 'oku 'ikai ke ho'ata lelei mai ia mei he fōtunga lipooti ko ē 'oku lolotonga 'omai 'aki ko ē ki he Falé. Pea ko e ola ko ē 'o e hoha'a ko ia Sea na'e 'i ai e Komiti na'e fokotu'u, ke nau sio angé ke 'omai ko ē lipooti hokó 'a ia ko 'eku 'ilo'í ko e takai hokó eni ke 'omai ai 'a e lipooti 'i ha fōtunga pē ko e *format* 'oku ala vāofi ia pea mo e me'a 'oku mau faka'amu ke mahino. Ko e hā koā 'a e ngāue na'e fakapa'anga 'aki 'a e pa'anga tukuhau pea ko e hā e ola ko ē na'e ma'u mei he ngaahi ngāue ko ia.

'Eiki Palēmia Le'ole'o : Sea ki'i fakatonutonu atu pē Sea. Tapu mo e Feitu'ú na Sea...

'Eiki Sea Le'ole'o : Fakatonutonu.

**Tui Pule’anga fiema’u ke tomu’a liliu ‘a e Lao fakatatau ki he kupu 51(5)
Konisitutone kae lava liliu e fotunga lipooti fakata’u**

'Eiki Palēmīa Le'ole'o : Tapu mo e Hou'eiki 'o e Falé. 'Eiki Sea kuo anga 'aki 'e 'uluaki liliu mai e laó ka tau toki fakatonutonu. 'Uluaki mai ha fokotu'u lao mai ha me'a ke liliu mei he fōtunga ko ē taimi ni kae lava leva 'o liliu e lipooti ki he me'a ko ia 'oku nau fiema'ú. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Hou'eiki 'e, na'e 'i ai, ko e hā e tu'unga e Komiti na'e me'a ki ai e Fakafofongá na'a nau vakai'i e me'a ko ení.

Ko ia Hou'eiki hangē ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai e Fakafofonga 'Eua 11, 'oku 'i ai e Komiti 'oku nau ngāue ki ai pea ko e Fika 5 ko ena 'oku Sea 'oku nau kei ngāue ki ai pea te nau lipooti mai, ka 'oku te'eki ai ke 'omai 'enau lipooti.

Taniela Fusimālohi : 'Io Sea ka ko u fie tali 'aku ia 'a e me'a ko eni 'oku 'uhinga ki ai 'a e Palēmīa Le'ole'ó. 'Oku 'ikai ke u tui au 'oku 'uhinga ia ke liliu ai e laó. 'Oku tu'u pē ia he Konisitūtoné mo e laó ke fai mai e lipootí ko e me'a ko ia na'a tau tokanga ki aí ko e me'a ko ē 'oku nau hanga 'o 'omai he kakano.

'Eiki Palēmīa Le'ole'o : Ko e Konisitūtone Kupu 51(5) eni 'oku ou fakahoha'a atu aí Sea. Mālō.

Taniela Fusimālohi : Sea, 'e 'ikai ke tau lava tautolu 'o ō ki ha fakaikiiki pehē. 'Oku 'i he mafai pē ia e Feitu'ú na 'i he ngaahi tu'utu'uni 'a e Falé ke 'omai 'a e me'a ko ē 'oku tau faka'amu...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Sea, kole pē ki he Fakafofonga pē 'e lava ke u ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea Le'ole'o : Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Tapu mo e Feitu'ú na Sea tapu mo e Hou'eiki Fale Alea. Sea ko e, tui e motu'á ni ia ki he liliu ko ē *format* e lipootí 'oku tonu ke 'omai ki he Fale Aleá. Ka ko e lipooti ko eni ko ē 'oku 'amanaki ko ē ke fakapaasi 'i he Fale Aleá ni 'i he 'aho ní mo e uike ní kuo 'osi fa'u ia Sea. He koe'uhi ko e Komiti ko ení neongo pē 'oku fēfē e tu'u faka-Konisitūtoné 'oku tonu ke nau 'omai 'enautolu 'a e fiema'ú 'i ha lipooti. Ko e *format* ē 'oku mau fiema'ú pea 'oku pau ke *comply* ki ai 'a e Potungāue kotoa. Ko e tu'u he taimi ní ia ko e ngāue lahi faka'uli'ulia ia kuo 'osi fai 'e he ngaahi Potungāué 'o fakahū mai 'aki 'a e 'u lipooti ko eni. 'A ia ko e pehē ko eni ko ē ke tau, ke fai ko eni ko ē 'a e ngāue 'a e Komiti 'e toe foki e Potungāué 'o fai 'a e ngāue ko ení Sea. Sea ko 'eku kolé 'aku ia, toki vakai 'enau fokotu'utu'ú 'anautolu ia ki he lipooti hoko maí, tukuange 'a e 2023 ia 2024 ke ha'u ia pe ko e 2022, 2023 ke ha'u ia kae 'oleva ke ma'u mai 'a e fometi ko ia Sea, mālō.

<008>

Taimi: 1105-1110

Kei fai ngāue Komiti Fili ki he Fakamatala Fakata’u Pule’anga kae toki fakahu mai ki Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō ‘aupito Fakafofonga 11 ... mahino pē me’a ‘oku ke tokanga ki ai pea ko u tui na’a ke, ke toutou ‘ohake fekau’aki mo e lipooti ke toe ki’i fakaikiiki ange mo fakamatala’i mai ke mahino e hu’unga ‘o e pa’anga ki he ngāue. Pea ‘oku hangē ko ‘eku laú ka ko e ‘ū lipooti ko eni ‘oku lolotonga fakahū mai ‘oku ‘i he malumalu pē ia ‘o e lao ko eni ‘oku faka’uhinga mai. Taimi tatau Fakafofonga ‘oku lolotonga ngāue e komiti ko eni. Pea ko u tui pē ko eni ‘oku hangē ‘oku me’a mai e Fika 5 ko e ‘omai ‘enau lipooti ‘a e ngaahi me’a ko ē ‘oku nau ma’u mo ‘enau ngaahi fokotu’utu’u pea fakatatau pē ‘oku liliu ha lao pē ‘oku hā pea ke u tui ‘e toki. Pea hangē pē ko e feme’a’aki ko e fu’u ko e ‘ū lipooti eni ia ko eni ‘oku ‘osi ‘omai ia ke, ka ko u fakatokanga’i pē he ko u tui ‘oku tau tatau ‘oku tau fiema’u pē ke toe ki’i hangē pē ko ena me’a ke tokanga ki ai.

Ka ko e ngaahi ta’u ko eni e senituli *half* senituli ko eni ‘oku toe ‘ova atu ai ko ‘etau founa eni ‘oku tau lolotonga lele ‘aki pea ko eni ko e fakatokanga’i eni e me’a ‘oku mou tokanga ki ai na’e fili ai e komiti ko eni ke nau ngāue ki ai. Pea ‘oku ‘i ai e Fakafofonga e Pule’anga, Hou’eiki mo kimoutolu pea ko e tangata taukei ena he ngāue Sea ‘o e Komiti, ko e ‘omai ‘enau lipooti pea tau toki vakai ai ko e hā ‘enau fokotu’utu’u pea fakatonu atu ki ai mo e lao mo e hā fua pea tau fononga ai.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e ko e ‘uhinga pē foki ia ‘eku ‘eku tu’u hake ki ‘olunga ke fakamanatú koe’uhí ko e ‘ū lipooti fo’ou ko eni ‘oku ‘omai ko eni ko u fakamālō ki he ngaahi potungāue ‘e ni’ihi ‘i he’enau ‘unu’unu mai ‘a ‘enau lipooti ko eni ‘oku ‘omai he 2022 ki he 2023 ‘o ‘unu’unu mai ia ‘o ofiofi mai ki he me’a ko ē na’a mau faka’amu ki ai. ‘Oku ‘i ai e ngaahi lipooti ia ‘e ni’ihi pea he’ikai te u hanga ‘o ‘o ‘oatu ha hingoa ‘o e lipooti. Ka ‘oku ‘i ai e ngaahi lipooti ‘e ni’ihi ‘oku te’eki ai ke pehē he ‘oku, ‘oku faingata’a ke lau pea to’o mei ai ‘a e me’a ko ē ‘oku faka’amu ke fai ki ai ‘a e fanongó. ko ē pa’anga ē na’e ‘oatu ‘i he patisko ēko e ngāue ē kko ēava ko e ngāueko ēoku toe ko e hā ‘a e ngaahi me’a na’e tōnounou ke fakakakato mai ia ‘i he patiseti ko ē h’no hokóhe koe’uhí ‘oku faingata’a ke lau he ‘oku tui fio mai ai mo e me’a f’kapotungāue ...

'Eik' Palēmia ko ēle'o: Sea, ko e, ‘oku ‘ko ē e me’a ‘oku ui ko e *public accounts* ‘o e Pule’angá ‘oku fakahū mai ia ‘i he lipooti ki he Fale ni. Tau ngāue’aki ia kae tukuange e me’a ko ē ke hoko atu he ‘oku te’eki ke tau liliu e laó. Mālō Sea.

Taniela Fusimālohi: Sea ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke lī mai e lipooti fakapa’anga ia ko ē ‘oku ‘osi ‘asi pē ia ‘i he ngaahi lipooti ‘a e fakamatala ki he pa’anga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakafofonga.

Taniela Fusimālohi: Ko e ka ko ‘eku ‘uhinga ‘a’aku.

'Eiki Sea Le'ole'o: ‘E Fakafofonga ki’i tokoni mai. Ka tau ‘uhinga ko u fakatokanga’i pē ‘e au ‘a e me’a ‘oku ke tokanga ki ai pea ‘oku tau tatau pē fiema’u ke mahino e, hangē ko eni ho’o me’a ko e taimi ko ē nau *CEO* ai na’a ku ‘oatu ‘eku lipooti na’e pehē ke mou fokifoki mai ki ai ‘uhinga nau ‘oatu na’e pehē e fo’i me’a ko eni. Ke ‘i ai ha ki’i me’a ‘oku ki’i hā mai ke tau fou atu ai e, ‘uhinga he ko u lave’i pē me’a ‘oku mo’oni ‘aupito ka na’a ke ‘i ai. Ko e lipooti eni ‘a e kaume’a ko e *CEO* he ē kau *CEO* he ē pea toki ‘omai leva ke tau, ha ki’i me’a he ko e ‘uhinga he te tau foki pē tautolu ki he ‘ū lipooti ko eni ‘oku ‘osi fa’u.

Taniela Fusimālohi: Kai kehe ko e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ena 'oku fai e ngāue ki ai.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e ko e 'uhinga foki ia ke ke tau 'alu pē taimi mo tau 'unu ki ha me'a 'oku fo'ou ange he koe'uhí ko u fakamālō pē au ki he ki he komití ka ko u tui na'e li'aki 'e he komiti 'a e me'a mahu'inga ko eni ke fai mo nau fakataha ki he me'a ko eni. Ko 'etau 'alu atu eni ke talanoa ki he patisetí 'oku te'eki ai ke mahino mai 'a e ngaahi me'a ia 'oku fai ki ai 'a e 'uhinga. Ka ko u fakamālō pē au Sea he 'ohake he pongipongi ni mo e me'a ko eni 'oku 'uhinga ki ai 'a e 'Eiki Palēmia ka 'oku, na'a ku faka'amu au nau Mēmipa he komiti kau 'oatu e *draft* 'a e *format* ko eni 'oku fai ki ai 'a e 'uhinga ka tau vave ka 'oku 'ikai foki ke u Mēmipa au ia ai. Ka ko u kole atu pē ki he komiti kapau 'oku tau tōmui 'i he ta'u ko ení pea tau 'ai ā ha *format* ke tau sio ange he ta'u faka'osi 'o 'etau lele ko eni ke tau sio ange ki he fo'i me'a ko ia. Ka ko u fakamālō ki he ngaahi lipooti 'e ni'ihhi heni.

'Eiki Minisitā Fonua: Sea ki'i fakatonutonu atu ki he Fakafofonga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fonua: Ko 'eku fakatonutonu pē ko e ko e me'a ko eni 'oku me'a ki ai ko e *format* ko e *format* eni 'a e *PSC* eni ki he 'uhinga ki he ngaahi potungāue 'o e lipooti fakapotungāue 'a e Pule'anga ko e *format* ia mei he tafa'aki 'o e *Executive*. Ko e lipooti fakata'u eni 'a e Pule'anga pea 'ikai ke mama'o mei he *format* 'oku fokotu'u he *PSC* mea'i lelei pē ia he Fakafofonga. 'Oku tonu pē ke ke mea'i he Fakafofongá 'a e vahevahe 'o e *separation of power* he 'uhinga 'o e Konisitūtone ke lipooti fakata'u 'i he *format* 'a e Kautaha Komisoni Ngāue 'a e Pule'anga 'oku fakalele ai 'ene ngaahi potungāue mo e fale'i 'i he *format* 'a e *PSC* mea'i lelei pē he Fakafofonga na'e 'i loto pē ai ko e *format* ...

<009>

Taimi: 1110 – 1115

'Eiki Minisitā Fonua: ... *Format* eni 'a e *PSC*.

'Eiki Sea Le'ole'o: Sai, 'oku mahino ia 'a e mahu'inga 'aupito

'Eiki Minisitā Fonua: Ko e ki'i fakatonutonu pe ia Sea ka 'oku kei toe pe me'a lahi

'Eiki Sea Le'ole'o: Mahino 'aupito e me'a 'okú ke tokanga ki ai pea 'oku mahu'inga pe mo e me'a 'oku tokang ki ai e Fakafofonga ke toe mahino ange. Ka 'oku hangē pe ko e laú ko e hū mai e ngaahi lipooti ko ení fakatatau ki he lao ko ení. Ka ko u tui 'e tokoni mai 'a e Sea ko eni e Komití ke ne fai mai ha ki'i fakamaama ke tau, he ngaue ko ē 'oku nau faí ke fiemālie. Pea 'oku 'i ai pe 'etau lao ki he 'ū komití 'etau tu'utu'uni ngāue ki he komití 'oku ngofua pe ke te, ke *co-opt* e Sea ha taha he kau Memipa pe ko e mahu'inga ha'ane ngaahi taukei. Pea 'oku te fie hū pe, 'oku te kole pe ki he Sea ke te 'alu 'o tokoni atu.

Ko e ngaahi fengāue'aki pehē 'oku tau fiema'u ke tau fengāue'aki mo fetokoni'aki he ngaahi taukei 'oku mou ma'ú ke fakahoko 'etau ngaahi founga lelei mo tau felotoi lelei fakalukufua ki he fonuá. Kae ki'i me'a mai Tongatapu 5 ki he ngāue 'oku fakahokó ko e ngāue lahi 'oku mou faí.

Tu'unga 'i ai e ngāue 'a e Komiti Fili ki he Fakamatala Fakata'u Pule'anga

'Aisake Eke: Tapu pe Sea pehē ki he Hou'eiki Fale Aleá, Sea 'oku ou fakamolemole atu pe he tuai e 'omai 'emau lipootí. Ka 'oku mau 'osi ngāue mautolu hono vakai'i fakalukufua, ko e tuku mai pe ki mu'a he 'osi e māhina katu'ú ka mau 'omai e lipootí he 'oku fiema'u pe 'emau talanoa mo 'emau komití pea mo e 'ū Potungāue 'a e Pule'angá tautautefito ki he CEO ki he 'ū potungāue 'a e Pule'angá.

He 'oku mahino 'aupito pe ia, ko e me'a ko eni 'oku 'ohake felāve'i pea mo e, pe 'oku 'i ai ha lao 'i he tafa'aki ko ē 'a e pule'angá ki he Fale Aleá ni te'eki ai. Ko e lao ko ē 'oku 'asi he taimi ní 'a e PSC kupu 13. 'Oku felāve'i ia mo e lipooti ko ē 'a e CEO ki he Minisitā. Pea ko u kole fakamolemole pe he tuai. Ka ko e ngaahi me'a ko eni 'oku 'ohake ko eni ko e tonu ke 'omai 'emau lipootí ke mau ngāue fakataha koe'uhi ke lava 'o fakahoko mai e ngaahi me'a mahu'inga ko iá Sea, mālō.

Tu'utu'uni Sea ke tukuhifo 'u Tu'utu'uni fika 6-11 ki he Komiti Kakato

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō, Hou'eiki ko e fika 6, 'a ia ko e 'ū Tu'utu'uni fika 6 – 11 hangē pe 'oku mou mea'i 'aneafi mo e 'ahó ni. Ko e lau pe 'u lipooti ke tukuhifo. Ka kapau 'oku mou laumālie lelei pe, te u tuku hifo katoa 'a e 6 – 11 ki he Komiti Kakato pea toki a'u ki he fo'i 'aitemi pea toki me'a e 'Eiki Sea ke lau e *covering letter* pea toki fai e feme'a'akí.

Ko u tui kuo mou fiema'u ke mou feme'a'akí ā 'i he ngaahi me'a ko eni ko eni 'oku faí. Tukukehe kapau 'oku 'i ai ha taha ia 'oku 'ikai ke loto ki ai. Kau tukuhifo 'a e 6.1 ko e ngaahi lipooti fakata'u eni pea 'oku 'i ai mo e fakamatala 'atita mo e lipooti 'a e 'A'ahi Fale Alea 'a e Vava'u 14 mo e 16. Ke tukuhifo katoa ia ki he komití kae toki fakahoko hano lau atu e ngaahi tohi fakahū mai 'i he ngaahi lipooti takitaha 'e he 'Eiki Sea Komiti Kakato 'i ha taimi 'e a'u ki ai. Kae hoko atu 'etau ngāue ki he ngāue ki he ngāue ko ena 'oku lolotonga 'i he Komiti Kakatō ke mou hoko atu e feme'akí he ko e hoko atu ki he 6 ko e lau ai pe. Fakahū mai pea 'oatu mo ē pea tuku hifo, ko eni ku tuku hifo. Ka tau hoko atu ā ki he komití ... kapau 'oku mou laumālie lelei ki ai. Tuku hifo katoa e 6 ki he Komiti Kakato kae toki fakahoo aipe hono lau e fakahoko e fo'i ngāue ko iá kae hoko atu ā 'etau ngāue ki he ngaahi ngāue ko ena he 'asenitá ki he Komiti Kakato Hou'eiki.

Fokotu'u ke tukumai he Pule'anga 'i 'Epeli ha lipooti fakaangaanga ki he ngaahi ngāue na'e fakamoleki ki ai silini vahea mei he Patiseti

Taniela Fusimalohi: Sea kātaki fakamolemole pe ki he toe tu'u hake. Ko 'etau hanga atu foki eni ki he patisetí. 'Oku 'i ai e ongo'i lahi ia 'a kimautolu Sea he ko e'uhi 'oku 'ikai ke fektaulaki e taimi ko ē 'oku fai ai 'a e patisetí pea mo e lipootí. Ka ko e anga eni 'a e fakakaukau Sea pe 'e lava, ke fai mai mu'a 'e he Pule'angá 'a e taimi ko ē 'e 'omai ai 'a e patisetí. Ke nau 'omai mu'a ha'anau lipooti. Tau pehē pe ko e lipooti fakaangaanga ke a'u mai ki 'Epeleli 'o e ta'u ni, ko e hā 'a e ngaahi ngāue, 'a e me'a ko eni ko ē na'e fai ki ai e 'uhinga 'anenaí.

Ke 'i ai ha 'ilo mo ha fakalika 'a e kau Mēmipá, ko e hā 'a e ngāue na'e fai'aki 'a e pa'anga patisetí 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga ko eni 'oku tau lele ai. Ke 'omai ia he koe'uhi ko e ngaahi ta'u ko eni kuo 'osi kuo tau situ'a ki aí, ta'u 'e 2 ko eni kuo 'osí. 'Oku tōmui foki e 'omai ia 'ū lipootí. Ko eni toki 'omai e lipootí ia kuo fuoloa e 'osi 'a e patiseti ia ko iá. Ka ko

e poini ko ē na'e vivili ki ai e kau Mēmipá, kimu'a ke 'oange ha pa'anga fo'ou he patiseti fo'ou. Ke talamai 'e he Pule'angá ko e pa'anga ko ē na'e 'omai 'i he patiseti lolotongá ko e 'ū me'a ia na'a mau ngāue'aki ki aí. Pea fitemālie leva e kau Mēmipá, 'io. Ko e ngaahi ngāue ē kuo lava pea na'e ngāue'aki 'a e pa'anga ko ē ki ai.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea 'e lava ke u tokoni ki he Fakafofongá

Taniela Fusimalohi: 'Oku 'i ai e ngaahi pa'anga 'oku toe

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai 'Eiki Minisitā

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea, tapu mo e Feitu'u na, tapu pea mo e Komiti Fale Aleá. Sea ko e me'a 'oku me'a ki ai e Fakafofongá ia. Ko e 'osi pe ta'u fakapa'angá, 'aho 30 ko ē 'o Suné kuo lipooti kátoa mai 'a e tu'unga na'e fakamoleki ai e pa'angá kimu'a pea ...

<010>

Taimi: 1115-1120

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ... fakahū mai e Patisetí. Ko e Patisetí ia kuo pau ke ha'u ia koe'uhí ko e ta'u fakapa'anga pea he 'ikai ke nofo e Patisetí ia 'o tali ki ha toe *recommend* 'a ha taha. He ko e *timeframe* ko ē 'oku talanoa ki ai 'a e Fakafofongá fehalaaki 'aupito ia mo e ngāue fakapule'angá Sea. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. 'E Fakafofonga.

Taniela Fusimālohi: Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko u tui ko e me'a ko eni 'oku 'ohaké 'oku mou mea'i kátoa pē Hou'eiki 'a e ngaahi founa ngāue 'a e Pule'angá mo e taimi vahe atu 'a e pa'anga mo e Patiseti 'osi ki he 'aho fiha mo e taimi ke lipooti mai. Ka ko e fiema'u foki eni 'a e Fakafofongá he founa ngāue 'oku fai ka ko eni 'oku 'oatu pē kimu'a ki hē. Pea ko 'etau fononga mai ko eni 'a eni ko u lave atu ki aí, ko e ngaahi ta'u kimu'a 'o faai mai ko eni ko e me'a pē eni 'oku fai.

Ka 'oku mahino 'oku mahu'inga pē 'oatu ho'omou ngaahi me'á ki he Pule'anga ko eni pea ko u tui pē mālō atu ki he Pule'anga ko eni ho'omou tali pē ke 'oatu e me'á ke, ko 'etau fengaue'aki fakatahá ia. Ko e ngaahi fiema'u kehekehe ke fakakakato mai ka 'oku tuku atu pē Fakafofonga ka ko u tui ko u tui 'a e lipooti ko ē na'a ku lave ki aí, 'a eni ko eni ko ē na'e me'a mai ki ai 'a Tongatapu 5 ko u tui ki he 'omai ko íá pea ka, 'e, ngaahi founa ngāue 'oku nau fokotu'u maí te tau nga'unu atu ai ki ha me'a.

Taniela Fusimālohi: Sea ko u fakamālō atu au ia ki he Feitu'u na ho'o me'a mai 'o pehē 'oku fiema'u ke fai e ngāue fakataha. He 'oku hangē ia e kole atu 'a e fakamatala ia ko eni ha kole ha me'a ia ko e me'a ia 'anautolú.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Eiki Sea.

Taniela Fusimālohi: Ko e me'a eni 'a e kakaí ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Eiki Sea. 'Eiki Sea fakatonutonu Sea.

Taniela Fusimālohi: He koe'uhí ko e tukuhaú 'oku fakapa'anga 'aki 'a e ngāué.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Fakafofonga te ke 'alu pē ho'o fakamatalá he ko ho ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Eiki Sea ko e fakatonutonú ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Tuku atu pe eni ia, 'ikai ko ha taimi ia ki ha fa'ahinga me'a pehé ni he ko e taimi eni ia ki he liu, fa'ahinga founa ngāue. Pea ko e me'a kotoa pē hangē ko e laú ke ke fokotu'u mai mo e 'ū lao ke me'a, he 'oku tau ngāue pē he lao.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: He 'oku tau tōnounou pē ka tau feinga pē ke tau muimui ofi ki he laó.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e fakatonutonú ia 'oku faí 'Eiki Sea, ko e ngāue 'oku faí feinga ke ngāue fakataha fakatahu ki he lao mo e Konisitūtone 'o e fonuá. 'Oku 'ikai ke fai ha me'a ia ke tau fakamahahalo pē pea tau nga'unu 'o fai ia. 'Ikai. Kuo 'osi tuhu'i mai 'a e founa te tau fakahoko 'aki hotau ngaahi fatongia takitaha. Pea 'oku fai ai 'a e fengaue'akí pea 'e melino mo maaui ai 'a e fonuá 'Eiki Sea. Ko e me'a ko ē ke 'ai ko ē 'etau faka'amú mo 'etau fakakaukaú kātaki tuku ia 'i tu'a tau fai pē 'a e ngāue fakatahu ki he lao ko ē 'oku lolotonga ngaue'aki na'e tali mei he ngaahi ta'u he 'e kau fa'u lao 'o e fonuá ni 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mahalo 'oku mahino ia Fakafofonga. Hou'eiki pea ko eni 'oku mahino 'oku ...

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki pē Sea ka u 'oatu pē ki'i ...

'Eiki Sea Le'ole'o: ... komiti kae tatali e kaveinga ko iá ke toki 'omai ha ...

Taniela Fusimālohi: Ka u 'oatu pē ki'i fo'i poini faka'osi ko eni kātaki.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fakafofonga!

Taniela Fusimālohi: Koe'uhí he ko e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: 'E Fakafofonga, 'ai mu'a mo ke me'a mai. Te ke vivili pē koe ko e tu'o fiha eni ho'o maumau'i 'etau Tu'utu'uní pea kuo mahino mai e me'a 'oku ke tokanga ki aí. Pea ko u kole atú ko e 'ai ko e me'a ke tokanga ki aí ko e 'ai ki he founa ngāue. Pea ko eni 'oku tau 'osi fakama'ala'ala e founa ngāue pea kapau 'oku liliu 'oku 'i ai e ngaahi founa ki hono liliú. He te tau fetipeiti heni 'o 'ikai ke 'i ai ha, mole e taimi pea 'ikai ke fu'u 'i ai ha me'a ia ke fakahoko.

Koloá 'oku fakahoko atu 'a e ngaahi me'a ko eni pea ko eni 'oku lao, ngāue e komiti. Pea ko u tui Fakafofonga te ke vivili pē koe ia 'oku ke meimei ngaue'aki e me'a ko iá ke, 'e fai atu pē fakamahinó mo e fakamaamá mo e me'a ko ē 'e fai, tau hoko atu ki aí ka ke vivili pē koe ke ke fai pē ho'o me'a.

'Ai mo tau ki'i fefaka'apa'apa'aki me'a mai ki he me'a ko ē 'oku 'oatú pea tau fai atu ā ki ai. 'E 'ai atu pē, *oh* mahino pe mu'a ka u ki'i faka'osi atu, ka u ki'i faka'osi atu, ke toe lele mai pē he fo'i tepi pē ko iá. Ka ko eni 'oku 'osi fai atu e tu'utu'uni pea tau pau tau feveitokai'aki mu'a he Falé ni ka tau hoko atu 'etau ngāué. Liliu e Fale Aleá 'o Komiti Kakato.

(Liliu e Fale Aleá 'o Komiti Kakato.)

Me'a Sea Komiti

Sea Komiti Kakato: Tapu atu 'Eiki Palēmia Le'ole'o kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, fakatapu atu ki he Hou'eiki e fonuá, fakatapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí kae 'uma'ā e kakai e fonuá 'oku nau me'a mai he opé kae 'uma'ā e kau ngāué. Hou'eiki 'oku tau fakafeta'i pē koe'uhí 'oku tau kei ma'u e mo'uí mo e 'ofa 'a e 'Eikí. Tau fakafeta'i pē koe'uhí 'oku kei fakalaolao pē 'a natula, tō hotau 'uha neongo pē 'etau ongo'i faingata'a'ia he 'afú ka 'oku tau fiefia pē 'oku tau kei malava pē 'o katekina e fononga'anga e mo'uí. Hou'eiki he 'ikai ke u toe fakalōloa, hoko ...

<002>

Taimi: 1120-1125

Sea Komiti Kakato: ... 'atu mu'a 'etau tipeiti. Fakamolemole pē Fakafofonga 'Eua 11, me'a na'a ke me'a ki ai 'anenai 'ikai ke u fie tu'u hake 'anenai koe'uhí he 'oku ou 'osi 'ilo'i na'a tau 'osi pāloti'i, ko e 2024 te tau tokanga 'e foki mai 'a e Pule'angá ka na'e 'osi tali 'e he Fale ni pea mo e 'u me'a ko ena 'oku ke me'a ki ai,. Hā 'a e fo'i me'a na'e fakamole ki ai 'a e pa'anga, ha 'a e me'a na'e ngāue 'aki ha 'a e me'a na'e 'ikai ke malava, na'a tau 'osi tali 'e he Fale ni, ka 'oku mo'oni 'aupito 'aupito 'a e me'a na'e me'a ki ai 'a e Sea 'o e Fale Alea, ka 'oku ou, 'oku tau fiema'u pē ke ke fiemālie. Ko ho'o fiemālie pea tau fiemālie kotoa pē.

Hoko atu 'etau 'asenita fakamolemole, 'asenita 'uluaki kau ngāue to'o angé 'a e me'a ko ē faka fe, mou mea'i, mou 'ilo pē 'oku 'ikai ke sai 'eku sio, kae toe 'ai ke sai 'eku sio. Ko 'etau 'asenita komiti, 'ave angé ki he tu'utu'uni, he 'u tu'utu'uni ko eni 'a e Pule'angá 'a eni ko ē na'e tukuhifo fakamolemole. Ngaahi *Regulation* fakamolemole, kamata mei ai 'etau 'asenita, Tu'utu'uni Fika 1, Fakatonutonu 'o e Ngaahi Kolo ē, 'i he Toutai. Fakafofonga me'a mai.

Māteni Tapueluelu: Sea, fakamolemole ko e ki'i fehu'i pē ia, te tau 'alu fakatatau pē ki he 'asenita ko ena 'o e Komiti Kakato pē 'oku toe fetongi liliu ā, mou me'a ai Sea he 'e mahino'i pē 'e he mātu'a fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Ko e me'a ko ē 'oku ou ma'u 'e au ia ko e 'asenita pē na'e 'omai ko ē mei 'olunga hokohoko ko ia, te tau ngāue'aki pē ia.

Tu'utu'uni Fika 1, Fakatonutonu 'o e Ngaahi Kolo ē, 'i he Toutai.

Pea 'e 'alu pē ia 'o 'osi kotoa mai pē ia, tau kamata mai pē tautolu heni he 'oku vave pē eni ia, ko e 'u fakangatangata eni he ngaahi kolo mo e ngaahi kolo 'oku fiema'u ke 'ave ki ai 'a e SMA. 'I ai mo e ngaahi fua ngaahi latitute, longitute, ha 'a e me'a 'oku mou toe tokanga ki ai kau Mēmipa. 'Io me'a mai 'a Tongatapu 5, manatu'i pē 'etau tohi tu'utu'uni.

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Komiti Kakato kae fai ha lave atu ki he lao ko eni Sea. Ko e 'uluaki pē Sea ko e tu'utu'uni ko eni na'e 'osi tali eni ia 'a ia ko e 'aho na'e tali ai, peesi fakamuimui ko ē 27, 'a ia ko e faka-pālangi ia, 'a ia ko e faka-Tonga, 'a ia ko e peesi 28. Ko e 'asi ko ē 'i he faile ko ē ko ē pē ko e lekooti ko ē 'a e Potungāue Lao, ko e 'i ai 'a e tu'utu'uni ia ko eni na'e tali ia 'i Fepueli 'aho 10 'o Fepueli 2022.

Ko e me'a 'oku 'omai he tu'utu'uni ia ko eni Fepueli 10 'o Fepueli 2023 ia, pea ko 'eku 'eke pē koe'uhi he 'oku kehekehe 'a e 'aho ko eni, he 'oku mahino pē foki ko e tu'utu'uni eni, ko fē pē 'aho ko ē 'oku kāsete, ko e 'ahó ia, ka ko e poini lahi ia 'oku 'ohake 'i he me'a ko eni, 'a e kehekehe 'a e 'aho. Ko hono ua, 'a ia ko e, ko hono ua 'a e me'a ko eni felāve'i pea mo e kolo ko eni ko, 'oku kehekehe heni 'a e kolo, ko e kolo ko Makaunga, ko e 'asi ko ē 'i he faka-pālangi 'oku na kehekehe mo e faka-Tonga, ko e Makaunga ko ē 'oku 'asi 'i he faka-pālangi ko e Makaunga ia 'i Tongatapu, Makaunga ko ē 'i he faka-Tonga, Makaunga ia 'i Vava'u, pea 'oku 'ikai ke 'ilo pē ko fē 'a e Makaunga ko eni ...

Sea Komiti Kakato: Sai pē ke 'eke pē ki he Pule'anga, Pule'anga fakamolemole.

'Aisake Eke: Ko ia, ki he Minisitā Toutai, 'a ia ko e ua ia, pē ko fē si'i Makaunga. Ka u hoko atu.

'Eiki Minisitā Fonua: Sea mahalo ko e hala pē ia 'a e me'a, 'a hono fokotu'u mai 'i he pepa.

Sea Komiti Kakato: Makaunga ia 'i fē fakamolemole, 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fonua: Ko Makaunga 'oku 'i Tonga ni pē 'i Talafo'ou.

Sea Komiti Kakato: Talafo'ou.

'Eiki Minisitā Fonua: Makaunga e lotu, taha pē, tukukehe ha toe fanga ki'i fakatenetene pē 'o fekau'aki pea mo e tukufakaholo ka ko e Makaunga 'oku 'i Tonga ni pē.

Sea Komiti Kakato: Ko moutolu Hou'eiki 'oku 'ikai ke mou mea'i 'a Makaunga, ko Makaunga 'a ena 'i Talafo'ou ē.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea ko e tu'utu'uni fē eni 'oku 'i ai 'a Makaunga.

Sea Komiti Kakato: Peesi fiha 'oku 'i ai 'a Makaunga Fakafofonga.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e tu'utu'uni ko eni 'oku 'i he motu'a ni 'oku ...

Sea Komiti Kakato: Faka-Pālangi.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e ngaahi kolo ko Okoa/Vava'u, Lotofoa/Ha'apai, Fotua/Ha'apai, Fangale'ounga/Ha'apai, Fotuha'a/Ha'apai.

'Aisake Eke: Ki'i me'a hifo pē koe kātaki 'e vave pē. Peesi ...

<005>

Taimi: 1125-1130

'Aisake Eke: ...24 ko ē he fakatonga Makaunga ai Vava'u fika 48. 'A ia 'oku tatau pē mo ia ai 'i he *summary* peesi 23 ko ē fakapālangi 'o Tongatapu pea 'oku toe 'asi pē naua ia 'i he fakafehoanaki ko ē fakapālangi mo e fakatonga 'a e kehekehe ko ia.

Sea Komiti Kakato: Tonu 'aupito ia 'a e me'a 'oku ke me'a mai ki ai 24 feitu'u pule'i makehe 'i he peesi ko eni 'o e pepa ko eni 'oku mou me'a mai 'oku ou hiki ko eni ki 'olunga,

SMA ‘o Makaunga Vava’u ia ‘oku ‘ikai ha Makaunga ‘i Vava’u ko ena ‘oku me’a mai he ‘Eiki Minisitā Hou’eiki ko u pehē mu’a ‘oku totonu ke ‘oatu fakafoki kia moutolu Pule’anga ke mou ō fakatonutonu liliu e me’a ko eni hē ‘Eiki Minisitā Le’ole’o ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula.

‘Eiki Minisitā Fonua: Sai pē ia Sea ko e hā pē tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ‘oku ke mea’i pē na’a ke ‘i he potungāue ko eni.

Sea Komiti Kakato: ‘Io ka na’e ‘ikai ke hala pehē ni e me’a ia na’a ku ‘i ai au

‘Eiki Minisitā Fonua: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: ...Fu’u hala pehē ‘a e Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Fonua: Mahalo ‘oku kei puputu’a pē ‘a e mātu’a ko e fakamā’opo’opo eni he ta’u ‘e fitu e me’a ko eni, pea ko u tali ‘e au ‘a e hala ‘a e feitu’ú mo e koló ke fai hano fakatonutonu pea ko e taha pē ‘o e fatongia ko eni ko e tānaki ‘a e ngaahi kolo ko ē ‘oku kau ai ‘a Okoa mo me’a ki he ‘uhinga ‘o e *SMA*. Pea ‘oku ‘i ai e ki’i me’a mahu’inga ‘i loto ai. Ko e laini engeenga ko e fakangatangata ‘o e sone ‘oku malu’i ki ha ki’i *SMA* ko e ki’i kulokula ko e ki’i feitu’u makehe ia makehe ia ki he feitu’u ko ia ‘oku fai ai ‘enau faama pē ko ‘enau ki’i... ‘a e fanga ki’i laini ko ia.

Sea Komiti Kakato: Ko e hā e me’a ‘oku ke laumālie ki ai, tau liliu heni pē ‘e fakafoki atu ki he Feitu’u na?

‘Eiki Minisitā Fonua: Sea ‘oku ‘i he Feitu’u na ha me’a ‘oku hala ‘i ha fakatonutonu ‘i he ‘uhinga ho’o ‘asenita ke fakatonutonu ha lea ‘oku hala mo ha hingoa ‘o ha me’a ko e ‘uhinga ia ‘o e fakatangi.

Sea Komiti Kakato: Sai, ‘a ia ko Makaunga ‘i fē

Tevita Puloka: Sea ki’i tokoni atu pē.

Sea Komiti Kakato: ‘Io me’a mai.

Tevita Puloka: Tapu pē pea mo e Sea mo e fakataha. Ko u fakatokanga’i hifo ko e fika 60 ki he 64 ko Makaunga ko eni ia ‘oku fika 48 pē na’e tonu nai ke kau ‘a Makaunga ‘i he fika ko eni na’e mai’aki ‘e he Tokoni Palēmia ‘a ē ko eni na’e lau mai Okoa, Lotofoa ‘oku fika 60 ia ki he 64. Ko Makaunga ko eni ‘oku ‘asi he peesi 24 ko e fika 48 ia pē na’e tonu ke hū ‘a e Makaunga ia ko ia heni he na’e tonu ke 60 pē ki he 64.

‘Eiki Minisitā Fonua: Mālō Sea kapau ‘e me’a pē Fakafofonga ki he ‘uhinga ko e Tu’utu’uni ko eni ko e fakatonutonu ‘o makatu’unga ‘i he tēpile ‘uluaki ‘i lalo hifo pē ‘i he hingoa fakanounou e ki’i tu’utu’uni ‘uhinga’i lea. Ko e fakatonutonu e ngaahi tefito’i tu’utu’uni ‘aki hono fakahū atu hili ‘a e fika 59. ‘A ia ko e ngaahi kolo ia kuo fai hono fokotu’u ‘enau *SMA* ‘i loto ko eni he ta’u ‘e 7 ‘oku kau ai e ngaahi hingoa ko ena, ka ko e fokotu’u mai ena 60 ‘oku hoa ‘a ia ko e me’a na’e me’a ki ai e Palēmia ‘alu ki he 64 ko e ‘ū kolo fo’ou ia ‘oku fokotu’u mai he *SMA*. Pea ko hono fakatatau ki he Lipooti Fakata’u ‘o e potungāue ni ko ‘ene kakato ko eni ko e kolo ia ‘e 65 ‘i he fakamā’opo’opo ki he ‘uhinga ‘o e *SMA*. Ko e ki’i me’a pē ‘oku makehe ai ko e ki’i laine pē ko e engeenga pē ko e kulokula ke fakamahu’inga’i e

fakangatangata ‘o e SMA mo e fitu’u pule’i makehe mālō Sea.

Tevita Puloka: ‘A ia ‘o kapau ‘oku tau ngata ai he 60 ki he 64 tau pehē pē hangē ko e peesi 16, 29 ko Houma ia ‘Eua, pea ko e 59 leva ‘a ia ko e 48 ‘oku nau ‘osi SMA nautolu, ko ‘eku fehu’i ia.

‘Eiki Minisitā Fonua: Ko ia Sea.

Tevita Puloka: He ko eni ‘oku tau kamata pē foki tautolu he 60.

‘Eiki Minisitā Fonua: Ko ia Sea ko e ta’u eni ‘e fitu kakato ‘aki eni hono fakahoko e ki’i polokalama fakatekinikale fakasone ko eni ‘a e potungāue mālō, kau ai mo e ‘ū ‘elia ‘o e toutai hā hono fakalea tui fio mālō.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Kole fakatonutonu pe Makaunga ke fakafoki mai ki Tongatapu ni kae hoko atu ngāue ke fakatonutonu Tu’utu’uni ‘i Fale Alea

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Hangē ko ia na’a ku fakahoha’a ki ai ‘anenai ‘Eiki Sea ko Makaunga ia mahalo ko e lipooti ia me’a ‘oku ‘osi hoko ia. ‘A ia na’a tau ‘osi tali hala pē ia ‘e tautolu, kole atu fakatonutonu ke foki mai ki Tongatapu mo e faka’efi’efi ia ki Vava’u kae hoko atu ‘a e ngāue ‘Eiki Sea mei he 60 ki he 64 ko eni ‘a e ngaahi ‘elia tapu ko ia kae lava nga’unu atu ā Sea kae fakatonutonu atu ai pē ‘e koe ko e me’a ia ‘oku ‘osi hoko ia mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘Eiki Minisitā...

<007>

Taimi: 1130-1135

Sea Kōmiti Kakato : .. ‘a e Fonua mo e Ngaahi Koloa Mahu’inga. Ko e ‘uhinga pē na’a ku feinga atu ai ke ke mea’i pē te tau fakatonutonu heni pē ‘e fakafoki ki he Potungāué. Ka ko ena ‘oku me’a mai e Palēmia Le’ole’o ke tau fakatonutonu pē heni.

‘Eiki Minisitā Fonua : Ko ia Sea.

Sea Komiti Kakato : Sai, kapau leva ko ‘etau fakatonutonú ia kuo pau leva ke 60-65 tānaki e 65 kae kau a Makaunga, pea to’o leva ‘a Makaunga mei Vava’u kae fakafoki mai ki Tongatapu ni. He ko e lolotonga ‘a ho’omou feme’a’akí pea ‘oku talanoa mai ‘a e tu’utu’uni ko ē ko e 60 pē ki he 64 pea ‘ohovale pē kuo hū ‘a Makaunga ia ‘i loto. ‘Oku ‘ikai ke kau ‘a Makaunga ia ‘i he kamata.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o : Ko e kolé pē Sea kuo ‘osi *computerise* ‘a e ‘u fiká ia mo e me’á. Kei Makaunga fika 48 pē ‘a Makaunga ia ‘oua ‘e 65 he ‘e toe fepakipaki ‘a e ngāue ko ē ‘a e ‘ofisi.

Sea Kōmiti Kakato : Io ‘oku mahino kia au. Mahino kiate au.

Vaea Taione : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Io me’a mai Fakafofonga Tongatapu 8.

Kole ke fakatokanga’i ange mu’a e tonu ‘o e ngaahi naunau hono fakahū mai ki he Fale Alea

Vaea Taione : Tapu mo e Seá tapu mo e Hou'eiki ‘o e Kōmiti Kakatō Sea. Ko ‘eku ki’i tokanga pē au ia Sea ki he ngaahi fakatonutonu ko eni mei he ngaahi lipooti ko eni ‘a e Pule'anga. ‘E ‘osi eni Sea kapau ko e fakatonutonu eni ‘e 5, pea ha’u e lipooti hokó fakatonutonu ‘e 6, fakatonutonu. Ko ‘eku fehu’ia pē ‘aku ia ki he Pule'angá ko e toko fiha ‘oku nau lau e lipootí pea toki ‘omai ki he Falé ni. Ko hono ‘uhingá ki he taimi ko ē ‘oku tau fakamoleki ‘i he fakatonutonú. ‘Uhingá ‘e mole ange homau taimí hono fakatonutonú pea ‘oku toe ‘i ai foki mo e kau toketā ‘i homau faha’i Sea, ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e puli. Na’a ‘oku totonu ke ‘ai ha me’a ke pehē ko ‘ene halá pē fakafoki leva. Ko e fu’u fale taupotu taha eni Sea ‘oku ‘omai mole hotau taimí Sea he ‘ahó ni he fakatonutonu 'ata'atā pē Sea. Kōle pē ke fai ha tokanga ki ai Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Kātaki pē Fakafofonga, ‘oku ou toki fakatokanga’i hake ‘oku ‘i ai pē mo’oni ‘a e Palēmia Le’ole’ó. Ko e 48 ‘e kei tu’u pē ‘a e 48 ia ‘i he 48. Hangē kapau te mou me’a hifo ‘i he fika 16 ki Houma ‘i ‘Eua ‘oku ‘ikai ke ‘asi ia ha palakalafi ko eni hono 6. Ka ‘oku ‘i ai pē hono fika ‘ona ko e fika 29 ‘ai ke 29 pē ia ‘o hangē ko e me’a ko ia ‘a e Pule'anga. He ko e ki’i me’a pē ‘e fakatonutonú ko e fetongi ‘a e Vava’u ki Tongatapu. Pea ko e *SMA* hangē ko ho’omou mea’i, ko e fakangatangata pē ia ki he ‘elia ‘o e kolo ko ia. Me’a hifo pē koe’uhi kae vave ka tau ‘unu. Kapau leva ‘oku ‘i ai ha me’a hena ‘oku ‘ikai ke fakatonutonu ai, ka ko eni ‘oku tau fakatokanga’i he me’a mai ‘a e Tongatapu Fika 5 Makaunga ‘i Tongatapu ni kole mai pē Pule'anga ke fakatonutonu heni. Ko ia ‘oku loto ki he fakatonutonu ko ia..

'Aisake Eke : Sea kae tuku mu’a ke ‘osi fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Io me’a mai.

Fokotu’u ke tånaki ha kupu 2 (a)

'Aisake Eke : Tapu mo e 'Eiki Seá pehē ki he Kōmiti Kakato. Sea ko u tui ko e kupu 2 (a) he ‘oku tonu ke hū ha me’a heni ‘oku kau foki ia he 60/64 ka ko e 29, 30, 41, 42, 48, 50. ‘Oku tonu ke ‘asi mo ia hē, koe’uhi ko e fo’i lao tu’utu’uni ko eni ‘oku toe kau mo nautolu ai. Ka ko e ‘osi ange ‘a e fo’i kupu ia ko eni kupu 2 ‘oku kau pē e 60 mo e 64 kae ‘ikai ke kau ai ‘a e 29 ia ki he 50 he ‘oku ai hono ‘u fakatonutonu heni Sea. ‘A ia ko e me’a ia ‘e taha ‘i he anga hono fa’u e tu’utu’uni ko eni Sea. Ka ko u tui ko e me’a mahu’inga me’a ‘e taha Sea, hangē ko ‘eku lau ko ē ‘anenaí ‘oku kehekehe. Ko e *Regulation* ia ko eni ke ke vakai’i ange. ‘Asi ia he me’a he faile ‘a e Potungāue Laó na’e ‘osi tali eni ia he 2022. Ko e ‘omai ia ko eni tali ia ‘omai ia na’e tali he 2023. Ke fakapapau’i angē pē ko e fē ‘oku tonu.

Ko e poini leva ‘e taha Sea ko u toe muimui atu pē ai, ‘i he lao ko eni ia, ko u tui na’e ‘osi ‘ohake eni he taimi ko ia na’e fa’u ai e Tefito’i Lao ko ia ‘a e Toutai. Ko e lao ia ko eni ‘oange pē mafai ia ‘a ia ko e kupu 101 (1) (2) (b). Ko e lao pē eni ko u toki fakatokanga’i ‘oku ‘ange e mafai ia ko ē ki hono fai ko ē ‘u tu’utu’uni ki he Minisitā. ‘Oku ‘ikai ke ha’u ia ki he Kapineti. Pea ko u mei mahamahalo ko u tui ko e palopalema ai e me’a ko eni, toki ‘alu e Kapineti ia mahalo ki he 23 kae ‘uluaki ‘alu e Kasete ia he 22. Ka ko e me’a ia ‘oku ou fakatokanga’i ‘i

heni, kehe e fo'i lao ia ko eni mei ha toe lao kehe. Pea ko u tui ko e lahi ia 'e ngaahi me'a 'u fetō'aki ko eni Sea 'i he me'a. Ka 'oku ou, ka ko e ngaahi me'a ni Sea pē 'e lava 'o 'ai heni hangē ko e tānaki mai e fakatonutonu e kupu 2 (a). Kae kehe Sea ko e fanga ki'i me'a pē ia 'oku 'oatu meia au.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e mahino ko ia kiate au he taimi ni ko e ngāue ko eni na'e tali 'i Fepueli 'aho 10 'a ia ko e ...

<008>

Taimi: 1135-1140

Sea Komiti Kakato: ... lava ia 'a e ngāue 'oku, 2023 'a e pepa ko eni. 'A ia 'oku 'i ai mo e feitu'u ia heni 'oku ou vakai hifo hangē ko Makave ko e feitu'u eni ia na'e 'osi tali ia kimu'a ka 'oku toe 'omai ia ke fai hono fakatonutonu 'a e fakangatangata pē ko ia ko ā pē 'oku tonu e me'a 'oku ou lave ki ai. Me'a mai ange.

'Aisake Eke: Sea ka u ki'i lave atu ai tapu mo e Feitu'u na mo e ...

'Eiki Minisitā Fonua: 'O e fakasiokalafi 'o e SMS he ngaahi fakangatangata.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: He kapau 'e Sea 'e 'ai ki he ngata'anga hoku tofi'a he 'ikai toe ai ha halafononga ia mei Neiafutahi ki he 'Otu Motu Hahake. Ko 'ene vahevahe tatau ē ko e ki'i SMS ko eni he 'oku tu'u fakasiokalafi. Pea ko e faka'osi atu pē ki he ki he Fakafofongá'a e me'a 'oku hoha'a ki ai ko e fakatonutonu eni he tēpile 'uluaki mahino ia ko e 'ū kolo ko ē na'a ku fakahoha'a atu ai ko e fakakātoa eni e 'ū kolo kuo tali he ta'u 'e 7 ko eni 'i he taimi kehekehe e ongo SMA'i ko e kolo 'aki eni hono 65 eni. Ka 'oku pehē ki'i kupu a 'i he kupu si'i 'i he kupu ua 'o e tēpile 'uluaki. Fakahū atu hili 'a e Fika 59 'i he lisi 'o e kolo matātahi. Ko e 'uhinga ia 'oku 60 'a Okoa pea hokohoko mai ai 'a e me'a na'e me'a atu ai 'a e Palēmia Le'ole'o ki he 64 he kuo 'osi 'i loto pē ngaahi kolo ia ko ē mo hono ngaahi fakatonutonu ko eni 'oku fokotu'u mai hono tu'u fakasiokalafi.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: Mo e fika. Mālō.

Sea Komiti Kakato: 'Io me'a mai Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Tapu pē mo e 'Eiki Sea pehē ki he Komiti Kakato. Fakamolemole pē Sea na'a lava ha tou ngāue ko e taimi ko ē 'oku ha'u ai e 'ū lao pea 'oku mau vakai holo mau lau he ē po'uli lau pea mau *check* mo e 'ū ko e me'a na'a mau ma'u ai ko ē *Crown Law* ma'u atu e me'a ia ko ia. Na'e 'osi tali eni ia he 10 'o Fepueli 2022 tatau tofi e me'a ko eni ko e 'ai pē ke vakai'i he kau ngāue 'a ia ko e me'a ko u 'eke ai ko fē ko fē me'a 'oku tonu?

Sea Komiti Kakato: Ko e 'uhinga e Feitu'u na na'e 'osi 'omai ki Fale ni?

Tokanga ke vakai'i Pule'anga tu'unga e fo'i Tu'utu'uni he na'e 'osi kasete'i ia he 2022

'Aisake Eke: 'Ika'i ko e 'uhinga 'oku 'asi ko eni ko 'eku 'ai mai pē au koe'uhí ko e tu'u foki ko eni ko e lao ko eni 'oku 'i he 'Eiki Minisitā pē ia te ne fai 'a e 'ai ko ē tu'utu'uni kehe ia mo e 'ū lao kehé 'alu 'o Kapineti. Pea ko e poini ia 'oku ou 'oatu 'e he motu'a ni ia ko 'etau tu'utu'uni ko ē 'atautolu ka ai ha me'a 'oku kasete'i he tu'utu'uni ko 'ene lavá ia. 'A ia 'oku 'osi kasete'i eni ia 'i he 'aho 10 'o Fepueli 2022.

Pea ko e me'a ia ko eni 'oku mafai pē ia 'a e Minisitā 'oku 'ikai ke 'i ai e Kapineti pea ko e me'a 'oku ou toe fehu'i atu ai 'a e founga ngāue na 'oku 'i ai ha fetō'aki heni Sea. Ke toe fai ha'o vakai 'a koe 'e Hou'eiki Minisitā 'a e Pule'anga pē kuo hā e me'a 'oku hoko kātaki fakamolemole.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'E Palēmia Le'ole'o fakamolemole ko e Feitu'u na foki 'oku 'i ai e Laó 'oku 'osi kasete'i e me'a ko eni?

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko ia Sea ko e tu'utu'uni 'e fa'u ia 'o makatu'unga he tefito'i lao ke fakamānava 'aki 'e he tu'utu'uni 'a e lao ko ē 'oku tuku mai. Pea kapau ko e me'a ia 'oku talamai he tu'utu'uni mahino leva ko e me'a ia 'oku fai ko ē 'i he laó. Pea kapau 'oku fiema'u ia ke fakatonutonu pau 'oku 'i ai e founga ke fakatonutonu 'aki e lao ko iá ke 'omai ki he Fale ni 'o kapau 'oku fiema'u ia 'e he Fale ni ke fakatonutonu. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 5.

Fokotu'u ke fakafoki he Pule'anga 'a e Tu'utu'uni fika 4/2024

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Fale Alea kātaki pē na'a fakalōloa ko u pehē mu'a ke ki'i holomui atu e lao ko eni ke ki'i vakai'i ange e fanga ki'i me'a ko eni fakamolemole pea toki foki mai mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: Fakatonutonu atu Sea 'oku 'ikai ko ha lao eni ko e tu'utu'uni eni. 'Oku ne fakamānava e tefito'i lao, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mou fakamolemole pē 'ai pē ke mou laumālie lelei ko e ko e, 'e makatu'unga 'a e fa'u 'e he Minisitā e tu'utu'uni mei he laó 'a ia 'i he, 'i ha faka'uhinga 'a e motu'a ni ko e lao pē tu'utu'uni ko eni. Mou fakamolemole pē 'ai pē ke mo laumālie lelei he 'e pau pē ke tau ngāue ki ai. Ka ko e vakai'i pē pē 'oku 'osi kasete'i 'io 'osi kasete'i tali mai 'e he Palēmia Le'ole'o 'io 'osi kasete'i. Ka ko 'enau 'omai eni ko e fakatonutonu 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ē 'o fekau'aki pea mo e kasete ko ia 'a ia 'oku fekau'aki mo e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai. Ke fiemālie?

'Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki Komiti Kakato kapau ko ia pea liliu ā 'a e Fepueli 2023 ki he 2022 ko e me'a ia ko u ki'i kole atu ai ke fakapapau'i 'a e me'a ko ē 'oku hoko 'i he ta'u koe'uhí 'oku mahino 'oku 'osi laumālie eni ia 'i he 2022. 'A ia ko e taha pē ia e ngaahi me'a 'oku 'ohake. Pea 'ikai ngata ai 'oku tonu pē ke fakatokanga'i mo e kau mai ko ē 'a e Fika 29 ki he 50, 29 he ko e fika ko ē 'oku 'asi ia heni ko e 60, 61, 62, 63, 64 'ikai ke 'asi mai 'i he 'i he lao ko eni kupu'i, kupu (2) 'a e lisi *schedule* 'ikai ke 'asi mai ai ko e hā e 'uhinga 'oku 'omai ai 29, 30, 41 ko e 'ū kolo eni ko ē 'oku kau ai 'a Houma ...

Taimi: 1140 – 1145

‘Aisake Eke: ... ‘Eua, 40, 41,42,43

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e me’a ia ‘oku fakalao ki ai ‘Eiki Sea ko e fakatonutonu ko ení ko e tñnaki mai pe ‘u koló.

‘Aisake Eke: Tñnaki mai pe ki he *schedule* ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e ‘u koloa ena ‘oku tuku mai ko ē. Ko e ‘u fakamatala ko ē ‘oku ‘asi ‘i he ngaahi kolo kehé. Ko hono fakatonutonu, fakatatau ki he fiema’u ‘a e kakaí ki he ‘elia ‘oku fiema’u ke ngata ai ‘a e tapu ‘aupitó mo e ‘elia ke nau toutai aí mo e ‘u alā me’a pehē. Pea ‘oku pau leva ke fakatonutonu mai mo e ‘ū me’a ko ia ‘o ‘omai ki heni he ko e Fale pe eni na’e tali ai.

Ko ia ko u kole atu Hou’eiki tau tali e me’á ke hoko atu e ngāue e fanga ki’i koló ia ka tau sio ko e hā e me’a ‘oku fiema’u ke fakatonutonu. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku fiema’u ke tau fakatonutonu heni pea tau vakai pe fakatonutonu pe ‘oku ‘i ai ha founga kehe ke fai ai e fakatonutonu ko iá. Hangē ko e lave ko ē ki he Tefito’i Laó kapau leva ‘oku fekau’aki mo e Tefito’i Laó. Ko e fo’i tafa’aki kehe ia ‘e fakatonutonu ai mo e founga ‘e ngāue’aki he Tefito’i Laó.

Ko e tu’utu’uni ko ení ko e mahino eni ‘oku fiema’u ‘e he kakai ‘o e fanga ki’i kolo ko ení ke fokotu’u ‘a e ‘elia tapú ko e SMA ki he ngaahi kolo ‘o kinautolú ko e sio ki he kaha’u ‘o e mo’ui mo e lelei fakalukufua ‘a e kakai ‘o e kolo ko iá ‘Eiki Sea, Mālō.

Sea Komiti Kakato: Tongatapu 5, ko u faka’amu pe koe’uhí ke ke fiemālie pe Feitu’u na ka kia au kuo mahino kiate au e me’a ‘oku ‘omai ‘e he Pule’angá ka tau ngāue ki ai. He ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘aupito eni ia ki he kakaí. ‘A ia ko e 60, 61,62 fiema’u foki ‘e he Feitu’u na ia ke kau he lisi kimu’á. Kapau teke me’a hifo ki he pepá, faai atu ‘a e talanoa e pepa ko ení ki he SMA 60, 61,62, 63,64 ‘o ngata he peesi 15. Peesi 16 leva ‘oku talanoa mai leva ia ke SMA hono 29 pea mo e 48

‘Aisake Eke: 6

Sea Komiti Kakato: ‘A ia ‘oku, kia au ia ‘oku ‘i loto pe heni ka ‘oku fiema’u foki ia ‘e he Fakafofongá ke lisi mai ‘o hangē ko hono lisi ko ē ‘i mu’a ko eni ‘o e fo’i lao ‘e Hou’eiki Pule’anga fakamolemole. ‘A ia ‘oku ‘asi pe ‘i he kupu 2 ke fakatonutonu e tēpile 1, ke fakatonutonu ‘a e ngaahi tefito’i tu’utu’uni ‘aki hono fakahū atu

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea kapau te tau kātaki pe, hūfanga atu pe he fakatapú Sea kapau te tau foki kātoa ‘o lisi mai e me’a ko ē ‘oku ‘osi talí. Mahalo ‘e voliume 16 ‘a e Tu’utu’uni Toutaí. Pe ‘e kei paasi e patiseti mavahe ‘a e tohi tangi

Sea Komiti Kakato: Palēmia Le’ole’o, Palēmia Le’ole’o fakamolemole ko e fiema’u ke ‘ave ‘a e peesi 16 ki he peesi fakamuimui, ‘a e ni’ihi ko ē ‘oku ‘osi lisi mai ko ena kimu’a ke tatau mo e me’a ko ē ‘oku ‘omaí. He ‘ikai ke fiema’u ia ke ‘omai kotoa. Ko e ki’i me’a pe ia ‘i loto heni ‘a ia ‘oku fiema’u pe ia ‘e he kau Fakafofongá ‘o fakatatau pea mo e fakatonutonu he kupu 2.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pe ka u

Sea Komiti Kakato: ‘Io me’a mai

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Komiti Kakato. Sea ‘oku ou kau au ‘i he tokanga ke tonu ‘aupito ‘etau ngāue Sea. He ko e tu’utu’uni eni pea ko ‘eku fehu’i pe ‘a’aku ki he ‘Eiki Palemia. Ko e hā nai hano kovi kapau ‘e ‘ave eni ke fakalelei’i mo fakapapau’i me’i he kau ngāue ‘oku nau ‘ilo e fakatekinikalé pea hū mai, tau pehē ‘Eiki Sea he kongā kimui e uiké ni pe ko e uike kaha’ú kae pau mo’oni Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘I ai ha pou pou ki he fokotu’u ko ení

Taniela Fusimalohi: Sea kātaki

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eua 11, me’a mai

Taniela Fusimalohi: Mālō Sea, ‘oku ou tatau pe au mo e kau Fakafofongá ki he fai e fakatonutonu ka ko u fie fehu’i ‘a e me’a ko ení Sea koe’uhí ko e ngaahi laini ko ení pea ‘oku toe mahino ange ia he’ete sio ko ē ki he fakatātā Sea. Ko e me’a eni ‘oku hā mai ko ē ka au pea ko u ‘osi ma’u pe ‘e au ia ‘a e ngaahi lāunga ki he ‘u laini ko ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Sai, he ‘ikai te u toe tukuange ha’o faingamālie ēteke me’eme’a atu e Feitu’una ia he me’a ko ē ko u faka’amu ke fai mo tau nga’unú. ‘Ai e fokotu’u ko eni ‘a e Fakafofonga Fika 4 ‘oku pou pou kia Pule’anga, hā ha’amou ‘e ‘ave atu pe ‘e ‘i ai ha komiti ke tukuhifo ki ai ke, ka tau hoko atu mu’a he kuo

Kole Pule’anga pea tali mohetolo kimui alea’i Tu’utu’uni fika 4/2024

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Kole atu pe Sea fēfē ke ki’i ...

<010>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ... ki’i mohetolo hifo pē kimui kae ...

Sea Komiti Kakato: Sai tali ia ‘e au ē.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Kae ‘omai he ‘ofisa mei he Toutaí.

Sea Komiti Kakato: Tau mohetolo. Fakamolemole pē ‘oku ou faka’apa’apa’i pē koe ‘Eua 11 ka ‘oku kamata ke ke me’a atu, ka ko u kole atu ke tau foki mai ē ka tau hoko atu ē.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e ‘ai pē ke u fakahoha’a atu pē.

Sea Komiti Kakato: Hoko, me’a ki lalo. Tau ‘asenitá ē. Te mou feinga pē Pule’anga he vave tahá ke ‘omai e Tu’utu’uni hangē ko e me’a ko eni ‘oku ke me’a, ki’i fakatonutonu mai pē. Vave pē ka tau hoko atu fakamolemole. Tu’utu’uni hokó tau ‘asenitá.

Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2023

Tu’utu’uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule’i ‘o e Tute mo e ‘Ekisia 2023. Me’a na’e fai ki ai e feme’a’aki ‘anenai ‘i he me’á pea tukuhifo ki lalo.

'Eiki Minisitā Pa'anga Le'ole'o: 'Io.

Sea Komiti Kakato: 'Io Minisitā.

Kole pea tali ke mohetolo kimui hono alea'i Tu'utu'uni Lao Fakatonutonu ki hono Pule'i Tute & 'Ekisia 2023

'Eiki Minisitā Pa'anga Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakatō. 'Eiki Sea ko e kolé pē ke fēfē ke ki'i holomui mai kimui kae fai ha talanoa ki he kau ngāue 'a e potungāué.

Sea Komiti Kakato: 'I ai ha pou pou ki ai ke ki'i holomui kimui kae fai ha talanoa mo e potungāué mo e kau ngāué.

'Eiki Minisitā Pa'anga Le'ole'o: 'O hangē pē ko e me'a na'e fokotu'u mai he Fika 4 mālō.

Sea Komiti Kakato: Pou pou. Holomui atu ia. Ko e holomui pē 'o na tu'u tatau mai pē mo e Tu'utu'uni ko ē ki he Toutai ē. Hoko. Hokohoko hake pē Losa 'etau 'asenitá.

'A ia ko 'etau 'asenita ko ē he 'aho ní mou ki'i me'a hifo pē ki ai kau ngāue. 4.1, 4.2, 4.3 ka 'oku 'i ai ha me'a na'e 'osi 'ikai tali pea mou faka'ilonga mai pē he 'oku 'uhingá 'oku lahi 'etau ngāué ē ki he motu'á ni kae 'uhingá ka tau 'unu pē fakamolemole ē.

'Oku 'i ai pē 'a e me'a he ngāué 'oku 'ikai ke tonu pea 'oku 'i ai pē e taimi 'e ni'ihi 'oku hala pea te tau lava pē 'o fakatonutonu, ka 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tuku ai 'etau ngaahi ngāue lelei he 'apí ni. 'Io.

'A ia na'e 'omai e lipooti ki he Seá fekau'aki pea mo e Komiti Tu'uma'u ki he Lao Fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023. Pea 'oku tukuhifo foki ki he Komiti Kakatō pea na'e toe fokotu'u pē he Seá ke tukuhifo he 'oku mahu'inga 'eni. Ko u kole atu pē tukuange e Fakamaau'angá, 'oua 'e kau e Fakamaau'angá. 'Ai ho'o fakapotopoto tahá 'i he me'a ko eni 'o fekau'aki na'e tukuhifo ki he Komiti Kakatō. Me'a mai angé Sea e ...

Fakama'ala'ala he Lipooti Komiti Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 1 ki he Fakamo'oni 2023

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea. Ko e Lao Fakaangaanga foki ko eni na'e tuku mai ki he komiti ke fai ha'ane sio ki ai 'i hono fatongia ke sivisivi'i 'a e ngaahi fokotu'u 'oku 'omai ke fakatonutonu 'aki e ngaahi laó. Pea na'e sio leva e komiti ki ai 'oku 'i ai ha me'a heni 'e fepaki mo e Konisitūtoné pe ko ha ngaahi lao mo vakai'i 'a e ngaahi fakalea 'i he fokotu'u ko eni ke fai hano liliu 'o e laó 'oku potupotu tatau.

Ko e Tefito'i Lao ko eni 'oku fai ki ai 'a e talanoá ko e Tefito'i Lao ko e Lao ki he Fakamo'oni pe ko e *Evidence*. 'A ia ko e kupu 89 'oku fai ki ai 'a e 'uhingá pea na'e 'omai 'a e kupu ko eni koe'uhí ko e pehē 'oku 'ikai ke tali ha fakamo'oni fanongo pe ko e *hearsay*. Ka 'i he taimi tatau kuo a'u mai ki he tu'unga 'oku mahino mei he ngaahi fakatonutonu fakalaó 'oku fiema'u ke ngaue'aki 'a e fakapotopoto tahá koe'uhí 'oku 'i ai 'a e faingata'a'ia tautautefito ki ha ngaahi

fakamo'oni, tatau pē 'i he ngaahi tohi pea mo e ngaahi pepa 'oku 'omai ia mei tu'apule'anga.
...

<002>

Taimi: 1150-1155

Taniela Fusimālohi: , pea ko e tokotaha ko ē 'oku ha'ana 'a e ngaahi tohi mo e ngaahi pepa ko ia 'oku 'ikai ke 'i Tonga ni ia ke ne fai 'a e fakamo'oni 'oka ui 'e he Fakamaau'anga. Koe'uhi ko e fakatonutonu ko eni 'oku 'omai, 'oku 'omai ia 'i he ngaahi hopo ko ē kuo fai pea 'i ai 'a e ngaahi faingata'a'ia 'i he faka-fai 'o e fakamo'oni pea lava 'o tukuange ai 'a e ngaahi hopo 'e ni'ihi koe'uhi ko e lao 'i he tu'unga pē ko ia 'oku lolotonga 'i ai.

'A ia ko e fakatonutonu ko eni 'oku tuku maí ke liliu mu'a 'a e lao ke tuku pē ki he Fakamaau ke fai'aki 'ene fakapotopoto ki he'ene tali pē 'ikai ke ne tali ha fakamo'oni ko e fakamo'oni fanongo pē. Pea 'oku 'omai pē 'e he fakamatala mei he 'Ofisi ko eni 'o e 'Ateni Seniale pea mo e 'Ofisi ko eni 'o e ...

Sea Komiti Kakato: Ki'i fakamolemole pē Fakafofonga e, ko fē fo'i lao ko eni 'Eiki Minisitā Lao, ka ko e Palēmia Le'ole'o. Me'a ko eni na'e o me'a atu mo e komiti 'o, 'a ē 'oku 'asi heni ko e Feitu'u na na'a ke fakahū mai ia mei he Pule'anga 'i he 'aho 19 'o Sune 2023, Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 'oku 'ikai ke u ma'u ia 'e au heni, mo e Lao Fakatonutonu 1 'o e Ngaahi Fakamo'oni, 2023 'oku 'ikai ke u ma'u heni. 'A ia na'e fakahū 'a e Lao Fakaangaanga 'oku 'ikai ke kau 'i he tu'utu'uni ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea 'oku ou tui mahalo ko e me'a ia 'a e kau ngāue 'o e Falé ke nau 'omai 'a e ngaahi naunau ko ia fakataha mo e 'u me'a ko eni. 'Oku 'omai pe e līpooti 'oku 'ikai ke 'omai ha me'a ia. Ka 'oku totonu ke 'omai ke mea'i 'e he kau Mēmipa 'o e Falé, 'oku 'ikai ko ha kau vavalu mautolu Sea.

Māteni Tapueluelu: Sea ka u 'oatu mu'a ha ki'i fokotu'u fakamolemole ki he Feitu'u na 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io.

Māteni Tapueluelu: Fakamolemole Sea...

Sea Komiti Kakato: Mo ki'i me'a hifo, me'a hifo 'Eiki Palēmia Le'ole'o pea mo 'Eua 11 mo me'a ki lalo.

Māteni Tapueluelu: Fakamolemole 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e 'Eiki Palēmia Le'ole'o mo Hou'eiki. Ko 'eku kole, 'e lava Sea 'oku toe pē miniti 'e 30 ke tau ki'i mālōlō ā hē kae fokotu'utu'u lelei 'etau 'asenita, ko e 'uhinga eni 'Eiki Sea. Ko e angamaheni 'oku mahino pē 'oku tau feinga ke kamata mei he lao 'alu ai ki he tu'utu'uni 'Eiki Sea, ka ko 'ene hifo pē ko ē mei 'olunga 'o tau lele ma'uloto ai pē pea 'oku mau mei ninimo mo kimautolu 'Eiki Sea he fu'u fakatonutonu 'a e me'a ...

Sea Komiti Kakato: Sai pē Fakafofonga he ko eni 'oku ou fakatokanga'i mo au pē 'oku 'ikai ke maau 'a e naunau ko ia 'i heni.

Māteni Tapueluelu: 'Ikai ke maau Sea pea 'oku ...

Sea Komiti Kakato: ... hē, he ko e me'a ko ē 'oku me'a mai 'a 'Eua 11 ia, 'oku ou fiu au hono kumi pē ko fē koā 'a e lao ko eni. Ka 'oku fakahoko mai 'e he Kalaké 'osi faka'ilonga'i lanu pulū, na'e 'osi tufa atu 'a e ngaahi naunau ko ia kia kimoutolu kau Mēmipa.

Māteni Tapueluelu: ... mo e hokohoko pē 'etau 'asenita Sea.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki 'oku ou pehē ke tau ki'i mālōlō mu'a kae fakamā'opo'opo, Kalake, 'etau naunau ki 'anai 'o tānaki mai mo e me'a ko eni 'oku ou lave ki ai, taimi ko ē 'oku ou faifatongia ai pea 'omi 'a e me'a ke maau koe'uhi ka tau lele atu 'etau ngāue. Tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea, me'a mai 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, Lord Tu'iha'angana)

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Hou'eiki toloi 'a e Fale ki he 2 kae fakalelei'i mai 'a e 'etau 'asenita, toloi 'a e Fale Alea ki he 2.

(Toloi ki he 2 efiafi)

<005>

Taimi: 1418-1425

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki ko ena kuo fakalelei'i 'etau 'asenita kole ki he Sea Komiti Kakato ke tau hoko atu he 'asenita ko ia liliu e Fale Alea 'o Komiti Kakato.

(Liliu 'o Komiti Kakato pea me'a mai e Sea 'o e Komiti Kakato ki hono me'a'anga)

Sea Komiti Kakato: Mālō e laumālie e Hou'eiki Komiti Kakato, 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Kapineti, Palēmia Le'ole'o kae 'uma'ā'a e Hou'eiki Nōpele kae pehē foki ki he kau Fakafofonga 'a e Kakai. 'E Hou'eiki he 'ikai ke u toe fakalōloa Fakafofonga ko u tui pē 'oku tonu pē ke fe'unga pē 'a e 'ū fakamatala ko ē 'i he lipooti 'o e Feitu'u na ki he Fale ni. 'I he taimi ni fakafoki atu ki he Minisitā ke ke me'a mai ange 'i he ngaahi kupu ko ē 'oku fai hono fakatonutonu, tatau pē 'i he fakapālangi mo e fakatonga me'a hifo 'oku 'ikai ko ha fu'u me'a lahi eni. Ko e kupu si'isi'i pē 'oku 'omai 'o fekau'aki mo e fakamo'oni. 'Oku 'i ai mo e fakamatala fekau'aki mo e Fakamaau Lahi *Cooper* 'i mui 'Eiki Minisitā ka ko e 'Eiki Palēmia Le'ole'o me'a mai ange.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko ia Sea, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Komiti Kakato. Ko e ngaahi fakatonutonu ko eni 'oku makatu'unga ia mei he ola 'o e ngaahi hopo pea ko hono fakamatala fakamahinó 'oku kakato ai 'a e 'uhinga 'o e 'ū hopo ko eni Sea. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'oku tuku pē 'oku fai e fakatonutonu ko eni 'o fakatatau ia ki he Lao ko ē 'a Pilitānia ki he ngaahi fakamo'oni ko eni Sea pea 'oku fiema'u ia ke fai 'a hono fakatonutonu ke 'ange e mafai ki he Fakamaau'anga Lahi ke ne hanga pē 'o toki *decide* mei he anga e ola 'o e hopó 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: 'E Hou'eiki mou ki'i me'a hifo pē pea toki fai ho'omou tipeiti ē. Ko e ki'i hingoa fakanounou pē 'e ui 'a e Lao ni ko e Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023 kuo pau ke ui 'a e Lao ni 'a ia ko e kupu (2) ia 'a e Lao ki he Fakamo'oni. Vahe 3.06 'i hono

fakatonutonu ‘a e tefito’i lao. ‘A ia ko e fakatonutonu eni mou me’a hifo ki ai ko e kupu 62 fakatonutonu ‘a e kupu 89 ‘oku fakatonutonu ‘a e kupu 89 ‘a e Tefito’i Lao ki hono fakahū atu ‘a e palakalafi fo’ou ko eni “ kapau ‘a ia ko e (o) kapau ‘oku fiemālie ‘a e Fakamaau’anga ‘oku ‘i he lelei ‘o e fakamaau totonu” ko ia pē me’a mai Fakafofonga ‘Eua 11 pea Tongatapu 5.

Taniela Fusimālohi: Sea ko u tui mahalo ‘e tānaki ki he’etau mahino kapau ‘e ‘ai hake e kupu ko ē tefito’i lao ‘oku fai ki ai ‘a e ‘uhinga he ko e tānaki eni ki ai ‘a e ngaahi makatu’unga pau pē ia ai ke fai ai ka ko e tānaki atu eni ...

Sea Komiti Kakato: ‘Ai hake ‘a e tefito’i lao ‘a ia ‘oku ‘i ai pē (a,e,i,o,u) mahalo ko ia ‘i he anga ko ē ‘etau *alphabet*.

Taniela Fusimālohi: ‘A ia ko e kupu 89.

Sea Komiti Kakato: Kupu 89 tefito’i lao ‘o e Fakamo’oni fakamolemole, me’a sai mo’oni ko e ‘i ai e me’a pehē ni ē.

Taniela Fusimālohi: ‘A ia ko ē, ‘a ia ko e ‘alu pē ki he kamata’anga kātaki. ‘A ia ‘oku ki’i lōloa foki e lisi ai ka ‘oku ke tali ha fakamo’oni fanongo, ko e fakamo’oni fanongo ko e *hearsay* ‘a ia ‘oku ‘ikai fanongo hangatonu ia mei he tokotaha ko ē ‘oku ha’ana e fakamo’oni ‘oku ha’u ia ‘i he founga kehe hangē ko eni. Ko e tupunga foki mei he hopo ko eni ‘a e ngāue’aki ko eni ‘o e tohi fakaheka uta, pē ko e *bill of Lading* ‘i heni, pea na’e ‘omai he talatalaaki ia ‘a e *bill of Lading* ke fai’aki ha fakamo’oni. Ka ko e tokotaha ia ko ē na’a ne ha’ana ‘a e *Bill of Lading* ‘a ia ko e hū mai ‘o e me’atau ki Tonga ni pea tatau pē ia mo e hū mai mo e ngaahi me’a kehe ‘oku tāpui ka na’e ha’u ‘a e talatalaaki ia mo e *bill of Lading* ke fai’aki ‘a e fakamo’oni ‘oku ta’ofi atu ia ‘e he kupu 89 he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia ai. **Kuo pau ke ta’ofi ia e fakamo’oni fanongo ia kae ‘oua kuo ‘omai** pea ko e makatu’unga ia ‘oku hā ko ena he kupu 89 ‘o lele mei (a) ki (n).

Ko e fakapotopoto taha eni ko ē ‘oku fai mai ki ai e fakahinohinó ‘e he Fakamaau’anga ke tukuange mu’a he ‘oku ‘i ai e ngaahi hopo ia ‘oku ala hao ia. Ko e ‘ikai ke ‘i heni ‘a e fakamo’oni totonu ia kae tapui kupu ia ko eni ‘a e ngāue’aki ‘a e fakamo’oni fanongo, he ko e fakamo’oni fanongo ko ha talanoa ngutu hangē ko e fakatapu pē ko ha tohi pē ia ka ‘oku ‘ikai ke ‘i heni e tokotaha ia ‘oku ha’ana e fakamo’oni ko ia. ‘A ia ko e tānaki atu leva ki heni ‘a e kupu ko eni ‘oku ‘uhinga mai ki ai ke tānaki atu ko e (o) ki he Tefito’i Laó.

Kapau leva ‘e hoko ha tu’unga pehē kae tautautefito ki he hū mai ko ē ha ngaahi me’a ki Tonga ni ‘i he fakamaau totonu tukuange ange ki he Fakamaau ke ne fai e fakapotopoto pē te ne fai’aki pē ‘e ia, kapau ‘oku fiemālie ‘a e Fakamaau’anga ia ki ai ki he fakamo’oni fanongo ko ia pea ngāue’aki ia ‘i he hopo. He koe’uhī ‘oku fa’a tukuange e ngaahi hopo ia ‘e ni’ihi ko e ‘ikai ke ‘i heni ‘a e tokotaha totonu ko ē ‘oku ha’ana ‘a e fakamo’oni ko ia ‘o hangē ko e fakamatala ko eni ‘oku hā mai ko e *bill of Lading* ‘ikai ke ‘i heni e tokotaha ia na’a ne fa’u ‘a e fakamatala ko ia, ka ‘oku ‘i heni e tohi ia, pea ‘oku ‘i he lau ‘a e lao ia ko e fakamo’oni fanongo ia pea ‘oku tapu ia ke ngāue’aki. Ka ko eni koe’uhī ko e *the interest of Justice* ke ma’u e fakamaau totonu tukuange leva e mafai ki he Fakamaau’anga ke nau fakafuofua mo fai’aki e fakapotopoto ke pehē neongo ka ‘oku talamai he kupu O ‘oku pehē he Fakamaau’anga mo e fiemālie ‘i he *interest of Justice* pea ngāue’aki ‘a e fakamo’oni fanongo pea ko u tui...

<007>

Taimi: 1425-1430

Taniela Fusimālohi : ...makamaile eni ia ke tukuange ‘a e me’a ko iá ki he Fakamaau'anga e mafai ke ne fai’aki e fakapotopoto tahá ke tali ha fa’ahinga fakamo’oni pehē. Koe’uhi ‘i he tafa’aki fakatekinikale ‘o e laó ‘e ala hao ha ngaahi hopo ia mo ha ngaahi faihia koe’uhí ko e ‘ikai ke ‘i ai ha faka’atā pehē ki he Fakamaau'anga ke ne fai ‘a e ngāue ko eni. Pea ko u tui Sea

Sea Kōmiti Kakato : ‘E Fakafofonga ē, kia au ‘oku ‘ikai ke mahino kia au pē ko e fē faha’i ‘oku ke tui ki ai. ‘Oku ke tui ke fakahū e kupu ko eni, he ‘oku ‘omi e me’a ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā ia pea ‘oku ngāue’aki ‘e Pilitania hono ‘omi ko ia ki he Falé ni. Kapau te mou me’a pē ki he peesi fakamuimui peesi 6 ‘oku ‘omi ai ‘a e fakamatala fakaikiiki ko ia. ‘O fakatatau, ko e tokotaha ko eni hangē kiate au ko u sio ko e tokotaha *AO* eni.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o : Sea ko e ki’i tokoni atu pē Sea. Ko hono fakalea tau pehē pē fakafale hopo, ko e *bill of lading* na’e fakafonu ia ‘e Sione pē ko e fē feitu’u ko ia na’e ‘i ai. Ko e taimi ko ē ‘e fai e hopó ‘e fakafekiki ‘a e faka’iloá na’e ‘ikai ke ne fakahaheka ‘e ia ‘a e uta. Fekau’aki ia mo e *bill lading* ko ē. Fiema’u ‘e he lao fakamo’oni ia ‘omai e tokotaha ko eni na’a ne fa’u ‘a e *bill lading* ko ē ke fakamo’oni’i ko e koloa eni ‘a Tevita na’e ‘omai ko ia. Makatu'unga ai ‘a e ‘uhinga ke faka’atā ‘a e Fakamaau'anga ke ne fai pē ‘ene fuatautau. He koe’uhi ‘oku natula fanongo talanoa ‘a e *bill of lading* ‘i he’ene tū’uta mai ko ē ki Tonga ni. ‘Osi lahi e ngaahi hopo ‘Eiki Sea ‘oku hao ia ‘i he ngaahi makatu'unga ko iá ‘ikai ke fakamo’oni’i pē ko hai ‘a e tokotaha ia ko ia. He kapau ko ē ‘e ‘omai pē ‘e feinga’i ke ‘omai ‘e lahi ange ‘a e fakamolé ‘a e talatalaaki ‘i he me’a ko ē hia ‘oku fai ai ‘a e ... Ko ia ‘oku ‘uhinga ai pea ‘oku ‘uhinga hono fakahoko atu ko ē ‘oku ‘osi ngāue’aki eni ‘e Pilitania mo me’a, koe’uhí ‘oku ‘ikai ko Tonga ni pē ‘oku ne ngāue’aki ‘a e fakatonutonu ko eni ke lava ‘o ngāue’aki ‘a e fanongo talanoaá ‘i he fakamo’onúí kae makatu'unga ‘i he fakafuofua ‘a e Fakamaau'anga. Fokotu’u atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki kuo mahino kiate au e me’a ko ia.. Tongatapu 5 me’a mai angé pea hoko mai ‘a Tongatapu 7. Tongatapu 7 te ke fie malanga?

Vaea Taione : Sea,

Sea Kōmiti Kakato : ‘Io me’a mai Tongatapu 8.

Vaea Taione : Tapu mo e Seá tapu mo e Hou'eiki ‘o e Kōmiti Kakato. Ko ‘eku ki’i fehu’i pē ia ‘aku Sea ki he Minisitā. ‘A ia kapau ‘e fakapaasi eni ‘e tatau pē ‘a e tohí mo e *hearsay* na paasi loua pē ‘i ha fa’ahinga hopo? Pē ko e ‘uhinga pē ia, ‘uhinga ko ena ‘oku talamai ko e fanongo talanoá ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o : ‘Oku ‘uhinga pē ia Sea ki he fo’i hopo fakatefito pē ia ‘i he fakakaukau ‘a e Fakamaau. ‘Oku ‘ikai ke ‘ai ia ko e *hearsay* kotoa ‘oku ‘i ai. Ko e *hearsay* eni ia fekau’aki ia mo e *bill of lading*. Me’a pē ia kuo ‘osi *document* kuo ‘osi pepa ka ko e ‘ikai ke ‘i heni e tokotaha ko ē ke ne toe fakamo’oni’i hono fa’u e tohi ko ia. Ko e me’a ia ‘oku tukuange ko ē ki he Fakamaau'anga ke ne fai ai e fakafuofuá ‘Eiki Sea. Kehe ia mei he fanongo talanoa pē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *proven documents* kehe ia.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me’a mai Tongatapu 7 pea toki ‘ai ‘a Tongatapu 5.

Tui malava pā'usi'i mafai Fakamaau pea fakatu'utāmaki 'ave ki ai ke faitu'utu'uni 'aki anga 'ene fakakaukau 'i he Lao Fakamo'oni

Paula Piveni Piukala : Tapu mo e Sea. Ko u longo fuoloa Sea na'a ku fakakaukau au 'e 'ikai pē ke toe hū ha me'a ia ki he Pule'anga. 'I he'ene pehē na'a ku fakakaukau 'e 'ikai pē ke u toe lea, he ko e mahu'inga e ngāue fakataha te nau tali 'etau ngaahi fokotu'u fakakaukau. Ka ko e 'uhinga 'eku tu'u Sea, he ko e hopo ko eni na'a ku kaunga tonu ai hopo ko eni. Ka ko hono fakatu'utā...

<008>

Taimi: 1430-1435

Paula Piveni Piukala: ... ko eni 'a e me'a 'oku fakamalanga mai ki ai 'a e Minisitā Lao he 'oku 'omai e kupu ia ko eni 'o tu'u he he Lao ko ē ko ē 'o e Fakamo'oni *Evidence Act*. 'Oku tā kātoa ia 'oku 'ikai fakatefito pē ia ki he Lao ko eni 'a e *Bill of Lading*, Leitingi 'i he Lao e 'Ekisia pea mo e Kasitomu. Pea 'i he hopo ia ko ia na'e 'ikai makatu'unga e hao e hopo ia ko ia ko e 'uhingā ko e ko e me'a ko eni 'oku 'omai Sea na'e hao e hopo ia ko ia he na'e muimui pē 'a e tangata'eiki ia ko eni he fakatatau ki he Lao 'o e Lao 'Ekisia. Na'a ne *declare* e koloa ko eni tatau ai pē ia 'i he tu'u ko ē 'a e lao kuo pau ke ke *declare* na'e *confiscate* 'e he kau polisi tauhi he kau polisi na'e 'ikai ke ne *smuggle* 'e ia 'o toki ma'u e me'afana ki honau 'api. Ko e me'afana na'e ma'u pē ia he puha 'oku 'ikai ke 'i ai ha, mahu'inga ke fakatonutonu eni Sea.

'Uluaki e me'a 'oku ou hoha'a ki ai Sea he ko e Lao Hiá 'oku *blow* ia *beyond reasonable doubt* kapau na mou fakatokanga'i 'i he'etau ngaahi hopo na'e fai he *bribe* na'e 'uluaki kamata mai 'aki ia 'a e *civil standard* ko e *civil standard* ia 'oku 'uhinga leva ia ai ke fai ha fakakaukau pē 'a e Fakamaau fakakaukau lelei.

Ko hono 'omai ko ē ko ē ki he ki he *criminal standard* 'oku faka, ta'efakapotopoto 'a e hū ia ko eni Sea ta'efakapotopoto he 'e *subjective* leva e Fakamaau ia 'a e faitu'utu'uni ia 'a e Fakamaau 'aki 'ene anga 'ene fakakaukau. Ka 'oku 'ikai ko ha, 'ikai ke malava ia 'o *prove* mo *reasonable doubt* ka ko hono 'ave 'o fokotu'u mai mei he Lao 'o e *Evidence Act* 'oku tu'u fakatu'utāmaki ia ki he totonu mo e malu 'a e kakai ho'o fonua he 'e malava ke *abuse* ia Sea.

Lahi 'eku fa'a lave heni Sea pea ko u tui au ko 'eku lave faka'osi pē eni ko 'eku mahu'inga'ia he fo'i lao ko eni. Poupou atu au ia ke fai mo paasi ā e 'ū me'a ia ko eni he'ikai ke toe 'aonga 'etau tipeiti he 'e kei pule pē ko e anga ia 'eku fakakaukau na'e 'i ai 'etau *vote of no confidence* heni na'e talamai pē ia tau hiki nima kuikui pē 'oua 'e talanoa'i. Ko e 'uhinga ia 'oku ou ongo'i ai 'oku 'i ai e palopalema he'etau hihiki hake pē ko eni. Ka ko u 'oatu pē au ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato Sea ko e fakatonutonu he ko e malanga ko eni 'oku fanongo mai ki ia 'a e me'a mai ki ai 'a Hou'eiki mo e kakai 'o e fonuá 'a e pehē 'oku aofangatuku 'e he Fakamaau 'a e me'a kotoa. 'Oku *base* kātoa mei he ngaahi fakamo'oni 'oku 'oatu 'i he

Fakamaau'anga ka ko e pehē ko ē 'oku mahino 'oku 'ikai ke toe kuikui pea 'oku 'ikai ke toe fanonngo e Pule'anga ko e lao ia ko eni 'oku 'i ai hono makatu'unga.

Paula Piveni Piukala: Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea na'e 'ave ki he Komiti Lao.

Paula Piveni Piukala: Ko 'eku fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo Fakafofonga Fika 7.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea pea 'ave ki he Komiti Lao.

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo Fakafofonga Fika 7.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea ko e Lipooti ena 'a e Komiti Laó 'o makatu'unga 'i hono sivilisivi'i 'a e ngaahi makatu'unga. Ko e me'a ko ē ki he pehē ko ē ko e anga ia 'a e faka'uhinga 'a e Fakafofongá tokotaha pea ko e kulupu eni mo e komiti na'a mau tálanga'i eni 'o fakatatau pea mo e laó pea ko hono fai fakafakamaau'anga'i e hopo 'oku 'ikai ke aofangatuku e Fakamaau tatau pē hopo sivile mo e hopo hia. Ffua tautau kotoa e me'a kotoa ki he ngaahi *evidence* pē ko e fakamo'oni 'oku 'oatu ki he Fakamaau'anga. Ko e Lao Fakamo'oni eni Sea pea 'oku mahu'inga ke 'ave pē me'a mo'oni ke fanongo mai ki ai e kakai mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e tānaki atu ki he me'a ko eni ke ki'i 'ohake ange pē 'a e fo'i kupu'i fakatonutonu Sea. **Kapau 'oku fiamālie 'a e Fakamaau'anga 'i he lelei 'a e Fakamaau Totonu ko 'etau 'oange ia 'a e mafai ki he Fakamaau'anga ke fai 'aki 'ene fakakaukau.** Ko e poini ia. Ka 'oku 'omai foki ia 'o fokotu'u ia he Lao Fakamo'oni *Evidence Act*. 'I he'ene pehē 'e *apply* ia ki he me'a kotoa pē, ki he sivile ki he *criminal*. Ko hono fakatu'utāmaki ia he ko e hopo sivile ko 'ene fakaofiofi pē mo'ua. Ko e hopo hiá ia kuo pau ke *prove beyond reasonable doubt* ko hono fakatu'utāmaki he kapau ko 'enau 'uhinga ki he me'a ko eni 'a e uta. 'Ave fo'i kupu ko ia fokotu'u pē he fo'i lao ko ia. Kae 'oua 'e 'omai 'o tuku to'o fua mai hē he 'e lavea ai e me'a kotoa pē. Pea 'e 'ikai leva ke kei mo'oni 'a e 'oleva ke ke, Sea kapau te ke me'a lelei pē lahi e ngaahi hopo 'oku 'ikai ke lava 'o fakahoko ko e 'uhingá ko e ngaahi fakamo'oni 'e toki ma'u mei muli.

<009>

Taimi: 1435 – 1440

Piveni Piukala: ... ko hono, 'e 'i ai pe kakai ia 'oku kovi. 'E 'i ai kakai 'oku tonu, 'i ai e kakai 'e hala. Ka ko hono 'omai ko ē ee, 'ikai ke toe 'i ai ha taha ia 'e hao, he 'e fai'aki pe fakafuofua. 'Oku ui ia heni, ko e mala'e e akó 'oku ui ko e *subjective assessment*, 'uhinga ia fai'aki pe 'eku lotó, hoku ma'ú. Kapau te u fiamālie pe au ki he tama talatalaakí te u 'ave 'e au. Ko e 'uhinga ia e kupu ko ē Sea, fakatu'utāmaki ia ka au ke 'omai ke pule'i'aki e kakai e fonuá.

'Oku ou kolé, fakalelei ko ē ki hē, 'ave e kupu ko ē fokotu'u ia he lao e 'Eikisiá ke tuhu patonu pe ki he *Bill of Lading*. Kae 'oua te nau toi mai ai, mālō Sea.

Taukave Pule'anga ko e ngaahi fakatonutonu ki he Lao Fakamo'oni na'e fa'ú makatu'unga mei he ngaahi tonounou he ngaahi hopo faka-Fakamaau'anga

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E Sea ko e fakatonutonu ko ení pea lahi pe mo e ngaahi fakatonutonu kehekehe. ‘Oku makatu’unga ia meí he ngaahi hopo kuo ‘osi fai ‘i he fonuá ni. ‘Oku ‘ikai ke pehē ko ha fo’i hopo pe ‘e 1. Ko e ngaahi hopo mo e ngaahi tu’utu’uni ‘a e kau Fakamaau felālāve’i mo e ‘ū me’a ko ení ‘oku makatu’unga ai hono fa’u e laó ke tātāpuni ‘a e ngaahi tōnounou pe ko e fanga ki’i avaava ‘i he natula ko iá ‘Eiki Sea ke u fakahoko e me’a ko ení.

Ko u manatu Sea na’e ‘i ai e ta’u na’á ku fai e hopo ko e feinga mai eni ‘a e kautaha mei Papua Niukini na’e aleapau mo e ongo pailate Tonga ke ō ange ongo tamá ‘o totongi ‘ena *bond* he na’á na foki mai naua ia ‘o pailate ‘i Tongá ni. Fo’i me’a pe na’a mau hao ai ‘Eiki Sea ko e tali ki he motu’a ko ē na’e alea ‘o nau fakamo’oni he aleapaú. ‘Ikai ke lava ia ‘o ha’u. Pea na’e makatu’unga ai e tu’utu’uni ko ē ‘a e fakamaau kuo hao e ongo tamá ia. Ko e fanongo talanoa pehē. Me’a tatau ‘Eiki Sea ‘oku tuku mai ‘e he me’a ko ení ke lava ke ma’u ‘a e fakamaau totonú.

‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga eni ia ko e feinga’i ke mo’ua ‘a Sione pe ko Tevita, ‘ikai. Ko e fa’u mai e ngaahi fakatonutonu ko ení ke tokoni ki hono tauhi e maau mo e ma’uma’uluta mo e melino ‘a e fonuá, mālō Sea.

Piveni Piukala: Sea, kātaki pe Sea kae ‘oatu pe e faka’uhinga fakatatau ki he fakamalanga na’e toki faí. Pehē tokua ko e ‘uhinga na’e hao ai e hopó ko e ‘ikai ke a’u mai pe fai ha fetu’utaki mo e tama ko ē ‘okú ne tukuaki’i *hearsay* pe Sea. Te tau ‘ilo fēfē ko e mo’oni ‘a e fo’i *hearsay* ko iá. Ke *prove beyond reason doubt*. Sea fakatokanga pe ki he Minisitā Laó ko e kuonga eni e tekinolosiá kuo *zoom* e me’a kotoa. Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku pehē faingofua ke *zoom* mai mei Papua Niukini, kehe ke ‘asi mai ke ne fakamo’oni’i *beyond reasonable doubt*. Kapau te tau tukuange ki he

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea

Paula Piveni Piukala: Ki he faka’uhinga ko ē faka’ofa ho kakai Sea

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e ngaahi hopo ia ko ení ko e taimi ia na’e te’eki ke ‘i ai ha me’a ia ko e *zoom* ‘i māmani. Na’e toki ha’u e ‘ū tekinolosia ko iá kimui ni, ko e taimi eni ia ‘oku me’a ia ‘oku ‘ikai ke lava e ‘u me’a ia ko ia.

Ko ‘eku talanoa eni ki he ngāue felālāve’i mo e fāliunga ‘o e taimí ‘oku tau fononga aí. Pea kuo pau ke tau ngāue fakatatau ki he’etau maliuliu ‘a e taimí ‘o fai ai e ‘ū ngāue ko ení ‘oku tuku atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Ki’i fakavetevete mai angé ‘e ‘Eiki Palēmia Le’ole’o. Ko e Feitu’u na foki ‘oku Minisitā ki he Laó, ‘i he fakatonga kapau ‘oku fiemālie Fakamaau’angá, kapau ‘oku fiemālie Fakamaau’angá ‘i he lelei ‘a e Fakamaau Totonú. Koe’uhí ‘oku fanongo mai e kakai e fonuá, fiema’u ke fiemālie Fakamaau’angá ia ‘i he lelei ‘a e Fakamaau Totonú.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko ia ko e ‘uhinga ‘a e fakalea ko iá ‘Eiki Sea, hili ‘ene ma’u ‘a e ngaahi fakamo’oni pou pou kehekehe, ‘ataakai na’e fai ai e hopó.

Sea Komiti Kakato: ‘O fekau’aki mo e ‘elemeniti e me’a na’e hokó

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Fekau'aki mo e me'a ko eni 'oku hokó pea 'e makatu'unga ai 'a 'ene fakakaukau pe te ne tali 'a e fakamo'oni ko ē pe 'ikai.

Sea Komiti Kakato: Mālō

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ka 'e fai ia 'o makatu'unga 'i he tānaki mai e ngaahi fakamatala ...

<010>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Palēmia Le'ole'o: ... poupou' pea fakahoko 'aki 'a e fakakaukau ko iá. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mahino ia kiate au. Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā.

Paula Piveni Piukala: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai, hoko atu e ...

Paula Piveni Piukala: 'Oku lolotonga fai pe ia he Fakamaaú hili 'ene tānaki e ngaahi fakamo'oni. Ko e 'isiu 'oku 'ohake he efiāfi ní ko e 'omai e *hearsay*.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea ko u fakatonutonu atu Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e 'isiu ia.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Fakatonutonu atu Sea.

Paula Piveni Piukala: 'A ē ko ē 'oku 'ikai ke lava 'o *proof*.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu, ki'i fakatonutonu ē. Me'a hifo.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e fakatonutonu 'Eiki Sea ke me'a hifo ki he fo'i laó ki he fakatātā ko eni fekau'aki mo e *Bill of lading*.

Sea Komiti Kakato: Ki'i feme'a'aki angé ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: He 'oku ta'ofi ia ...

Sea Komiti Kakato: Feme'a'aki angé ki he me'a ko ia he 'oku lahi e ni'ihī he Falé ni 'oku 'ikai ke nau mea'i 'enautolu 'a e fo'i me'a ko eni 'o fekau'aki mo e, ko e fakatātā ki he taimi na'e ngaue'aki ai ha faitu'utu'uni pehé ni hono tuku atu 'o ha tohi fakaheka koloa 'a ia ko ha faka'ilo kau ki he Kasitomú na'e faka'iloa'i 'eni 'e he Fakamaaú ko *Cooper* 'i he *Rex -V-* Vola Tuamei'uta kae kehe ko e 'ū fika fakalao eni 'i he me'a he laó 2020. 'I he'ene pehé ko e kakano 'o e tohi fakaheka koloá na'e 'ikai fa'u ia 'e ha taha fakamo'oni ki he hopó pē fakamo'oni hingoa ki ai ha taha fakamo'oni. Na'e fa'u ia 'i tu'a mei he fonuá ni pea na'e 'ikai 'i ai ha fakamo'oni ia pe ko hai na'a ne fakahū 'a e fakamatalá ke fakakakato 'aki 'a e tohi ngāue ko ia pea na'e 'omi 'a e fakamatala ko iá mei fē. Pe ko ha founa ngāue kau ki he founa pē feitu'u na'e tauhi ai 'a e fakamatala ko ia pe ko e anga fēfē 'a hono fakamo'oni'í 'a 'ene tonú. 'A ia ko e fo'i hopo eni ia pea na'e hava leva 'e *Cooper* 'o faka'ilonga'i e me'a ko eni ka 'oku 'omi 'e he Pule'angá ko e fo'i fakatātā pe ia. 'A ia ko e fakamatala he anga 'eku sió

na'e fai e hopó pea pehē 'e he tokotaha ko ení na'e 'ikai ke fa'u e tohi ia ko ení 'i heni. Ko e tohi ia na'e fa'u ia mei he feitu'u kehe 'o toki 'omai ki Tonga ni. 'A ia ko e *bill lading* eni mahalo 'oku 'uhinga ki ai 'a e feme'a'akí.

'A ia ko e me'a ko ē 'oku 'uhinga ki ai 'etau fo'i kupu'i laó 'oku fiema'u ia ke, he 'e he Pule'angá 'i he kupu o ko ení ke 'i he Fakamaaú he'ene fiemālie hono tānaki mai 'a e 'ū fakamo'oni kotoa pē. 'A ia 'oku kau ai e motu'a Pule'anga, 'oku fakalao pe ia ke 'omai ke fakamo'oni 'aki, 'io, pea toki 'i he Fakamaaú leva ke ne fiemālie ke ne faitu'utu'uni 'o fakatatau mo e 'ū *evidence* mo e 'ū tānaki me'a ko ení. Ka ke me'a mai pē ko e anga ia 'eku mahino 'eku lau he taimi ní. Fakafofonga Fika 7.

Paula Piveni Piukala: Ko ia Sea. Ko e hopo ko ení na'e kaungatonu e motu'á ni he hopo ko ení. 'Oku 'ikai ke e 'uhinga, makatu'unga ia na'e hao ai 'a e hopo ko ení ko e 'uhingá ko e 'isiu ko eni 'oku 'omai ke fakamo'oni. Sea ko e hopo ko ení kapau na'e mo'ua 'e fe'unga a'u ki he 1 kilu pea kapau 'e ngāue popula, ngāue popula ta'u 'e 10. Ka ko e fakamoimoi mai 'a e me'afana 'a e tangata'eiki ko ení ke fai 'ene tauhi ngoue. Ko e fo'i *operation* ko ē laó Sea na'e fiema'u 'e he laó ke ne hanga 'o *declare* 'oku 'i ai e me'afana 'i he puhá. Na'a ne fai pē 'e ia *declare*. Hanga leva he, ko e tu'utu'uni e laó kapau 'oku ma'u mai 'i uafu pe ko *Post Office* pe ko mala'evakapuna, 'ave ia 'o tauhi he kau polisí. Fai e fo'i me'a ko iá 'ave 'o tauhi he kau polisí. Toki ha'u ia 'o fakakakato 'ene laisení 'o 'alu atu mo ia ke toki tukuange mai 'aki e me'afaná. Founga ngāue ia 'oku *prescribed* 'e he laó. Ko 'eku manavasi'í au hono 'omai e me'a ko ení he na'e 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia 'i he tikité 'i he tu'utu'uni 'a e Fakamaaú ko e 'uhinga ia 'oku hapo, 'oku hao ai e tangata'eiki ko ení.

Ko 'eku fakatokanga'í ko hono 'omai e *hearsay* Sea. 'E lava pē ha taha 'o fai ha fakamatala 'i 'Aositelēlia fekau'aki mo e Feitu'u na pea 'i he fakakaukau 'a e Fakamaaú 'oku 'ikai ke sai'ia ia koe, te ne hanga 'e ia 'o fai e tu'utu'uni ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea fakatonutonu atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Pea ke liliu mai pē he me'a ko ena 'oku ke tukuaki'í mai he Feitu'u na kau ...

Paula Piveni Piukala: Ka ko 'eku 'uhingá Sea ...

Sea Komiti Kakato: Me'a ko ena e ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku hala 'a e faka'uhinga ko iá 'Eiki Sea. 'Oku hala ia.

Sea Komiti Kakato: Ki'i me'a hifo, ki'i me'a hifo Tongatapu 7. Malie 'aupito, 'oku 'alu pē ke tau fakatokanga'í pē ko e Feitu'una pē 'oku ke mea'í lelei pē koe.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku hala 'a e faka'uhinga ko ē 'oku me'á 'Eiki Sea. Ko e 'uhinga eni, hili hano ma'u ko ē he Fakamaaú'angá 'a e ngaahi fakamo'oni. He 'ikai ke kau e *bill of lading* 'i ha me'a ke tukuange ai ha hopo 'o kapau 'e hoko ha me'a pehē, 'e lava ke 'atā ka na'e 'ikai ke ue'í ia he kau loa ko ē na'a nau fai e hopó. ...

<002>

Taimi: 1445-1450

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e me’a eni ia ko e feinga’i ke tokoni ki he’etau ngaahi Fakamaau’anga he ko e ākenga fāliunga ‘o taimi ‘Eiki Sea ‘a e hū mai ‘a e ngaahi me’a kehekehe, hangē tofū pē ko e tu’utu’uni na’e paasi atu ‘anenai mahalo au ne hala. Ko e me’a ia ‘oku fekau’aki mo e *money laundering*, mo e ‘u me’a ko ia, fiema’u ke ta’ota’ofi.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā foki mai pē he me’a ki he’etau me’a ko eni e, ‘oua te ke toe me’a ki ha lao kehe, me’a mai pē he fakamo’oni.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Pea ‘oku ou fokotu’u atu Sea, tau pālōti mahalo ko e founa pē ia ‘e nounou ai.

Sea Komiti Kakato: Ki’i Fakafofonga fika 7 me’a te ke malanga, kau ki’i tukuange ki he Fakafofonga fika 5, pē ‘i me’a mai.

Vaea Taione: Vave pē ia Sea, vave pē ia kehe pē ke u mahino’i ‘a e fo’i lao ko eni Sea.

Sea Komiti Kakato: Pē ‘i me’a vave mai.

Vaea Taione: ‘A ia ko e taimi ko ia ko ē ko ē ‘a e *Bill of Lading*, ‘a ia ‘oku *hear say* foki, ‘a ia ‘oku kau pē mo ia he *hear say*, ‘a ia kapau ‘e paasi ‘a e fo’i lao ko eni, ‘a ia ‘oku hangē pē fo’i *Bill of Lading* ko e heka mai ‘a e tokotaha ko ia ha’ana mo ‘ene tohi he me’a, ko ‘ene heka mai ki Tonga ni ‘e Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, ko e mahino ko ē kiate au ‘a e *Bill of Lading* ko ē ‘oku mou fie me’a ki ai, ko e ki’i pepa ko ē ‘a ia ‘oku ‘omai ai ko ē uta, ‘o ma’u ‘e he tokotaha ko ē ‘i heni ‘oku malava pē ke fakamo’oni’i ia, ‘io ko e tokotaha ko ē na’a ne fa’u ‘a e puha, pea na’a ne ‘osi ‘ilo pē ‘e ia ‘a e koloa ‘i loto pea mo hono fakaikiiki, pea fou mai ia ai ‘a e koloa ko eni pea na’e fai pē ‘e he tokotaha ia ko eni ‘a ‘ene founa totonu ‘o ‘ave ‘ene ‘u me’a kotoa ki he feitu’u ‘oku totonu ke ‘ave ki ai ki he kau polisi, kae ‘ikai ke u toe lave’i ko e hā koā ‘a e ‘elemeniti na’a ne fai ‘a e hopo, ka na’e homo mai ‘a e ki’i kapekape ia mei he ...fika 7.

Vaea Taione: Ko ia Sea, mahino ‘aupito ia ka ko e ‘uhinga ‘aku ia ‘a ia ko ‘ene paasi pē fo’i lao ko eni ‘oku hoko pē la’i pepa ko ē ko e tama tatau pē na’a ne hanga ko ē ‘o ‘omai ko ē ko ē ‘a e fo’i tohi, neongo ‘ene nofo ‘i ‘Asitelelia pē ko Pilitānia ‘e kei paasi pē ia heni ‘o fakahā atu.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā me’a mai angé ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E toki makatu’unga pē ia ‘Eiki Sea, ‘i ha fakafuofua ‘a e Fakamaau hangē pē ko ē ‘oku fakahoko mai.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ... ‘E ‘ikai ke pehē ke ‘otometiki pē ia, ‘e makatu’unga ‘i he fakafuofua ‘a e Fakamaau hili ha’ane ma’u ha ngaahi fakamo’oni, pea ‘e lava leva ke faka’atā ko eni ‘oku fiema’u ‘e he lao he ‘aho ni. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai angé ‘e Tongatapu 5.

Hoha'a fekau'aki mo e kupu 89 koe'uhi ko e 'ave fu'u mafai fakalukufua ki he Fakamaau ke ne fakafuofua tautea

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Komiti Kakato Sea. 'Io mahalo ko e me'a lahi pē 'oku ou kau mo au ia 'i he hoha'a 'i he 89, 'i he 'ave fu'u mafai fakalukufua ko eni kitu'a ki he Fakamaau'anga. Pea 'oku ou vakai au ko e kupu, 'osi hanga pē 'e he kupu 89 ia 'o 'omai 'a e ngaahi me'a 'oku ne tali, na'e kamata pē ia mei he ... 'A ia ko e 89 foki ko e lao fakalukufua ia felāve'i ko ē mo hano tali 'o ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ngofua ki he me'a, tukukehe 'a e ngaahi me'a, pea 'oku ne lisi mai leva .

'A ia 'oku ou meimei me'a 'oku ou na'a ku 'ai 'e au ia pehē, 'ai pē he fo'i poini 'ai ha ki'i me'a *very specific*, 'o patonu ki heni, kae 'oua 'e fu'u 'ave 'aupito pē e mafai, 'oku ou ki'i hoha'a au ki ai, ko e 'ave ko ē mafai ki he Fakamaau'anga ke ne fai 'e ia 'a e fakafuofua, he 'oku 'uhinga foki 'a e laō, 'oatu 'a e lao ke fakangatangata ai 'a e me'a ko ē 'oku ne fai. Ko e 'osi ange ko ia manatu'i 'oku 'i ai 'etau kaveinga 'oku ui ...

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga, ki'i fakatonutonu mai pē au ko au 'oku ou Sea 'i he Komiti Kakato ē.

'Aisake Eke: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: 'I he anga ko ē 'eku vakai 'oku 'ikai ke 'ave 'a e kotoa 'o e mafai, 'e makatu'unga 'a e Fakamaau Totonu 'i he ongo'i fiemālie 'a e Fakamaau mei he tānaki mai 'a e ngaahi pepa fefakamo'oni'aki 'o felālāve'i, 'oku 'ikai ke u toe lave'i, 'omai pē fakatātā ko ē pea 'oku ou fakamālō ki he Tongatapu 7 'i he'ene me'a mai, ka kiate au ko 'eku 'uhinga pē ia 'a e ki'i fo'i kupu ko eni.

'Aisake Eke: 'Oku ou lave'i 'e au Sea, he ko e Fakamaau'anga ko e tangata pē ia pea 'oku 'osi lahi 'u me'a kehekehe 'a e me'a ko e *bias* 'ikai ke ngata pē ia 'oku 'i he feitu'u kotoa pē ia, pea 'oku 'osi 'i ai 'a e fakatotolo ia 'i 'Amelika. Ka ko e me'a ko 'eku 'uhinga ia na'a lava pē ia 'o tohi'i 'i heni 'a e o... 'a e (o), 'oua 'e 'ai fakalukufua ka tau pehē ko e hā 'a e me'a ko ia, ke ki'i fakangatangata pē. Ko e me'a ia 'oku ou ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu. Ki'i me'a hifo pē ki lalo.

Kole ki Fale Alea ke nofo pe ngaahi fakamalanga he fatongia ko e fa'u lao

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko 'eku fakatonutonu Sea kuo 'ai eni ia ke tau ala tautolu ia 'a e Fale ni ki he Fakamaau'anga ko e Pule 3 ia 'o e fonua ko eni. Ko e Pule 3, 'oku ne faka'uhinga'i 'a e ngaahi lao ko ē 'oku tau fa'u. 'Oku 'ikai ke tau omi tautolu ki heni ke talaatu 'oku hala 'a e Fakamaau'anga, hala ia. Pea 'oku ou kole atu Sea tau nofo hotau fatongia ko e fa'u lao, 'oku 'ikai ke tau kau atu kitautolu hono sivi 'a e kau Fakamaau.

Sea Komiti Kakato: 'Ai pē ke ke laumālie lelei pē Minisitā.

'Aisake Eke: Sea hūfanga pē 'i he fakatapu Sea, ko 'eku fakatokanga pē eni 'oku ou ...

Taimi: 1450-1455

‘Aisake Eke: ...Me’a ko u kau au he kauhala taha heni ‘ai pē ke patonu ‘oku tangata pē e Fakamaau mo tautolu kātoa. Ko e me’a ‘oku ‘ai ai e me’a ko e lao ke ‘ai pē ‘o fakangatangata koe’uhī mo e me’afua ke ne ngāue’aki. Ko ‘ene ‘atu pē ha fu’u mafai ‘ata’atā ‘oku ai hono palopalema lahi ‘o’ona pea ko e me’a ‘oku ou ‘ai na’a lava pē ia ‘o ‘ai e (o) ko e hā e palopalema kapau ko eni ko e pepa uta pē ko e me’a pehē ki’i fakamatala’i hake pē. Ko e me’a ko eni felāve’i mo e pepa ko e hā e ‘ū me’a ‘oku ‘osi ‘i ai e ‘u hopo pea ngata ai kae ‘oua ‘e tuku pehē ‘atā ko ‘eku ki’i kongā pē ‘a’aku.

Ko hono ua ke liliu e lao ko eni ko e 2024 eni ‘ikai ko e 2023 eni Sea. ‘A ia ‘e toe liliu mo e *title* ‘etau tohi ko e 2024 eni Sea, ka ko e me’a lahi pē ia Sea mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea kātaki pē Sea, kātaki pē Sea, kapau ‘oku mou manatu lelei pē na’e ‘ikai ke tali he Fakamaau Tangi ‘a e Tu’utu’uni ‘a *Cooper* he hopo ko eni Minisitā Mālōlō heni ko e ‘uhingá he na’e ‘oange ia ki he fiamālie ‘a e Fakamaau’anga ko e ‘uhinga ia na’e ‘ikai ke tali ai, lahi ‘a ‘ene *interfere*, lahi ‘ene ...ko e poini ko ē ‘oku ou ‘ohake.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea fakatonutonu atu Sea, tapu e tu’utu’uni he Fale ni tau faka’apa’apa mu’a Sea ke tau ngāue’aki ‘a e tokotaha ko ia ‘oku ‘ikai ke ne ‘i heni. Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘oku mo’oni ia te u tali ‘e au e tu’utu’uni ko ia, fakamolemole pē Fakafofonga kamata’anga pē ‘etau feme’a’aki na’a ku kole atu pē ‘ai pē ho’o feme’a’aki ‘o fakatatau pea mo e falala mai ‘a e kakai ‘o e fonua kia kitautolu, ‘oua toe ‘omai ha me’a ia mei he Fakamaau’anga he ‘oku uesia ai e si’i ni’ihi ia fakafo’ituitui ē hoko atu e Feitu’u na ē.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e ‘uhinga ‘eku fakamalangá Sea ko e fo’i kupu ko ē ‘e faingata’a’ia ai ho kakai ho fonua he ‘oku hanga he fo’i kupu ko ē ‘o ‘oange e fu’u fo’i *free way* ke faitu’utu’uni pē Fakamaau ‘o fakatatau pē ia ki he’ene fakafuofuá ‘ikai ke *prove beyond reasonable doubt* ‘o fakatatau mo e *standard* ‘o e me’a fakalaó.

Sea Komiti Kakato: Ko e hā ho’o faka’uhinga ki he *reasonable doubt* ‘oku ke me’a mai’aki.

Paula Piveni Piukala: Sea.

Sea Komiti Kakato: He ko eni ‘oku ‘omi e ‘ū fakamo’oni mei hē ‘omai mo e fakamo’oni ‘i hē pea toki me’a leva ‘a e Fakamaau ki ai ‘oku ne fakamo’oni’i ‘oku ma’u ‘e he fakamaau totonu. ‘Io ‘oku mo’oni pē ‘oku loi eni.

Paula Piveni Piukala: Ko e me’a kotoa pē kuo pau ke fakamo’oni’i ko e fo’i fokotu’u ko eni ke kau mo e fanongo talanoa Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku mo’oni mo e me’a ko eni.

Paula Piveni Piukala: Kau e fanongo talanoa *hearsay*.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā kau mo e fanongo talanoa?

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Oku ‘ikai Sea ko e me’a pē ia ‘oku talamai hē.

Sea Komiti Kakato: Ko ena 'oku 'ikai mai 'a e Pule'anga ka tau toe ki'i vilohi pē na'a 'ohovale pē 'oku toe kau mai pe 'anai. Ki'i me'a mai ange 'a Tongatapu 1, Tongatapu 3 pea hoko mai 'a Tongatapu 10.

Tevita Puloka: Tapu mo e Sea pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. 'Oku mahino 'aupito pē 'a e tūkunga ko eni mo e fakatātā 'oku 'omai pea na'e fakakaungatāmaki pē motu'a ni he Komiti Lao hono 'omai e lao ko eni. Ka 'oku hangē ko e kupu ko eni ko ē 'oku tātāni kapau 'oku fiemālie 'a e Fakamaau'anga 'i he lelei 'o e fakamaau totonu. Ko e fo'i setesi ko ia ko ha founa angamaheni pē ia kimu'a ke ngāue'aki he Fakamaau'anga mahino 'aupito 'aupito eni ia ki he motu'a ni. 'A ia 'oku meimei hangē e me'a ko eni ko e sio ko ē ki he *balance of probability* ko eni pē ko e 50/50, ka 'oku 'uhinga foki, ko e 'uhingá ia ko e sio e Fakamaau ki he kakai ko eni 'oku 'omi ko ē 'o pehē 'oku 'ikai ke 'i heni 'o hangē ko e fakamatala fakatātā na'e fai 'e he 'Eiki Tokoni Palēmia ko Sione pea fuatautau ai e Fakamaau 'i he lelei 'o e fakamaau totonu pē te ne tali 'a e fakamo'oni 'o Sione pē 'ikai, hangē kiate au ko e 'uhinga ia. Ka 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia 'oku faitu'utu'uni ia ke halaia pē tonuhia 'a e tokotaha ko ē 'oku faka'ilo, ka 'oku ne tali 'omi e fakamatala 'a Sioné pē 'oku 'i ai ha'ane tokoni ki he'ene faitu'utu'uni ko ē fakamaau'i 'o e *beyond reasonable doubt* ko eni 'oku 'uhinga ki ai e taimi te ne tukuange pē ko e mo'ua ai e tokotaha ko ē 'oku faka'ilo, ko ia?

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko ia Sea 'e makatu'unga ia 'a e tu'utu'uni mei he ngaahi fakamo'oni kuo 'omai ki he Fakamaau'anga pea makatu'unga ai 'ene fakakaukau ko e tu'utu'uni 'oku hao pē ko e tu'utu'uni 'oku hala pe 'oku mo'ua ha taha. 'Oku 'ikai ke pehē 'oku 'uhinga pē eni ia ...

<007>

Taimi: 1455-1500

'Eiki Palēmia Le'ole'o : .. ke tu'utu'uni ke mo'ua 'e taha, 'ikai. 'Oku 'atā 'a e Fakamaau'anga 'Eiki Sea ki he'ene tu'utu'uni.

Paula Piveni Piukala : Sea ke u ki'i tātāni atu Sea 'a e kupu'i lao ko eni. Ko e lao eni 'o e Fili Fale Alea. K o 'eku 'uhinga he 'oku natula tatau mo eni Sea. Ko e Kkpu 35 ko ē 'o e Lao ko ē Fili Fale Aleá, hono kupu si'i (b) 'oku pehē: **'E ngofua ke tali 'e he Fakamaau'anga e ngaahi fakamo'oni ko ia 'a ia 'oku pehē 'i he'ene fakakaukau 'e tokoni kiate ia 'i hono fakakaukau'i fakapotopoto'i 'o e hopo. Neongo 'e 'ikai nai ke tali 'a e fakamo'oni 'i he Fakamaau'anga Lahi.**

Ko ia Sea, 'uhinga tatau ia mo e me'a ko ē ka 'oku tohi'i fakapatonu pē ia ki he me'a ko ē. Ko e 'uhinga ia 'eku kole atu Minisitā Laó he ko e hopo ko eni 'oku nau fakatātā mai ki aí, ko e hopo ia he Lao 'o e 'Ekisia mo e Kasitomu ke 'ave e fo'i kupu'i lao ko ē 'o fokotu'u ai. 'Oua 'e 'omai 'o tu'u he ko e tā kātoa ē Sea *Evidence Acts* te ke *apply* ia 'e koe ki ha fa'ahinga hopo hia hopo sivile pē. Ko hono fakatu'utāmaki ia kia aú Sea. He 'e fai'aki pē 'a e faka.. Ko ia pē 'e le'olahi hono le'ó 'o ne ma'u e telinga 'o e Fakamaau'anga ko ia 'e tui ki ai e Fakamaau'anga. Ko hono fakatu'utāmaki ia. Hangē ko e lau ko eni 'a Tongatapu 5 kei kakano, kei tangata pē..

Lord Tu'iha'angana : Sea ko u kole pē au ki he Fakafofongá faingamālie ke u ki'i fehu'i atu ai pē. Ko e 'uhingá ko e poini ia 'oku toutou 'ohake 'e he Fakafofongá 'Eiki Sea. Ko 'eku kolé pē 'aku ia ke tokoni mai 'Eiki Minisitā Laó pē ko e Sea e Komiti hono feme'a'aki ko eni ki hē. Na'e fai hono vakai'i 'o e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofongá ke to'o pē. Kapau ko e 'uhinga ki he *bill of lading* pea to'o 'ai pē ai 'uhinga. Ko 'eku 'eke pē 'aku kapau

na'e 'ikai ko ha me'a ia kapau na'e 'i ai ha feme'a'aki ki ai, ke 'ai mai angé he kuo tou 'ohake 'e he Fakafofonga pē ko e hā 'a e vakai 'a e Komití mo e Potungāue Lao. Ka ko e 'uhingá he 'oku ne to'o atu pē 'oku lava pē ia pē ko e hā ka ko 'eku 'uhingá pē 'aku ke 'ohaké 'uhingá ka mau fokoutua pē ko eni 'o fanongo atú pē na'e.. Ka ko e fo'i me'a ko eni 'oku toutou 'ohaké pē 'oku kei lava pē 'o 'ai ia pē 'ikai.

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea, ko e talafatongia foki ko ē ki he Komití ia 'oku 'osi mahino pē ia. Ko e fakasio angé pē 'oku 'i ai ha'ane fepaki mo e Konisitūtoné pē ko ha toe lao 'o e fonua. Pea 'ikai ke ngata ai, ka 'oku vakai pē mo e ngaahi lea ko ia 'oku ngāue'aki mo fakatonutonu. Ko e *issue* ko eni 'oku 'ohake ia he 'aho ní, Ko e me'a 'uluaki 'oku ou fie lave ki aí, 'oku 'i ai foki 'a e fatongia ia 'o e 'Eiki Minisitā mo e ..

Sea Kōmiti Kakato : 'E Fakafofonga, fakamolemole ē te tau foki leva ki he'etau hokohokó ē ka ke toki malanga. Ko Tongatapu 4 pea toki hoko mai 'a Tongatapu 6 pea ke toki hoko mai ē.

Taniela Fusimālohi : 'E 'ikai te ke me'a hake pē 'o vaka 'i he fo'i lipootí pea hū ai pē ho'o fo'i malanga. He 'ikai ke tau ngāue'aki e founa ko iá ē. Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea kae pehē ki he 'Eiki Palēmia Le'ole'ó mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakató 'Eiki Sea kae tuku mu'a ke 'oatu 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni kau ki he lao ko eni. Hou'eiki, tau tuku mu'a 'etau ongo fakaf'o'ituitui ki he tafa'akí ka tau malanga mu'a fakatatau ki he angi hotau konisenisí fekau'aki pea mo e lao ko eni 'Eiki Sea. Ko 'ene paasi pē ko 'ene 'alú ia.

Sea ko u kole pē mu'a ho'o kau ngāue pē 'e laumālie lelei e Feitu'ú na kae 'ohake mu'a 'a e kupu 89 'a ē 'oku fokotu'u mai ko ē ke liliu. Ko e anga ia 'ene tu'ú 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e Kupu 9 ia ko u fakamālō atu 'e Fakafofonga tonu 'aupito 'aupito e me'a 'oku ke me'a ki ai. To'o 'aupito 'aupito 'ete fakakaukau he hopo mo e me'a na'e hoko ka tau 'omi 'etau fakapotopoto tahá.

Māteni Tapueluelu : Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato : Ka ke me'a hifo pē ko e founa 'o e kupu 89 'oku fa'a ngāue'akí'oku 'ikai ngofua ki he Fakamaau'angá ke tali ha fakamatala fakamo'oni fanongo kae 'oua ..'A ia 'oku 'ikai ke fiema'u ha kupu ia 'oku 'ikai ke fiema'u ha fakamatala fanongo, kae 'oua ke 'omai 'a e ngaahi me'a ko eni. 'A ia 'oku 'i he *a, b, c, d, e, f, g* 'o 'alu 'o a'u ki he

Fokotu'u ke toe fakalea'i fo'ou kupu 89 'oua fu'u tau'atāina mafai ma'u he Fakamaau ke faitu'utu'uni he hopó

Mateni Tapueluelu: Ko e makatu'unga 'e 14 'Eiki Sea. 'A ia tau pehē ko u kole pē mu'a ke 'ohake 'o a'u ki he 89. Ko e kongá ē Hou'eiki ko e kongá 4 'o e Lao ki he Fakamo'óni ko e fakamatala fakamo'oni fanongo. 'A ia ko e fakamo'oni 'oku tō tonu 'a e fakalelei 'oku 'omaí 'i he fakamo'oni fanongo pē ko e *hearsay* ...

<008>

Taimi: 1500-1505

Mateni Tapueluelu: ... ‘e Hou’eiki ko e, ko e ki’i palopalema hení ‘oku ou tokanga ‘aupito ‘e Hou’eiki na’a tau hamumu ha’atau fakafekiki pea ‘ikai ke tukuange ke hanga he ‘uhinga lelei ‘o takitaki kitautolu. Ko e angamaheni ‘i māmani ‘oku hanga ‘e he Fakamaau’anga ta’ofi ‘a e me’a ko e fakamatala fanongo pē ko e *hearsay* kae ‘oua ke ‘omai ha ngaahi fakamatala fepoupouaki tau pehē ‘oku fa’a hua ‘aki eni he ngaahi kalapu kavatonga ‘aonga ke ‘omai ha *receipt* ko e ngaahi fakamo’oni tohi. Fakamo’oni hiki vitiō pē fuakava ha kakai. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fakamo’oni fanongo ‘oku hanga ‘e he Fakamaau’angá ‘o tongi ha fanga ki’i matapā teke ke ‘atā ‘a eni ia na’a ke me’a mai ‘Eiki Sea he kupu 89. Ko e ngaahi fo’i faka’atā ‘eni tau pehē ‘e 14 ‘oku ‘atā ia ke lava ke faka’atā mai ‘a e fanongo talanoa ko e fakatātā pē. Kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku mate pea na’e lea faka’osi pea toki mate ‘i ai ha ni’ihi na’a nau fanongo ai ‘oku tali ia he Fakamaau’anga ko hono ‘uhingá pē ko e tokotaha ko ē ‘oku fakamo’oni’i ‘ene mate ‘oku ‘osi mate ia. ‘Ikai ke toe lava ia ‘o toe ma’u mai ha feitu’u kehe. Ko e fanga ki’i matapā pehē ‘oku faka’atā ‘e he laó ‘a e fanongo talanoa Sea.

Ka ‘oku hanga ‘e he laó ia ‘o ‘omi e fo’i ‘uhinga totonu ke faka’atā ‘oku ne fakamatala’i mai ‘e ia ‘i he kupu 89. Ko e ngaahi me’a ‘oku tukukehe mei a’i pē ko e ngaahi *exemptions*. ‘A ia ‘oku ‘atā ke ‘omai ‘a e fanongo talanoa ‘I he faka’atā ‘e 14 ko e ki’i palopalema ko eni ko ē ‘oku hā mai ‘i heni ‘oku ou tokanga ki ai ‘e Hou’eiki Kapineti fakamolemole mou tokoni mai ē. Ko e founga fakalea ko ē ‘o e fo’i faka’atā fakamuimu’i Sea mo Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke ne ‘omai ai ha fo’i me’a pau ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o fakaava kapa mo kāpui ke tau’atāina pē ‘a e Fakamaau’anga ‘i he fakatonu hia pē ia ‘a e Fakamaau’angá, ‘ikai ke ‘i ai ha *condition* ‘oatu pau ‘i he fo’i ... ko eni. Ko e ki’i palopalema ia ‘Eiki Sea.

‘A ia tau pehē kapau te tau to’o ‘a e faka’atā ‘uluakí ‘o ‘alu ai ki he 14 kae tu’u pē ‘a e fo’i faka’atā ko ē kapau ‘oku fiamālie ‘a e Fakamaau’anga ki he Fakamaau Totonu ko ‘ene *cover* kātoa ‘e ia. Ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku mau tokanga ki a’i pē ‘e ‘i ai ha founga ‘e toe lava ke fakalea’i pau ‘a e *condition* ko ē ke fai ai ‘a e faka’atā. Kae ‘oua mu’a ‘e tukuange ‘atā pehē hangē ha *highway* ‘oku ‘atā pē ia ki ha Fakamaau pē ke ne fai e fo’i ...Pea tukuange ke tau hanga tautolu ‘o ‘oatu ‘a e founga *condition* ko ē ‘e fai ai ‘a e faka’uhinga Sea. Hangē pē pē ko ia ko e ngaahi kupu kimu’a *a* ki he *l* ko e fokotu’u atu ia Sea ko e ko e fo’i fakalea ko ‘e ē ‘oku fu’u ‘atā ki he tu’unga ‘oku mau pehē ‘oku fakatu’utāmaki. Ko hono fa’u pē ‘a’ana ko ‘ene tu’u ia ‘a’ana Sea.

Fanongo talanoa ‘atā ‘e fai e ‘a e femamahi’aki kuo hā kuo ‘atā ai e fo’i fanongo talanoa ko ē kae ta’ofi e fanongo talanoa ko ‘e ē. He ‘oku fai pē ia fakatatau ki he fai fakamaau ko ē ‘a e Fakamaau’anga. Ka ko ‘eku kolé pē ‘e lava ‘o toe fakalea’i fo’ou Sea ke mahino ‘oku muimui ‘a e Fakamaau’anga he *condition* ‘oku ‘oatu ‘e he Fale Alea. Ko ‘eku kole pē ia ‘e ‘Eiki Palēmia Le’ole’o ke mou tokoni mai mu’a ‘oku mau faingata’a’ia ‘i he tu’u ko ē ‘a e fo’i kupu ‘oku fu’u *general*, *general* pē hangē ha *application* ‘oku fu’u fālahi hūfanga he fakatapú ‘oku ‘ikai ke *specify* mai ‘a e fo’i me’a ko ia ‘e Hou’eiki. Ko e nounou pē ‘a e malanga ‘a e motu’a ni Sea fakahoko atu ‘emau tokanga ki ai mālō ‘aupito.

Sea Komiti Kakato: Ko u fakamālō atu ki he Fakafofonga ko u toe laulau hifo ‘a e Tefito’i Lao ē me’a ko ē ‘oku ke me’a ki ai ‘a ia ‘oku ko ha taha na’e pekia pē ko ha taha ia na’e si’i tapu ange na’e faha he ē. Ko e faha ko e ‘oku mou mea’i pē ‘a ia ‘oku ‘ikai ke toe lava ke toe fai ha fakamo’oni’i ia ‘o e me’a ko ia. Hanga leva fai ‘e he kupu ia ko eni ia ‘o toe fakaava kotoa ‘a *a*, *b*, *c*, *d* ‘o ‘ikai ke toe, tonu pē ke fiamālie pē Fakamaau ia ‘ia *a* mo *b* mo *c* mo *d* mo *e* mo *f* mo *g* ‘o faai atu ai ‘o a’u me’a.

Ka ko e t̄anaki mai ko eni ia ‘i he anga ‘eku vakai ‘e ‘Eiki Minisit̄a ‘e malava p̄e ke toe kau eni ‘a e fo’i lea ko ē ‘oku ‘ikai ngofua e Fakamaau’anga ke tali e fakamatala fakamo’oni fanongo kae ‘oua ‘a ia ‘oku ‘ikai ke tali e fanongo. Ka ko e me’a ia ko eni ia ‘e malava p̄e ke ‘i ai p̄e Fakamaau ia ke ne peh̄e ‘osi fe’unga p̄e fakamatala hia ko ē ‘oku ou fanongo ...

<009>

Taimi: 1505 – 1510

Sea Komiti Kakato: ... ai pea ko u fiamālie ai.

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea fakamolemole pe kae faka’osi atu. Ko e ki’i palopalema t̄anaki atu ki ai, he ko e lula fua ‘oku fai’aki ‘a e fai fakamaau pe ko e laini ko ē ke tautea mo e hao ‘i he hopo hiá. Ko e fakamo’oni’i ta’etoeveiveiua, ko e lula fua ia ‘i he hopo *criminal*. Pea ko e *civil* ‘oku kehe ia ko e *balance of probability*. Ka ‘oku mau tokanga Sea ko hono ‘uhingá, na’a hanga pe ‘e ha fakamatala fanongo talanoa, mo’ua pe ha taha ia he fo’i fanongo talanoa. Pea te tau fehu’ia ai p̄e ko e me’afua eni tene ‘omai ‘a e fakamo’oni ta’etoe leleve pe

ta’etoeveiveiua. Ke fakamo’oni’i ta’etoeveiveiua ‘oku halaiia ha taha he fanongo talanoa pe Sea. Ko e me’a ia ‘oku mau tokanga ki ai, ‘ikai ke peh̄e ia ko ‘emau fakafepaki noa pe mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4, Minisit̄a te ke me’a mai pe ‘e ‘ai ‘a Tongatapu 10 pea ke toki me’a mai. Me’a mai he ko ena ‘okú ke me’a ‘i ‘olunga.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, ‘oku ou ‘osi, ko e fa’u e me’a ko e lao ‘e ‘Eiki Sea. ‘E fa’u ke ne natula fakalukufua, he ‘ikai ke ‘aipe ki ha fo’i me’a ‘e taha he ‘e lava pe ke hū mai ha fo’i me’a ia ‘e taha ‘apongipongi pe ko ‘afē. ‘E feinga’i e me’a ko e lao ke ne lava ‘o makūpusi ‘a e ngaahi fāliunga ‘o taimí ‘Eiki Sea.

Ka ‘oku ‘osi fakamahino atu ‘Eiki Sea, he ‘ikai fakapatonu ‘a e tu’utu’uni ko ē ‘a e Fakamaau ki he fanongo talanoá ‘ata’atā pe. Kuo pau ke ne ma’u mo e ngaahi fakamo’oni kehekehe pea ne toki ‘atā ke ne ngāue’aki. ‘Okú ‘ikai ke peh̄e ‘Eiki Sea ko u fa’iteliha ka ‘oku mahu’inga ‘a e fakamaau totonú ki he fonuá ni.

Sea Komiti Kakato: ‘Okú ke me’a hifo ‘Eiki Minisit̄a kia *a*, ki’i foki ange ki he tefito’i laó ‘e kau ngāue ē. Ko e ‘ū me’a eni ia ‘oku ‘osi ‘oange pe ki he Fakamaau ke ne hanga ‘o vakai’I ‘aki ‘o ha me’a na’e hoko ē. ‘A ia ko e ngaahi me’a ‘oku tuku kehe mei aí ‘a ia ‘oku ‘ikai ke kau ai e fanongo talanoá ha fakamatala ko e kongā ia ‘o e me’a ‘oku fakatoto e fakamaau’angá ki aí. Be ‘oku faka’ilo hia ha taha koe’uhi ko ‘ene fakatupu ha mate ha taha kehe. Pea na’e fai ‘e he taha ko iá lolotonga ‘ene ‘amanaki maté pea ‘ikai ha toe mahalo ‘e toe mo’ui ‘a e fakamatala ‘o kau ki he ngaahi me’a ‘o kau.

Nau fakamatala hifo kotoa kotoa eni ia fekau’aki mo e ‘ū fakamo’oni ‘oku totonu ke ‘i he Fakamaau ke ne fai e fakatonutonu ke hanga ‘e he Fakamaau ‘o fai mei ai ‘ene tu’utu’uni ‘o fakatatau mo e ‘elemēniti ‘o ha hia fakamo’oni ‘o e me’a ko ení.

Ko e fo’i kupu eni ‘oku hoha’a ki ai e kau Fakafofongá ‘o fakatatau mo ‘enau ‘uhingá. ‘Okú ne toe hanga ‘e ia ‘o toe fakaava ‘a e me’a ko ē ‘i ‘olungá kotoa kotoa. ‘A ia ko ‘ene fanongo pe Fakamaau ia he anga ko ē ‘eku mahino kiate au ia ki ha me’a ‘oku ‘ikai ke fakamo’oni ka ‘okú ne ongo’i pe ‘oku fiamālie ki he fakamo’oni ko iá, pea te ne faitu’utu’uni ai. Koe’uhí he

‘oku ‘osi fe’unga pe ki he fakamaau totonú. He kapau na’e to’o pe fo’i kupú ia ‘i he anga ‘eku vakaí kaikehe te tau faka’osi pe ki he palotí. Ka kuo mahino kiate au.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Oku mahino pe eni ia Sea ‘oku ‘ikai tali ‘e he Falé ni ‘a e me’a ko ē ‘oku ‘omai meí ha Fakamaau’anga. Kae fakafoki ā ‘ū lao ia ko iá, ‘oua toe ‘omai ia ki he Falé ni.

Sea Komiti Kakato: Me’a pe ia ‘amoutolu, ‘ikai ke mau kau mautolu ai. Ka ko e fatongiá kuo pau

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Ikai ‘oku mou kau ai

Sea Komiti Kakato: Pau ke ‘omai ki he Falé ni

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Ikai te mou faka’atā moutolu

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Kuo pau ke mou kau ai

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ‘omai ho ngafa fatongiá pea mai ‘o feme’a’aki he Falé ni pea ‘oku te’eki ai ke fai ha tu’utu’uni ‘a e Falé ki ai. Ka ko e ‘oatu pe e mahino meí he kau Mēmipá, ko e hā e mahino ki he Mēmipa pea ‘oku tau faka’apa’apa’i e Mēmipa ko ia he koe fili ‘a e kakai e fonuá. Mou ki’i ‘oleva hifo Minisitā kae ki’i me’a mai kau Fakafofonga e kakaí ka tau toki hoko. Me’a mai ange, ki’i fe’unga koe Tongatapu 7, mai ‘a Tongatapu 10 pea hoko mai ‘a, tau ‘alu pe he hokohoko ‘e Fakafofonga Tongatapu 7 ē. Tongatapu 7, me’a mai ‘a Tongatapu 10 fakamolemole.

Paula Piveni Piukala: O

Fokotu’u ke ‘ave Lao ko eni ke fakamalumu he Lao ‘Ekisia mo e Tute

Kapelieli Lanumata: Mālō, tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘a e Komiti Kakató. Ko u tokanga atu ki he fo’i lao ko eni ‘Eiki Sea. Ko e ta’u ‘e 5 na’e fakahoko fatongia ai e motu’á ni ‘i he *airline*. Pea ko u *familiar* ‘aupito mo e talanoa ko eni ki he *bill of lading* pea pehē ki he *airway biller* mo e ngaahi ‘isiu ko eni.

Ko e mahino ko ē ko u ma’ú ‘i he fakatātā ko eni ‘oku ‘omai ‘e he Hou’eiki Pule’angá ...

<010>

Taimi: 1510-1515

Kapelieli Lanumata: ... ‘a e keisi ko ena ‘a *Rex vs Vola*. ‘E ‘Eiki Sea ‘oku ou manavasi’i ko e fo’i ‘elemeniti ē ‘e 14 ‘i he kupu 89 na’e me’a mai ‘aki ‘e he Feitu’u na. Pea ‘oku loto e Hou’eiki Pule’angá ke toe kau mai mo ē ‘o 15 kae hangē pē ko e me’a ‘a e Feitu’u na ‘oku ou manavasi’i. Tuku pē mu’a ke tau talanoa ki he, ‘e Sea ke toe ki’i mahino ange pea to’o ‘etau fa’ahinga ongo fakaetangatá he te ne hanga ‘o maumau’i ‘etau feme’a’aki kae tuku ke tau talanoa ‘i he funga ‘o e maama. Ko ‘etau talanoa ko ē ki he *bill of lading* ‘oku tau talanoa he fo’i sino ‘e tolu. Ko e *consignee*, ko e *shipper* pea mo e *freight* ... pe ko e kautaha vaká.

‘E ‘Eiki Sea ‘e malava pē ke hanga ha taha pe ko ha *shipper* mei muli *even* pe ko e kautaha vaká ‘oku nau hanga ‘o *provide* e *bill of lading* ‘o fakaheka mai ha uta mei tu’apule’anga,

fakatu'asila mai ki ha taha 'i Tongá ni ta'e'ilo ki ai e tokotaha ko ia. Pea 'e lava ke hoko ai e palopalema. Ko e tui pea mo e fakakaukau 'a e motu'á ni hangē pe ko e me'a na'e me'a 'aki 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 4 pea mo Tongatapu 7.

Kiate au 'e fakapotopoto ange ke 'ave lao ko ení ki he Lao 'Ekisiá pea mo e Tuté tautautefito ki he tohi fakaheka koloá. Ko 'ene tu'u pehē mai e laó 'i he Lao ko ení ki he *hearsay* 'oku 'ikai ke fu'u tui e motu'á ni 'oku fakapotopoto. Ko 'ene hū 'a e fika o hē, mate kotoa e fo'i 'elemeniti 'e 14 ko ē kimu'á pea 'oku 'ikai ke u tui e motu'á ni te tau, ko 'etau talanoa eni he hopo hia pea faka'osi 'aki pē 'etau me'á ni 'atautolu 'oku tau faka'osi tautolu ki he hopo sivile. Hangē ko e me'a na'e me'a 'aki he kau Fakafofonga kimu'a pea 'oku pelepelengesi 'aupito ia ki he faitu'utu'uni 'a e Feitu'u na pea mo e Falé ni. Ko e fakakaukau ia 'oku 'oatu he motu'á ni Sea, mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Ki'i me'a mai 'Eiki Minisitā fakamolemole.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Leipá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Komiti Kakatō. Sea ko e tu'u

pē 'a e motu'á ni ke pou pou ki he lao ko ení 'i he anga 'a e vakai, 'ikai ke ngata mei he Komiti Lao 'a e Kapinetí pea 'omai ki he Komiti Lao 'a e Falé ni 'a ia na'e kau pē ai e motu'á ni. Ko e lao lelei eni, 'ikai ngata ai ko e lao 'oku faka'ofa'ofa pea tuha pe ia mo taau pea mo e taimi.

Sea 'oku hangē ko e me'a na'e 'ohake 'e he Fakafofonga Tongatapu 4 'a e mahu'inga ko ē ke fakavetevete 'a kitautolu kae tukuange e tau'atāina ke tau tālanga ki he lao ko ení. He ko e, 'oku kehekehe pē Sea e anga 'etau sio ki ai pea anga mo e faka'uhingá pea ko e motu'á ni kae pehē ki he 'Eiki Minisitā Laó 'oku 'i ai e taimi lahi na'a ma 'i he Fakamaau'angá ai 'i he fatongia fakalao. Kae tuku pē mu'a Sea ke 'oatu pē vakai mei he tafa'aki ko iá he ko e 'uhingá 'oku hangē eni 'etau malangá ko e aofangatukú eni. Ko e aofangatuku tokua ko e tu'utu'uni pē 'a e Fakamaau' pea ko 'etau 'osí ia.

Sea 'oku ou fie fakamanatu atu pē ko e fa'unga faka-Fakamaau'anga 'a e fonuá ni 'oku 'i ai 'a e Fakamaau'anga Polisi, 'i ai e Fakamaau'anga Lahi pea 'oku 'i ai mo e Fakamaau'anga Tangi. Pea ko e ta'efiemalie ki ha tu'utu'uni kuo pau ke 'ave ki he Fakamaau'anga Lahí 'a e tangi mei he Fakamaau'anga Polisi pea ko e tangi mei he Fakamaau'anga Lahí 'oku 'ave ia ki he Fakamaau'anga Tangí. Ko e ngaahi pāletu'a ki he totonu ko ē 'a e kakai 'osi maau pe ia 'i he fa'unga fakalao pea mo e pule tolu 'o e fonuá. Na'a faifai 'oku nofo 'etau tokangá Sea 'o pehē tokua ko e ngata'angá 'eni 'a e ki'i lao ko ení.

Ka ko e lao ko ení 'i he anga 'a e vakai 'a e motu'á ni ko e lao lelei 'o fakatatau pea mo e 'alunga 'o taimí. 'ikai ke ngata pe ia he Lao 'Ekisiá, taimi eni 'Eiki Sea 'a e hake 'uta 'a e faito'o konatapu 'i he fonuá ni. Pea ko e 'uhinga hono fokotu'u maí ko hono 'uhingá ke fakamaau fakapotopoto. Ko e kau Fakamaau kuo fokotu'u pea tapu ange pē mo e Fale 'eiki ni na'a pehē 'oku fai ha lave ki he Fakamaau'angá ka ko e kinikini atu pē ke ma'ala'ala. Ko e kakai kuo fokotu'u ki he ngaahi lakanga Fakamaau ko e kakai fakapotopoto. Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi makatu'unga 'oku nau 'i ai ai 'o fakatatau mo 'enau fuakava mo e fatongia.

Tukukehe ange kuo pau ke fou ia 'i he sitepu ko eni 'o e tangi ka fehalaaki 'a e faka'uhinga 'i he lao ko eni kuo pau ke tangi ke kei ma'u pē 'a e totonu 'a e kakaí. Ko e poini mahu'inga eni Sea ko e pehē 'oku tatala tokua e tau'atāina ...

<002>

Taimi: 1515-1520

'Eiki Minisitā Pa'anga Le'ole'o: ... mei he Tongá, to'o 'aupito kae nofo tokotaha pē ia 'i he fakakaukau 'a e Fakamaau, ko e poini ia Sea ke fakamhino kuo 'osi fa'u pē fa'unga faka-Fakamaau'anga 'o e fonua ni, pea 'oku 'oange totonu ke tangi, 'oku ou toe fie fakamanatu atu ko e Fakamaau'anga Tangi, 'oku 'omai 'e he Fakamaau'anga Tangi, 'a e kau Fakamaau mataotao 'e toko 3, 'oku 'ikai ke toe 'oange ki ai 'a e fo'i fakapotopoto ia ko eni mo e fo'i fakafalala 'oku 'oange 'e he kupu ko eni 'i he Lao ko eni ki he *Evidence*.

Sea ko 'eku kole ki he Fale 'Eiki ni, ko e lao lelei eni ki he fonua pea 'oku a'u ena 'o nofo 'etau fakakaukau 'i he lao ki he 'Ekisia ke tau nofo 'i he *Bill of lading*, lahi 'a e 'u ngaahi hia mafatukituki kuo tau mea'i kotoa pē 'i he fonua ni, 'oku fu'u fiema'u 'aupito 'a e lao ia ko eni ki ai, pea he 'ikai ke u toe lava ke u fakaikiiki atu 'e au Sea 'a e ngaahi hopo, tautautefito ki he 'elia ko eni 'o e *drugs*, mo e faito'o kona tapu, 'oku hao 'a e tokolahi ai ko hono 'uhinga ko e 'ikai ke mā'opo'opo 'etau lao.

Ko e lao ko eni ke tokoni e ma'uma'uluta 'o e fonua, ka te u foki pē ke fakamamafa atu Sea, 'oku ou 'ilo kuo mā'opo'opo 'a e tipeiti ia Sea, pea kuo mea'i pea mahino ia ki he Feitu'u na 'oku ou fie fakamamafa atu pē au 'oku 'ikai ko 'ene ngata'anga 'eni Sea, 'oku 'ikai ke to'o pē tatala 'a e ta u'atāina mo e totonu 'a e kakai. 'Oku 'i ai 'a e Fakamaau'anga Tangi, ka ko e lelei 'a e lao ko eni 'oku makatu'unga 'i he fakapotopoto 'oku fai 'e he pēnolo 'oku nau fili 'a e kau Fakamaau, na u 'omai 'a e kakai mataotao ke na u Fakamaau, pea ko 'enau 'ilo mo 'enau taukei fakalao te nau fua tautau 'o fakatatau ki he ngaahi poini kuo 'omai 'e 14 ko eni 'i he kupu 89, 'ataakai fakamo'oni, mo e ngaahi makatu'unga 'oku 'omai 'i ha hopo pē ko ha fakatonutonu, na'a telia kuo tau nofo 'etau fakakaukau 'i ha me'a kehe, ka ko e lao ko eni na'e tālanga'i 'i he Komiti Lao, pea 'oku ou pou pou atu pē 'a e motu'a ni ia mo e Pule'anga ko e lao lelei eni. 'Oua 'e nofo 'etau fakakaukau he lao ko eni 'o e fe'ave'aki uta mo e *Bill of Lading*.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi peau kāfakafa 'i he fonua ni, tau tofanga mo ia, ko e lao eni te ne lava 'o hākeaki'i kitautolu, he ko e lao *evidence* 'oku *apply* 'i he hopo kotoa pē, pea 'oku fiema'u ke tau tokanga ki ai, mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Fokotu'u pea pou pou ...

Paula Piveni Piukala: Sea kātaki pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Fakafofonga.

Paula Piveni Piukala: 'Oku ou kole atu ki he Kalake ke ne 'omai 'a e kupu 89, te ne hanga 'o fakakakato 'aki 'a e fo'i, ko hono fakalea eni Sea, 'oku 'ikai ngofua ki he Fakamaau'anga ke tali ha fakamatala fakamo'oni fanongo kae 'oua, 'alu hifo leva ki he fo'i, kae 'oua kuo fiemālie, 'alu hifo ki he fo'i lao, kae 'oua kapau 'oku fiemālie 'a e Fakamaau'anga 'oku 'i he lelei 'a e Fakamaau Totonu, ko 'ene kakato ia.

Ko e 'uhinga ia 'e tali 'a e fakamo'oni *hearsay*, kapau 'oku fiemālie 'a e Fakamaau'anga, 'osi, ko 'ene 'osi ia. Ko e poini ko ē ko ē 'oku 'ohake Sea, he 'oku 'osi 'i ai pē 'a e lao he fonua ni, hangē ko e 'u lao ko eni 'a e *Electoral act*, na'a ku hanga 'ohake 'oku 'i ai 'a e fo'i kongā ko ē. Ke to'o 'oua 'e toe tokanga ia ki he, pē 'oku at *admissable* 'i ha Fakamaau'anga Lahi, kae fai'aki 'ene Fakamaau Totonu.

Ko 'eku poini Sea he ko hono 'uhingá ko e talanoa ia ko ē 'oku *highfalutin* ... ia 'oku tu'u 'ea ia he 'oku 'i ai 'enau silini 'anautolu ke na u 'alu 'o tangi, 'o 'alu 'o tangi he 'u me'a. Ko e kakai 'o e fonua, ko e toko 2 toko 3 pē *hearsay*, pea fakakaukau ai 'a e Fakamaau, 'ikai toe lava ia 'o tangi, 'ikai ke 'i ai ha'ane silini 'a'ana. 'Oku ou hoha'a au he 'oku 'ikai ke, pea 'oua 'e 'omai 'a e faito'o konatapu mo e *severity* 'o e ngaahi *case* ko ia, ko ha makatu'unga ia ke tāpalasia ai 'a e totonu 'a e kakai.

'Oku ou fokotu'u atu Sea kapau he 'ikai ke tau kei ngāue'aki 'a e me'a 'oku 'uhinga lelei ki he Fale ni, 'oku ou kole atu au ke u poaki ā au he toenga 'o e uike ni. He ko hono 'uhinga he, kae tukuange pē a ki he tēpile ia ko ē ke fakahū mai 'enau 'u me'a kapau 'oku 'ikai ke nau fiemālie nautolu ke tau talanoa'i ke maama kia tautolu faka'atamai, maama ki he kakai 'o e fonua, 'a ē ko ē te nau muimui ki he lao, pea tau toki fononga ai.

Ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a Sea, mahu'inga ke tau taki lelei 'a e kakai 'i honau nima, kae 'oua 'e taki 'aki honau kolá.

Sea Komiti Kakato: Kuo mahino kiate au 'a e Fakafofonga, me'a pē ia 'a e Feitu'u na kapau 'oku ke fie poaki. Ka ko e Fale ni kuo pau pē ke fai 'a e ngāue 'a e Fale ni, hē, pea kapau 'oku ke fie me'a atu, me'a atu'a e Feitu'u na ia 'o mālōlō 'o 'ai ha'o 'ē, feinga ā ki tu'a na'a faifai kuo ke tengetange pē te ke fā vave, pē te ke fakasesele pē koe he 'ata'atāloa ...

<005>

Taimi: 1520-1525

Vaea Taione: ...'Ai pē au kapau 'e me'a ia pea ta'evahe pē ia Sea kapau 'oku ...

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo, ke 'osi mea'i pē, me'a ki lalo Tongatapu 8, me'a mai ange 'Eua 11,

Taniela Fusimālohi: 'Io Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai ange ha toe fo'i me'a fo'ou he ki'i fo'i kupu ko ena kuo 'osi mahino ia kiate au katau pālōti.

Taniela Fusimālohi: 'Io Sea ke u tali atu pē au e fehu'i ko ē 'a e 'Eiki Nōpele pea pehē foki ki he me'a ko ē na'e me'a'aki he 'Eiki Minisitā 'a e pehē ko e hā e me'a na'e 'ikai ke talanoa ai e komiti ia ki he 'isiu ko eni pea toki 'omai e lipooti. Pea ko u fie fakama'ala'ala pē au mo fakamahino'i 'oku 'ikai ha tala fatongia ia pehē ia ki he komiti. Ko e talanoa ko ē ki he *implication* mo e anga e tu'u 'a e kupu mo e me'a ki he lao 'e 'omai.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki ka 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku vela hotau Fale ni pea to'o mu'a homou fetongi hē ko ena kuo to'o 'a 'Eua ia ta'epoaki toe si'i pea 'ave koe 'o fakahū 'i 'Eua ē.

Taniela Fusimālohi: Fakamolemole Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Oua ‘e toe fakamolemole ‘oua teke ‘ai’ainoa’ia he Fale.

Taniela Fusimālohi: Ko hono ua Sea ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ‘a e tālanga ko e anga ko eni ko ē ‘eku vakai atu kuo hanga ‘e he kupu o ia ko eni ‘o kaniseli kātoa ‘a e (a) ko ē ki he (n) he ‘oku fa’o loto kātoa pē ia hē, pea kapau ko ia pea tau tamate’i ā kātoa e ‘ū kupu kae ngāue’aki pē ē. Ko e me’a ‘oku fai ki ai e tokanga...

Sea Komiti Kakato: Tali ki ha’o toki Pule’anga pea ke toki fai e me’a ko ia, tau ‘ai pē me’a ‘oku ‘omai he Pule’anga.

Tokanga ki he malu e fakamaau totonu ‘oange mafai lahi ki he Fakamaau’anga

Taniela Fusimālohi: Ka ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai e tokanga Sea ko u ‘osi fai e fakalea ‘o pehē kuo tau fu’u ‘oange e mafai. ‘Oku mo’oni ia Sea he ‘oku ‘osi fai eni ia kimu’a he ngaahi lao kehe ‘a e fu’u ‘oange e mafai ki he Minisitā ke ne faitu’utu’uni pē he ngaahi me’a lahi ka ko e me’a ia ‘oku totonu ke fakafoki mai ki he Fale ni, ka ko ‘eku faka’osi ‘eku poini Sea ‘oku pehē. Ko e kupu leva ko eni ‘oku malu fēfē ai ‘a e fakamaau totonu ‘i hano ‘oange ‘a e mafai ‘i he fakalea ‘o fu’u ‘oange pehē ki he Fakamaau’anga. Ko e kuonga eni ia ‘oku tau taufetuli tautolu mo e ‘atamai e kau faihia.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga kapau ‘oku ke fehu’i pea tuku ke tali he Pule’anga, ‘oua teke ‘ai pe tali pea ke toe tali pē ‘e koe ho fehu’i.

Taniela Fusimālohi: ‘Io Sea kapau te u ki’i tu’u hē kae..

Sea Komiti Kakato: ‘UHINGA ka tau ‘unu.

Taniela Fusimālohi: ‘Io ka ne tali mai.

Sea Komiti Kakato: Ko e hā ho fehu’i ki he Pule’anga? ‘E anga fēfē ke ma’u e fakamaau totonu?

Taniela Fusimālohi: Ko ia he koe’uhī heni Sea ‘oku ‘asi mai he’ene lipooti ko e pēseti faingamālie ko ē ha taha ke ne toe tangi ‘o kapau ‘oku maumau ‘a e kupú ‘i he me’a ko ē ‘oku tau fakamatala ki ai ‘o pehē kuo fehalaaki e Fakamaau’anga. Kuo fu’u falala e Fakamaau’anga ia ki he fakamo’oni fanongo pea ko fē leva ai ‘a e fakamaau totonu te tau ‘alu ki he Fakamaau’anga Tangi, ka ‘oku talamai he’ene lipooti ‘a’ana ia ki’i pēseti si’isi’i pē hopo ia ‘oku fai ‘e he Fakamaau’anga Lahi ‘oku nau tangi. Ko e hā e ‘uhinga?

Sea ko e taha e ‘ū ‘uhinga ‘oku ‘osi hā mai pē ia he’ene lipooti ‘oku ‘ikai ke lava e kakai ‘o kumi ‘a ‘enau totonu ko hono ‘uhinga ko e fu’u mamafa pē ‘a hono kumi ‘enau totonu. Pea ko ‘eku fehu’i ia ko ē ki he ‘Eiki Minisitā ‘e malu’i fēfē leva ‘a e fakamaau totonu ‘i he’ene tu’u ko ē, kapau kuo ‘ave ia pea kuo maumau e me’a ia ‘i he lēvolo ko ē e Fakamaau’anga Polisi pē ko e Fakamaau Tangi. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ia mo ha me’a ke fai’aki ha tangi ‘oku mole leva e fakamaau totonu, ka ko ‘eku fehu’i pē ‘oku malu’i fēfē leva ‘a e fakamaau totonu ‘i ha’ane tu’u pehē ke faiange mu’a ha tali ki ai ‘a e’ Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea mahalo ko e fehu’i ia tonu ke faka’atā ke ne toe tali pē he ‘oku talamai pē he Fakamaau’anga ‘a e me’a ko ē ko e totonu ‘oku ‘i ai. Pea ‘oku ‘atā pē ‘Eiki Sea pea ‘oku hangē ko e Lao e Malu’i ‘o e Fāmili ko e taimi ni ‘oku lolotonga ta’etotongi ia he Pule’anga ke fai ‘a e ngāue ko ia, ka ko e pango pē ko e te’eki ke lahi e ivi ke fakahoko atu ki he ngaahi tafa’aki kehekehe ka ‘oku fai e ngāue ki ai ‘Eiki Sea mo e sio ki hotau ivi fakapa’anga ki hano fakapa’anga pea ‘oku sai pē ā ia ki he Fale ni ke tau fakapa’anga hono kumi ha kau loa ke malu’i ‘a e faihia ‘i he fonua ni.

Ko e fo’i fehu’i foki ia ‘e taha ‘Eiki Sea ke tau manatu’i kuo pau ke ...ka kuo pau ke tuku ‘etau falala ki he ngaahi tafa’aki ko eni ‘oku mou ‘omai pea hangē ko e me’a ko ē ‘a e Minisitā Fefakatau’aki ‘anenai ‘oku ‘i ai e ‘ū founa kehekehe ngaahi feitu’u kehekehe ‘e lava ‘o fai ai ‘a hono fakamā’opo’opo ‘a e ngaahi fakakaukau ko ia ‘Eiki Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘oleva pē ke lava ‘a ...

<007>

Taimi: 1525-1530

Sea Kōmiti Kakato : ‘Eua 11 ko ‘ene lava pē ia pea tau.. Mālō. Me’a mai 'Eiki Nōpele Fakafofonga o Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana : Mālō Sea tapu mo e Feitu’ú na pea tapu mo e Hou'eiki ‘o e Kōmiti Kakato. Fai atu pē ha ki’i fakahoha'a he fekau’aki mo e lao ko eni 'Eiki Sea. Hangē pē ko ‘oku lave ‘anenai fokoutua pē ‘o fanongo ki he ngaahi feme’a’aki pea ‘oku mahino mei he ngaahi feme’a’aki ko eni, tatau pē tafa’aki ‘a e Pule’angá pea mo kinautolu ko eni e Hou'eiki kau Fakafofonga. Pea ko kinautolu ko eni ‘oku nau ‘ohake e ngaahi ‘uhinga mei he ongo tafa’aki ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi taukei, taukei fakalao pea ‘oku nau taukei ‘i he Fakamaau’angá ‘oku nau ‘i he Fakamaau’angá pea ‘oku ‘ohake ai ‘a e ongo tafa’aki ko eni 'Eiki Sea. Pea hangē pē ko eni ‘oku ‘ohaké, te u ‘oatu pē ‘e he motu’a ni ko u ‘i he laumālie pē na’e ‘ohake ‘e he tafa’aki Hou'eiki ko ē. ‘A e fiema’u pē ia ke takitaha ‘oatu pē ‘ene fakakaukau ki he lao. Pea hangē ko e ngaahi feme’a’aki ko eni kuo ‘osi ‘ohaké ia, mahino ‘aupito mo e tafa’aki ko ē tafa’aki ko ē, ka ki he motu’a ni 'Eiki Sea, hangē ko eni ko e tākaki mai ko eni, he ko e hu’unga mai ia ha lao ki he Fale ni, kuo ‘osi mea’i pē ia ‘e he Feitu’ú na 'Eiki Sea.

Ko e hū mai mei ha ngaahi Potungāue pē ko e hā ha ngaahi me’a ‘oku fiema’u ke faka.. kau ai mo e Fakamaau’angá ha’anau fiema’u ha ngaahi me’a ke fakalelei’i ‘aki ‘enau ngāue ko e Pule Tolu ia e fonua ni. Pea ko hotau fatongia ia ‘o e Fale ni ko hono fa’u mai ‘a e ngaahi lao pea tau aofangatuku fai hono feme’a’aki ‘a e Hou'eiki ‘a eni ‘oku tau fakahoko he ‘aho ni, pea toki tuku atu leva. Pea hangehangē kuo ma’ú ko e hu’u mai ‘a e fakatonutonu ko eni ko e fiema’u mei he tafa’aki ko ē ‘o e Pule Tolú ke fakalelei’i ‘aki ‘enau ngāue. Pea ‘oku hangē ‘oku ‘ohaké mo e ngaahi hopo ‘oku tau fanongo ki he feme’a’aki mālie mo e ngaahi faka’uhinga.

Ka ‘i he vakai pē ‘a e motu’a ni 'Eiki Sea, hangē pē ko eni ko e fiema’u mei he Fakamaau’angá, pea ‘omi foki ‘ikai ko e fakatonutonu ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fonua kehe. Na’e ‘omi ‘a e Pule’anga Pilitaniá ‘oku nau, ‘enau lao ‘oku nau ngāue’aki ‘a e kupu ko eni.

Kae kehe 'Eiki Sea mahino foki mei he hu’unga ‘o e ngaahi feme’a’aki ‘oku ‘a e ngaahi faka’uhingá ‘oku ‘i ai ‘a e fakalea pē eni mo e mahino ‘a e motu’a ni. ‘I he manavasi’i ‘i he ‘oatu ‘a e fu’u mafai lahi ko eni ki he Fakamaau’angá 'Eiki Sea pea ‘ikai ke toe fu’u lave he

kuo 'osi 'ohake 'e he ongo tafa'aki. Mahino pē kakai 'oku fili ki he ngaahi lakanga ko ení mo hono ngaahi founa. 'I he taimi tatau pē 'oku toe 'ohake 'oku tau kei tangata pē Sea. Mahino pē kei 'i ai pē ngaahi 'ikai ke fai ha fiemālie ka ko e ngaahi pōini ia 'oku 'ohaké 'Eiki Sea. Ka 'oku mahino ko e fiema'u ko eni mei he Fakamaau'anga. Pea kapau hangē ko eni ka 'oatu ki he motu'a ni na'e fiema'u ko eni ke fakalea 'enau ngāue mahino pē ia. Ko e me'a kotoa pē 'Eiki Sea 'oku tafa'aki 'e 2. Pea ko e 'u me'a ko eni 'oku 'ohake mei he tafa'aki ko ē 'a eni ko ē ko ē na'a pehē pē 'e pehē pē 'e pehē, 'e lava pē ia 'o hoko.

Pea ko ha lelei mo ha ngaahi me'a 'e ma'u mei he kupu ko ení pea ki he founa ngāue 'a e Fakamaau'anga 'e lava pē mo ia 'o hopo. 'E lava pē 'o hoko 'a e tafa'aki ko ē pea 'e lava pē 'o hoko 'a e fakatonutonu ko eni ko ha lelei. 'E ma'u pē mei ai mo e ngaahi lelei pea 'e malava pē ke toe hoko mo e ngaahi me'a ko eni 'oku fai ai 'a e manavasi'i na'a faifai kuo hoko pea malava pē ia ke hoko. Pea hangē ko e ngaahi me'a 'oku 'ohaké pea 'i he taimi tatau pē ko e ngaahi hu'unga 'o e lao ko eni 'oku tau fa'u 'oku 'ikai 'i ai ha paasi ha lao ia pea tu'u ia ai 'o ta'engata.

'E lava pē ia 'o hoko pea ko u ma'u 'e hoko atu ai ha ngaahi palopalema pea 'oku toe lava pē ia 'o fakatonutonu kae fakatatau ki he ngaahi me'a 'oku hokó 'e 'ikai ke tau ma'u 'etautolu ha ngaahi mo'oni'i me'a. Ko 'etau fakafuofua pē eni he feme'a'aki ko eni ki he me'á, 'e malava ke hoko ē 'e malava ke hoko ē. Pea 'e malava 'o hoko ke uesia ki he fonua 'e malava ke hoko ko e lelei ki he fonua. Tafa'aki 'e 2 kotoa pē 'a e me'a hono kotoa pē. Ko ia 'a e lave pē ia 'a e motu'a ni, ki he fokotu'u ko eni mo e fiema'u ko eni mei he Pule Tolu 'o e fonua ni ke fakalelei'i 'enau ngāue. Pea ko hotau fatongia eni 'otautolu ke tau fai hono fulifulihi, fulifulihi ko 'etau faka'amu kotoa pē ki he lelei e kakai 'o e fonua. Pea ko e founa ngāue pē ia 'Eiki Sea 'a e Fale Alea ni. He 'oku...

<008>

Taimi: 1530-1535

Lord Tu'iha'angana: ... he 'oku monū'ia pē ia pea ko e 'aho ni 'oku ki'i, Hou'eiki Mēmipa 'o e 'aho ni 'oku na'e 'i ai pē fa'ahinga na'e 'i he tēpile ko ē pea ko e taimi ni 'oku nau 'i he tēpile ko ē pea na'e pehē pē 'etau fengāue'aki. Pea taimi ko ē ko ē 'e tēpile ai e kautama ko ē hē ko e kalanga mei he ongo tafa'aki ko eni ka ko e 'oatu pē fakakaukau ka 'e iku pē ia 'o a'u pē ia pē 'e tali pē 'ikai ka 'oku, ka 'e 'i ai e ngaahi taimi ia 'e ni'ihī kalanga kalanga kalanga pē ia pea 'ikai ke hoko ka 'oku 'ikai ko ha 'uhinga ia ke te holomui kita mei he fatongia ko hoto fatongia ia lolotonga 'ete, 'e 'i ai pē taimi 'etau fononga kuo te 'i hē pea ko e taimi ia ko ē hē ka mau pehē mai ha kautama ko ē 'o kalanga atu mei hē 'a ia ko 'etau founa ko e ngāue pē ia 'oku tau fai he, ko e fevahevahe'aki 'etau ngaahi fakakaukau mo e ngaahi 'ilo. Pea ko e hangē pē nau lave ki ai fakamo'oni pē ia he 'aho ni na'e 'i ai e fa'ahinga na'e 'i he tēpile ko ē 'oku mau 'i heni, fa'ahinga ko ē kuo 'i hē pea na'a nau 'i hē 'a kinautolu kae kalanga atu e fa'ahinga na'a nau 'i hē mei he tafa'aki ko eni.

Pea ko eni kuo nau 'i hē ka ko u tui ko e anga pē ia 'etau founa sisitemi 'a e fonua ni pea mo 'etau, tau fononga ai pea mo e fai 'aki 'etau ngaahi founa ko eni 'oku tau 'i ai. Ka tau takitaha fai pē hono fatongia ko 'ete 'oatu pē 'ete pōini mo 'ete fakakaukau pea tau felingiaki pē pea ko e hā e loto 'o e tokolahi 'a eni 'oku tau 'i ai pea 'oku tau falala ke 'oatu pea tuku atu ki hē ko e hā e me'a ko eni 'oku tau manavasi'i ki ai pea ka 'oatu ia kuo hoko e me'a ia ko eni ko eni na'e malanga mai he tafa'aki ko ē uesia e fo'i tu'utu'uni kotoa pea tangi ko e, 'e hoko ai e Fakamaau Tangi pē ko e hā neongo 'oku 'i ai e ngaahi fakamole. Pea fakakaukau ... ke to'o pea kapau

kai kehe ko ‘eku ‘oatu pē ‘e au ‘eku fakakaukau ma’a ‘i he laumālie ko eni ‘oku ‘omaí Sea ka ko u mahino foki kiate au pea ‘oku mālie e ngaahi faka’uhinga ‘a eni pē nau lave ki ai ko e kakai eni ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi taukei fakalao. Pea ‘oku nau maheni ‘i he Fakamaau’anga ‘oku nau ‘i he Fakamaau’anga ‘i he ngaahi hopo lalahi mo e ngaahi me’a pehē. Pea ‘oku nau ‘omai ‘enau pea ‘oku mo’oni pē ia.

Ka ko u ‘oatu pē ‘e au ‘Eiki Sea e ki’i fakakaukau mo e ngaahi hu’unga ‘etau ngāue ‘a e ngaahi mafai mo e fakahoko mai e ngaahi mafai ke fakalelei’i ‘enau ngāue pea kapau ‘e ‘oatu ka ko ‘etau fatongia ia pea ‘oku ‘ia tautolu pē ‘a e hu’uhu’u ko eni ‘oku tau fai. Tau manavasi’i hono ‘oatu e fu’u mafai na’a pehē ka ko u ‘oatu pē au ‘eku fakakaukau Sea ko e tokoni atu pē ia ki he ki’i fakakaukau vavalō pē ia ‘a e motu’a ni fekau’aki mo e *issue*. Ka ‘oku ‘oatu ‘i he lotu tau’atāina pē mo e anga ‘eku fanongo ki he ngaahi feme’a’aki ‘a e ongo tafa’aki mālō e ma’u faingamālie Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e ...

Sea Komiti Kakato: Ki he Ha’apai 2 mo’oni ‘aupito pē e me’a ‘oku me’a ki ai he ‘omi pē ho’omou feme’a’aki homou ngaahi faka’uhinga kotoa kotoa ka ko e aofangatuku ko u tui ko me’a ia te tau tui ki ai. Ka kuo ‘osi ‘omai ‘a e falala ka kimoutolu. Me’a ki lalo ‘Eua 11 taimi ko ē ‘oku ou lea a’i pea ke me’a ki lalo.

Taniela Fusimālohi: Sea fakamolemole kau ki’i faka’osi atu pē.

Sea Komiti Kakato: Me’a ki lalo ‘Eua 11. Mālō. Pea ko e ‘uhinga ia e me’a na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele kia au he’eku mahino ki he taimi ni kuo ‘osi tatau kotoa pē ‘a e faka’uhinga pea ‘oku mahino kiate au pea ‘oku ‘i ai pē ho’omou totonu ki he mālōhi ho’omou faka’uhinga ka te tau aofangatuku pē ki he pālōti. Pea ‘oku ‘i he Sea ‘etau Tohi Tu’utu’uni ka mahino leva ki he Sea kuo pau leva, kae tukukehe ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha fokotu’u ia meia moutolu te tau toe pālōti pē mo ia ka ‘oku te’eki ke ‘i ai ha fokotu’u ia. Ka u kole atu mu’a ke faka’osi mai ‘a ‘Eua 11 kae foki mai ka Fakafofonga Tongatapu 1 me’a pē ka ko e ko Tongatapu 7 ka mou ‘ai pē ke mou fiemālie kapau ‘oku fiemālie e Fakamaau ha me’a ‘oku ‘ikai ke mou fiemālie ai mo moutolu Hou’eiki me’a mai.

Fokotu’u ke fakafoki e Lao Fakamo’oni 2023 ‘o toe fokotu’utu’u fakalelei

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ko e kau faka’osi atu pē au ia hangē ko ‘eku fakahoha’a ko ē ‘anenai ‘oku hanga ‘e he kupu ia ko eni ‘o ‘o fā’o kotoa ‘a e ‘a e toenga ‘o e ngaahi kupú ‘i he fo’i kupu pē ko eni, ka ko e fokotu’u ia pē ‘e fēfē ke toe, ke toe fakafoki e laó ke toe fokotu’utu’u fakalelei mai ange he kuo hangē ko e ko e fakatalanoa ‘anenai kuo tā kātoa e fo’i kupu he ko hono faka’osi Sea ...

Sea Komiti Kakato: ‘A ia ko e fokotu’u, kuo ke me’a ‘aki e fokotu’u pea ko u fakatokanga’i e fokotu’u ko e hā ...

Taniela Fusimālohi: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Ho fokotu’u?

Taniela Fusimālohi: Ko e ko ‘eku fokotu’u ke fēfē mu’a ke toe, ke fakafoki ‘a e ‘a e lao ia ke fokotu’utu’u fakalelei mai he koe’uhí ko e kupu O (O) ‘Oku ne hanga ‘e ia ‘o fālute kotoa ‘a e a ki he n ke toe ‘ai ke mahino ange pea ko hono ua Sea ‘a ia ko ‘eku fokotu’u ia. Ko hono ua Sea ko e fehu’i ko ē na’a ku fai ‘anenai Sea ko e fehu’i fehu’i fakamaatoato pē ko e ...

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga ...

Taniela Fusimālohi: Fehu’i mahu’inga.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga, ‘e Fakafofonga ki’i fanongo mai ka au ...

Taniela Fusimālohi: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Ko ‘eku toe pē ‘eku fo’i ui faka’osi pea te u ui leva ho hingoa pea te u tuku leva koe ki tu’a ē mo ho’o talangata’a.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea.

<009>

Taimi: 1535 – 1540

Sea Komiti Kakato: ... Tau ‘ai ho fokotu’u e

Taniela Fusimālohi: Ko ia

Sea Komiti Kakato: He ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku poupou ki he fokotu’u ‘a e Fakafofongá ke fakafoki ‘a e fo’i lao ko ení ‘o toe fokotu’utu’u fakalelei pea ‘omai fakalelei ki he Falé ni. ‘I ai ha poupou ki ai.

(poupou)

‘I ai e poupou ki ai, toe ‘i ai ha fokotu’u kehe. Ko ia ‘oku loto ke tali e fokotu’u ‘a e Fakafofongá fakahā loto ki ai hiki hono nima.

Kalake Tepile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Kapeliele Lanumata, Taniela Fusimālohi, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, loto ki ai e toko 6.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai fakahā mai hiki nima founa tatau

Kalake Tepile: ‘Ikai ke loto ki ai e ‘Eiki Minisitā Mo’uí, ‘Eiki Minisitā Fonuá, ‘Eiki Palēmia Le’ole’o, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí, Vaea Taione, Dulcie Elaine Tei, ‘Eiki Nopele Tu’iha’angana, ‘ikai ke loto ki ai e toko 7.

Sea Komiti Kakato: Sai hoko atu ā ho’omou feme’a’akí Hou’eiki hē kau ai pe ko e fakatemokalati mo’oni ia he. ‘Ai ange ho’o fo’i fehu’i ko ē na’á ke fiema’u ke ke fehu’i ki he Pule’angá.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e fo’i fehu’i ko ē na’á ku fakamuimui’akí

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki pe ko e hikinima, ko e fokotu’u mai pe meí he Sea ‘o e Komiti Laó na’a nau toki ‘omai mei ai e laó na’e tonu ke nau, ok tau ‘ai pe ā heni e fakatonutonú mo e ngaahi me’a ‘oku fiema’ú. Pe ko e toe fakalelei’i kaiekehe ko e

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ‘ikai ke tali ‘ene fokotu’u ‘ana

Lord Tu’iha’angana: Kaikehe

Sea Komiti Kakato: Toe foki mai pe ki he Falé ni ke ou mea’i Mēmipa ‘oku ‘ikai ke ke toe Sea koe ‘i he Komiti Lao, toki fai e Sea Komiti ki tu’a, ko au ko u Sea he taimi ni ē

Taniela Fusimālohi: Ko ia

Sea Komiti Kakato: ‘Io mālō

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ko e fehu’i ko ē na’á ku toki fai fakamuimui ki he Minisitā, ko e fehu’i ‘o e me’a totonu ‘e ala hoko pea ‘oku mahu’inga. Pea ko e me’a leva ‘oku ou tokanga ki ai mo e Sea, ko e taimi kotoa pe ko u fai ai ha fehu’i ki he Tokoni Palēmiá ko e me’a pe ‘e ua ‘okú ne faí. Ka ‘ikai ke ‘ita mo kaikaila mai ka au ‘oku ‘ikai ke ne tali fakalelei mai ‘e ia ‘eku fehu’í.

Sea Komiti Kakato: ‘Ai ho’o fehu’í, koia ko u kole atu tuku ho’o fakamatalilí mo ho’o ‘ai ke tuputāmaki ha taha he Falé ni ki he Feitu’una. Ko e hā ho’o fehu’i ki he Tokoni Palēmiá

Taniela Fusimālohi: Ko ‘eku fehu’i na’e pehē

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Me’a lahi Sea, mai ha fehu’i ‘oku sia’á kae lava ‘o tali fakalelei

Sea Komiti Kakato: Mālō, ‘ai ange ha fo’i fehu’i ‘oku sia’á

Taniela Fusimālohi: Sea ko e moto mo e muka ‘o e me’a ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai e laó ko e fakamaau totonú ke ma’u. Pea ko ‘eku fehu’i ko ē ki ai ‘oku malu’i fēfē ‘i he’etau me’a ko eni ‘oku tau talanoa ki ai ‘a e me’a ko iá, ‘a e fakamaau totonú. Kiate au ia ‘oku anga mole ia he ‘oku lahi e mole ia ‘a e fakamaau totonú ‘i he ngaahi lao ‘e ni’ihi ko e ‘ikai kakato mo malú.

‘Oku tau hoha’a he ‘ahó ni ki hono ‘ai ke ‘oange ‘a e fu’u mafai

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea

Taniela Fusimālohi: Ki he Fakamaau’angá

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘Aonga ke tau kole kia Kepaleli

Sea Komiti Kakato: Me’a hifo ‘Eua 11

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ke ‘omai ha kau Fakamaau mei langi ke nau Fakamaau Sea

Taniela Fusimālohi: Tali mai pe mu’a ‘Eiki Minisitā ‘a e fehu’í

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e talí pe eni

Sea Komiti Kakato: Kae ‘oua te ke toe ui kia Kepaleli fakamolemole, tali mai ‘etau fehu’í he ko e ‘uhingá ‘oku tau hē. ‘Oku tau lōloá ni ko e ‘uhingá ko homou

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e talí Sea he ko ē ‘oku ‘ikai ke toe falala e Fakafofonga ia kia Fakamaau. ‘A ē ‘oku ‘ikai ke, ko e me’a ko iá ‘oku ‘osi ‘i ai e fuakava mo e me’a e kau Fakamaau ko iá ke nau fai honau lelei tahá mo malu’i ‘a e totonu ‘a ‘au mo aú. Fehu’ia ia he taimi ni, ‘ikai ke u ‘ilo ‘e au pe ko e hā e me’á. Ka ‘oku ‘i ai pe ‘u founga ‘oku fakaava mai hangē ko ē ne me’a ki ai ‘a e

Sea Komiti Kakato: Mo me’a hifo pe ongo Fakafofonga, ko e ‘osi pe talí peá mo me’a hake

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Hangē ko ē ne me’a ki ai ‘a e Minisitā Leipá, ‘oku ‘i ai founa kehekehe ‘oku ‘atā ke fai ai hono ‘eke e totonú. Te’eki ai ha totonu ‘a ha taha ‘e fakaikai’i ‘i he fonuá ni Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā

Taniela Fusimālohi: Ka ko e pehē Sea ko e fatongia eni ‘o e ‘Eiki Minisitā ‘i hono fatongia totonú pea mo e Fakamaau’angá ke malu’i ‘a e fakamaau totonu pe ko e totonu ‘a e kakaí. Tau sio ki hē, ko u fehu’i atu au ‘eku fakamaatoato’aki ‘eku ‘iló

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E Sea

Taniela Fusimālohi: ‘Oku ‘ikai pe ke tali fakalelei mai ia ‘oku talamai ‘e ia ke ‘omi ‘a Kepaleli

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E Sea ko ‘eku talí Sea, tahá ko au ‘oku Fakamaau, ko e Fakamaau ‘oku ‘i ai ‘ene fuakava. Pea ko ia te ne fai ‘a e tu’utu’uní ‘oku ‘ikai ko e Minisitā te ne fai e tu’utu’uní. Ko e tu’utu’uní ‘e fai ia ‘e he Fakamaau fakatatau ki he’ene fuakava mo hono ‘Otua. Ko ia Sea.

Taniela Fusimālohi: Sea ka ko ‘eku ‘uhingá eni hangē ko e tu’u pe ko ē ‘a e me’á. Ka fu’u falala ‘a e Fakamaau’angá ki he fakamo’oni fanongó pea ‘ikai ke ‘i ai ha faingamālie ia ke tangi ‘a e tokotaha ko ē ‘oku mamahí. Ko ‘ene mole ia ko e me’a ia ko u ‘uhinga ki aí. Ko e hā leva hono malu’i

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea fakatonutonu atu

Taniela Fusimālohi: Ko e me’a ia ‘oku ou feinga ke tali mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ...

<010>

Taimi: 1540-1545

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ... ‘oku ‘ikai ...

Taniela Fusimālohi: He ‘oku talamai he lipootí ko e peseti si’isi’i ‘o e ngaahi hopo.

Fokotu’u mei he Pule’anga ki Fale Alea ke nau lau fakalelei e fakalea ‘a e Lao

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Fakatonutonu atu Sea. Lau lelei ‘a e laó mo hono ngaahi fakaleá. ‘Oku ‘ikai ke talamai ke fakafalala fakahangatonu ‘a e Fakamaau ke fakamo’oni fanongó, ‘ikai! Ko e hā e me’a ‘e lelei taha ki he fakamaau totonú ‘e makatu’unga ia mei he ngaahi me’a ‘ātakai ‘e tuku atu ki ai ke fai mei ai ‘ene fakafuofuá ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ke ne ‘ai tavale pē tu’utu’uni ‘a e kau Fakamaau. ‘Oku nau fai ‘aki ia e fakatatau ki he lao mo e nau konisēnisi. Mālō Sea.

Tokanga ‘e uesia lahi he fo’i lao ‘a e ngaahi Lao Hia lahi he fonua

Paula Piveni Piukala: Sea ko u ki’i fie tokoni atu pē ki he Tokoni Palēmiá, Palēmia Le’ole’ó. Tau ‘osi angamaheni pē ko e fiha’i tu’utu’uni eni e Fakamaau ‘oku laku mai he Fakamaau Tangí. Ka ko e kakaí pe ia ‘oku ‘i ai ‘enau silini te nau kīkīvoi ke a’u ki he Fakamaau Tangí.

Ko e 'uhinga e Fakafofonga 'Euá, fēfē masiva 'o e fonuá ni ka, 'e 'Eiki Sea ka u fakafoki mai ki he fo'i laó he 'oku mafasia pē motu'á ni ko u toka'i atu pē Hou'eiki Minisitā. Na'e te'eki ai ke tau lava pe 'oku 'ikai ke tau sio ki he fo'i 'ata tatau. Ko e me'a ko ē 'oku toutou 'eke'i 'e 'Eua 11 fekau'aki mo e fakamaau totonú, 'oku to'o ia heni Sea. Te u hanga 'oatu e fakakaukau ko ení. Lau'i mai angé kupu 89.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea.

Paula Piveni Piukala: He ko e me'a ko eni e kupu o Sea.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea ko e o 'oku ne hanga 'o talamai 'e fai e tu'utu'uni 'a e Fakamaaú fakatatau ki he fakamaau totonu.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e kupu o 'oku 'i he fuakava pe ia 'a e kau Fakamaaú Sea. Ko 'eku 'uhingá 'aku, 'oku 'ikai toe 'i ai ha tñaki mai e laó ia ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e fuakava ē ko e laó ...

Paula Piveni Piukala: Ka ko e me'a eni te ne hanga 'oangé.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e laó ...

Paula Piveni Piukala: 'Oku 'ikai ngofua ki he Fakamaau'angá ke tali ha fakamatala fakamo'oni fanongo.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Ko e laó ...

Paula Piveni Piukala: 'O fai 'aki pē fuakava ko ē ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku ne ...

Paula Piveni Piukala: Ko e fo'i kupu o 'oku ne hanga 'o ...

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'Oku ne tuku mai 'Eiki Sea ...

Paula Piveni Piukala: *Validate.*

'Eiki Palēmia Le'ole'o: 'A e me'a ke fakakaukau'i 'e he Fakamaaú 'a e me'a 'e lelei ki he fakamaau totonú. Ko e fo'i me'á pe ia. 'Oku 'ikai ke toe 'ai ha'ane me'a kehe.

Paula Piveni Piukala: Sea kātaki pē 'e 'Eiki Tokoni Palēmiá, 'oku 'ikai ko ha'aku 'uhinga fakakikihi e laumālie 'oku 'ia aú. 'UHINGA, 'uhinga lelei pē eni Sea. Kuo 'osi fuakava e kau Fakamaaú ia te nau fai lelei honau fatongiá ke ma'u e fakamaau totonú. Ko e toe 'oatu e kupu o ia 'oku toe 'oatu ia hili hifo ai. Ka 'oku ne hanga 'e ia 'o ne *negate* leva 'oku ne fakangofua leva 'a e fanongo talanoá 'i Fakamaau'angá. Ko e poini ia 'oku ou hoha'a ki aí he te ne maumau'i e ngaahi Lao Hia lahi he fonuá ni.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea 'e lava pē ke u tokoni ki he Fakafofongá?

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu pea mo e Fale 'eikí. Sea ko e kupu'i lao ko ení Sea 'oku fai hono tālanga'í 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku totonu ke 'i ai 'a e tokotaha ko ē 'oku fakamāu'í. Pea kapau leva 'oku 'i ai ha ngaahi 'isiu 'oku pulia he 'ikai ke toe ma'u ia mei ha feitu'u ka ko e fo'i fakamo'oni pē eni 'e taha 'e ma'u mei he makatu'unga 'i he me'a ko ení Sea. 'A ia ko e tau'atāina ia pea mo e totonu pea mo e faitotonu 'oku tonu ke ma'u he tokotaha ko ē 'oku tukuaki'í pē 'oku taukapó.

Sea ko 'ene a'u ki ha fa'ahinga tu'unga 'oku 'ikai ke toe ma'u ha *information*, ma'u ha tala, 'e fiema'u e ngaahi fakamo'oni ia ko ení. Sea ko u manatu au 'i 'Amelika 'oku a'u e keisi ia 'e ni'ihi 'o a'u 'o ta'u 'e 40 tupu. Toe fakafoki mai ki he Fakamaau'angá ke fakamāu'i he koe'uhí 'oku 'i ai 'a 'ene ki'i momo'i me'a na'e 'asi hake koe'uhí ko e talanoa 'i ha feitu'u kehe. Sea ko 'etau a'u ki he tu'unga ko iá Sea ko e me'a 'oku ui ko ē ko e fakamaau totonu. He 'ikai ke 'osi pē hopo ia ko ení pea tamate'i ia ai. 'E fai ai 'a e tangí, 'e kei fai pē ngāue ia 'a e kau polisí. 'E kei fai 'a e ngaahi ngāue kehekehe pea 'e 'asi hake 'a e ngaahi mo'oni'i me'a ko ení Sea 'e kau 'a e lao ko ení 'i he tokoni lahi ke ne 'omai 'a e fakamaau totonú 'i ha taimi 'oku lahi ange.

Sea 'oku 'alu e ngaahi hopo 'e ni'ihi Sea 'oku toe foki mai 'o Fakamaau'anga, 'osi e ta'u 'e 10, foki mai ki he Fakamaau'angá, 'osi e ta'u 'e 20. Ko e totonu ia 'o e tangatá 'oku tonu ke ne ma'u. Pe 'oku 'i fē 'ia 'a e totonu ko iá he 'ikai ke tanu ia pea 'oku 'ikai ke hanga he taimi ia 'o tanu e totonu ko iá. Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Fakafofonga. Ko e si'i Tongatapu 1 'oku talitali ki hono taimi mo 3 mo 4. 'Ikai, 'ai pē ke ke fiemālie Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Sea. ...

<002>

Taimi: 1545-1550

Paula Piveni Piukala: 'Oku ou kolea au 'a e maama 'a e Fale ni, 'oua 'aupito te mou fakakaukau 'oku 'i ai ha'aku fa'ahinga *alliance* ke pehē ko 'eku 'uhinga pē 'eku fakakikihi ko e 'uhinga ko 'eku fakafekiki. 'Oku ou hoha'a ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e lao he 'oku hanga 'e he fo'i kupu ko ia 'o ne 'omai ke faingata'a'ia faitu'utu'uni pē 'a e Fakamaau ka ko e fo'i kupu ko ē Sea, kupu (*o*), kapau 'oku fiemālie 'a e Fakamaau'anga, 'oku *unless* 'oku ui 'e he Fakamaau'anga *nugatory* 'oku 'ikai ke toe 'i ai hano 'aonga 'ene tu'u ai. Ka 'oku ne hanga 'o fakaava 'a e fu'u matapā lahi, ko e fuakava 'i he Konisitūtone 'a e kau Fakamaau, te nau faitotonu, ki he Fakamaau Totonu.

Ko 'eku fakatokanga'i ke 'omai ki he Lao 'a e Fakamo'oni ke ha'u pē ha fanongo talanoa, pea lava pē 'e he Fakamaau, tau hanga 'etautolu 'o 'ave māfimafi 'o e 'Otua ki he Fakamaau ke fai tu'utu'uni 'o hangē tofu pē 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'ane *bias*.

Ko e 'uhinga 'etau fa'u 'a e lao neongo 'a e fuakava, neongo 'a e fuakava 'a e kau Fakamaau he Konisitūtone ka 'oku tau fa'u 'a e lao ke ne tokoni.

'Eiki Palēmia Le'ole'o: Sea fakatonutonu atu pē. Fakatonutonu atu.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e me’a tatau pē eni Sea, mo e talamai ko e ‘oatu pē fo’i fanongo talanoa pea makatu’unga ai, ‘ikai. ‘Oku talamai pē heni ko e hā ‘a e me’a ‘e pehē ‘e he Fakamaau’anga ‘oku lelei ki he Fakamaau Totonu, ko ‘ene ma’u ia ‘a e ‘u ngaahi fakamo’oni ‘ātakai ‘o lava ke ne fai’aki ‘ene fakafuofua.

Ko e ngofua ia ‘oku faka’amu ‘a e lao ko eni ke foaki koe’uhi ki he Fakamaau Totonu ke lava ‘o ma’u ‘i he fonua ni ‘Eiki Sea. ‘E lava pē ke fakafekiki ha taha ia ko e hangē ko e fakatātā ko ē na’e ‘omai ko e *Bill of Lading*, lava pē ke fakafekiki ha taha ia, ‘ikai ke ha’u ‘a e tokotaha ko ia pea ‘oku *hearsay* ia. Kka ‘oku hanga ‘e he kupu ko eni ‘o faka’atā mai, ‘o kapau ‘oku hanga ‘e ha taha ia ‘o fa’o mai ‘Eiki Sea ha faito’o konatapu. Pea ‘ikai ke’asi mai ‘a e hingoa ia, ko e taimi ‘e ‘i heni ai fiema’u ke fakamo’oni’i ia ‘e he tokotaha ko eni ‘oku ‘omai ki ai, na’e ‘ikai ke ne fakaheka mai ‘a e me’a ko eni. Fēfē kapau ‘e mo’ua noa’ia ai ‘a e motu’a ia ‘i Tonga ni? Fēfē ia tau ma’u ‘a e Fakamaau Totonu ai? ‘Ikai, ko e me’a ia ‘oku faka’amu ‘a e lao ko eni ke ne hanga ‘o faka’atā mai ha me’a ke lava ‘o piki ai ha mo’ui ‘a ha taha ‘i he ngaahi me’a ko eni ‘Eiki Sea, mālō.

Paula Pīveni Piukala: Sea ‘oku ou fie tokoni pē au ki he fakamalanga ‘oku fai mai ‘e he, mahino ‘aupito ‘ene fakatalanoa ka ‘oku ‘ikai ke mā’opo’opo ia. Ko e hopo ko eni ‘oku ‘uhinga ai ‘a e fakamakatu’unga ki ai ‘a e fo’i lao ko eni, na’e ‘ikai ko ha *defense* ia ‘a e faka’iloa, ‘oku ‘ikai ko ia na’a ne fakaheka mai. He ko e fakaheka mai tau hanga ‘o talanoa’i ‘a e fo’i fakakaukau, ‘oku ‘ikai ke ha’u pē ia ki ha fu’u putu’i tevolo, pau ke ‘i ai ha taha ke ‘alu atu ‘o *claim* ‘a e uta ko eni, pea ne hanga ‘o *declare* ‘a e me’a ‘oku ‘i loto.

Ko e founa ia ‘o e lao, kapau ko e anga e fakatalanoa ke fakatu’asila mai ki ha taha ‘oku ‘ikai ke ne ‘ilo, ‘o fēfē ai Kuo pau ke ha’u ki he Kasitomu ke *clear* ‘a e uta ko ia, kapau ‘oku ne ‘ilo, pea kapau ‘oku ‘ikai ke ne ‘ilo ‘oku ‘ikai ko ha’ane, ‘ikai ko ha palopalema ia ‘a’ana. Ko e ‘uhinga ‘eku fakatalanoa masi’i ‘oku ou kole atu ki he maama ‘a e kau Minisitā ‘oua ‘e ‘omai ‘o tekeutua mai ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea ‘e lava ke u tokoni atu ki he Fakafofonga kātaki.

Sea Komiti Kakato: Ha ‘a e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ‘E Sea ko e hopo ko eni ‘oku ne hanga ‘o *determine* ‘a ‘etau fakataha ko eni he efiāfi ni Sea. ‘Oku ‘ikai ko e lao ia ko eni ki he me’a pē ko eni ko ē ‘a e *Bill of Lading*, ko e lao ia ko eni ki he lao fakalukufua. Pea he ‘ikai ke hanga ‘e he fo’i *case* ‘e taha ko eni ke ne hanga mapule’i pē te ne tataki ‘a ‘etau tali ‘a e lao ko eni.

Ko e lao ia ko eni ‘oku fakalukufua ia Sea, he koe’uhi he ko e taimi ko ē te tau nofo ai ‘i he ki’i fo’i *case* ‘e taha, te tau tui tautolu ‘oku hala. Kuo pau ke tau tui tautolu ki he ngaahi fu’u me’a ‘oku fālahi ange pea ko e palopalema ia ‘i he fonua ni ‘oku lahi ange ia ‘i he ki’i *case* ‘e taha ko eni Sea. Pea kapau leva te tau nofo ke ‘omai ha ki’i *case* ‘e taha na’e mo’ua ‘i falepa’anga, ‘i falehopo, ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai ke tonu ia Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fie fakatonutonu atu ‘a e Minisitā Sea. Ko e ‘uhinga ‘etau lave ki ai he ko e makatu’unga ia ‘oku ‘omai he fakamatala fakamahino, ‘ikai ke toe talamai ha toe hopo kehe, ko e hopo pē ko eni ‘oku tau lave ki ai. Ko e *basis* ia, *foundation* ia ‘o e fo’i lao, ka ko eni ia ‘oku talamai ia oku ‘ikai ko e ‘ai ia ki hē.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Ko e fakamatala fakamahino ‘oku fakahā pē ‘i he kongā ‘uluaki, ‘oku ‘ikai ...

<005>

Taimi: 1550-1555

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ...’Ika ko ha kongā eni ‘o e lao Ko e fakatātā pē ke fakamahino na’e fa’u ai ‘a e lao ‘Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Pea ko e ‘uhinga foki ia Sea ‘etau feinga ke fakama’ala’ala ‘etau feinga ke fakamahino he ‘oku ‘omai ko e tefito ē mahalo ko e *peripheral* ē ‘oku ha’u ko e hikihiki ia. Ka ko eni Sea na’a ku ‘osi lave ke lava e fo’i faka’amu ko ē kapau na’a nau pehē mai ke fakangofua e *zoom* ke lava ‘a e taha ko ē na’a ne fakauta mai ‘o *zoom* ai he ko e ‘uhinga ‘oku fakamole ki he kau ...’oku ‘uhinga lelei ange ia he pehē mai ke tali e *hearsay* ‘i Fakamaau’anga.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e fo’i ...

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E fēfē kapau ‘e ‘ikai ke ma’u e tokotaha ia ko ia, ha e me’a te tau mo’ua ai pē ‘a e tokotaha ko ē ‘i heni?

Paula Piveni Piukala: Fēfē eni ka u tali atu eni, kapau ‘e ‘ikai ma’u e taha ia ko ia? Ka ko e hā leva e me’a’oku ‘ai ai ke fakamo’ua’i ai e taha ko ē heni fēfē ia, ka ko e hā e ‘uhinga ‘oku ‘ai ai ke mou faingofua’i hono fakamo’ua’i eni kapau ‘oku ‘ikai ke ma’u e taha ko ē.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: ‘E fakamo’ua’i e taha ko eni kapau ‘oku ne fetuku mai ha faito’o konatapu, kuo pau ke fai ha founa ke lava ‘o malu’i e fonua ‘Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e Kupu 1 a’u ki he Kupu 14 ‘oku fihia ai kapau ‘e ‘i ai ha taha heni ‘e ‘alu ‘o *claim* e me’a ko eni. Fihia. Ko e me’a ko ē ‘oku fakamatala mai ia he kupu *o* ‘oku ‘ikai ke *relevant* ia ko e poini ia ko ē ‘a’aku.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga kapau pē te mou fakatokanga’i ko e ki’i kupu ‘oku si’isi’i ka ko ‘etau faka’uhinga ko ē ‘o felāve’i ko ē mo e fiemālie ‘a e Fakamaau’anga ‘i he lelei ‘o e fakamaau totonu kuo mahino kiate au ‘a e ‘uhinga e Pule’anga ke tākaki mai ‘a e ‘uuni me’a pea toki ongo’i he Fakamaau’anga ke fai ‘ene faitu’utu’uni ki he fakamo’oni hia ke ma’u pē fakamaau totonu, ka ‘oku mou ki’i kikivi atu moutolu ‘oku kau heni pea mo e fanongo talanoa hē mo e ngaahi me’a ko ia. Ka ‘oku ‘ikai ke tui ‘a e Pule’anga ki he me’a ko ia. ‘I he’eku vakai te tau vilovilo pē tautolu ia heni.

Paula Piveni Piukala: Ka u faka’osi atu au pē eni pea ‘ikai ke u toe lea au he fo’i lao ko eni Sea. Foki ki he 89 ka u hanga ‘o ‘oatu e me’a, ko e anga ia hono *operate* e lao. “ ‘Oku ‘ikai ngofua ki he Fakamaau’anga ke tali ha fakamatala fakamo’oni fanongo *hearsay* kae ‘oua Kupu *o* ko ‘ene kakato ia e fo’i lao kae ‘oua kapau ‘oku fiemālie ‘a e Fakamaau’anga. ‘Ika ke toe talamai ‘i he fo’i lao ‘osi fiemālie ia. Ko e hā pē *hearsay* ne ‘omai ne lava ‘e ia ‘o tali e fo’i kupu ko ē, ko e ‘uhinga ia.

Sea Komiti Kakato: ‘Osi mahino pē ho’o faka’uhinga tu’uma’u pē Pule’anga ‘enau faka’uhinga ‘ikai ke u toe lava au fai ha me’a ko e me’a pē fai ko e pāloti fakamolemole ‘ai ange ‘a Tongatapu 1. Ko u fakamālō atu kau Fakafofonga ’oku a’u mai ‘a homou mahino pea ‘ikai ke u lava au toe fai ha toe liliu ko e Pule’anga pē.

Tevita Puloka: Mālō Sea, ‘oku mahino ‘aupito pē foki mei he ngaahi feme’a’aki pea ko e anga ko ē vakai ‘a e motu’a ni ia ‘o hangē ka pehē ‘oku tau ‘ave ha mafai ki he Fakamaau’anga pē ko e fakamaau pea ka filifilimānako ia ‘e tatau ai pē ia pe ko e lao ko eni pe ‘ikai. Tte tau kei pehē pē ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ia. Ko e me’a ‘oku ou fehu’i ‘e au heni pea ko u kole atu pē ki he ‘Eiki Minisitā kae pehē ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia hangē ko e ‘Eiki Minisitā. Ko e taimi ko eni ‘a ia ‘oku mou taukei ange ‘i he falehopo he ko e fakalea foki fiemālie ‘a e Fakamaau’anga ‘i he lelei ‘o e fakamaau totonu pe ko e fanongo ko ‘etau ‘amanaki foki he ‘ikai ke ‘ohovale pē kuo ma’u fakahā ‘a e Fakamaau ia, kuo pau ke ‘i ai ‘a e ngaahi makatu’unga ke ne tali ai ka ne ma’u ‘a e fakamaau totonu.

Ko e taimi ko ē ‘e ha’u ai e mamahi pē ko e talatalaaki ‘o ‘omi ‘a ‘ene fakamo’oni fanongo talanoa. ‘I he taimi tatau ‘oku ‘atā nai ki he loea ‘a e faka’iloa ke ne hanga ‘o fakafepaki’i pē ko e *challenge* ‘a e taimi ko ē ‘e ‘omi ai ‘a e tokotaha ko ē fanongo ‘i he *process* ko eni ‘i he Fakamaau’anga pē ko e lolotonga lele ‘a e hopo ‘oku malava e me’a ko ia?

‘Eiki Palēmia Le’ole’o: Malava lelei pē ia Fakafofonga. ‘Oku ‘i ai pē faingamālie ki he talatalaaki pea mo e taukapo ‘oku ‘atā pē ia ‘oku ‘osi e taimi ko ē hoko mai e tokotaha.

Tevita Puloka: Pea toki faitu’utu’uni leva e Fakamaau ai ke ne hanga’ ‘o faka’aonga’i ‘a e fanongo pe ‘oku ma’u ai ...

<007>

Taimi: 1555-1600

Tevita Puloka : .. lelei ‘o e fakamaau totonu.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o : ko ia.

Tevita Puloka : Ka ‘ikai ke pehē ko ‘ene ‘oatu pē ‘e he mamahi pē ko e talatalaaki ‘a e fakamaau ‘a e fanongo, fakamo’oni fanongó, kuo pau ke ne tali, ‘ikai.

‘Eiki Palēmia Le’ole’o : ‘Ikai. Kuo pau ke ‘omai lōua ‘a e ongo tafa’aki ‘Eiki Sea pea ‘e lava leva ke makatu’unga ai ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau’anga.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō me’a mai 4 pea hoko mai ‘a 10 ē kātaki.

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea pea pehē ki he ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Sea mālō e toe ma’u mai e ki’i faingamālie ko eni ke fakakakato atu e ki’i fakamalanga ko eni. Sea ko ‘eku kole atu pē ki ho’o kau ngāué na’a lava ‘o ‘ohake mu’a ‘a e kupu 89. Kupu 89 ‘o e Lao ki he Fakamo’oni. Sea, ke laumālie e Feitu’ú na ke kole mu’a ki he kau ngāué ke ‘ohake ‘a e kupu 89.

Sea Kōmiti Kakato : Kole atu e kupu 89 kau ngāue. Ko eni ‘oku ma’u pē ‘a e kupu 89 ai ē ke nau me’a pē ai ‘i he’enau fiemālie.

Māteni Tapueluelu : Mālō Sea. 'E Hou'eiki ko 'eku faka'amu pē ke taki e tokangá ki he kehekehe 'o e ngaahi kupu kuo faka'atā 'e he lao lolotonga ki he fakamo'oni 'a e me'a ko e fanongo talanoa. Ko e fo'i faka'atā kehekehe 'e 14 ko eni ia 'oku fakahā 'i he kupu 89 pea toki tānaki atu ko eni 'a e ki'i kupu ko eni he taimi ni, 'a ia ko e kupu oia. Kapau te u hanga 'o fehu'i kiate au ko e hā 'a e kehekehe 'o e kupu 14 lolotonga ko ē fo'i kupu 'e 14 'i he 89 'oku faka'atā ai 'a e me'a ko e fanongo talanoa. Mo e kupu ko eni 'oku tau toki fokotu'u mai ke fakahū 'a e o. Ko hona kehekehé eni Hou'eiki. Ko e ngaahi kupu ko ē 'oku ne 'omai 'e ia 'a e makatu'unga pau pē ko e tūkunga pau pē ko e *condition*. Pē te u pehē Sea fakamolemole 'i he lea faka-Pilitania 'oku *objective* pē 'oku tu'u tau'atāina ia.

Ko e kehekehe ko ē mo e kupu ko ia na'e toki fakahū mai ke 'oange ki he Fakamaau'angá ke nau toki fai pē 'enautolu 'a e fuatautau 'oku *subjective* ia pē 'oku 'ange 'a e fo'i mafai ia ko iá ki he Fakamaau'anga. 'Oku 'ikai ke tofa atu 'e he kau fatu laó ia ha tūkunga pau ke muimui ai. Ko e me'a ia ko ē 'oku fai ki ai e tokangá Sea, 'oku hangē ia ha fu'u fo'i faka'atā 'oku fu'u tu'u tau'atāina pea 'e faingata'a ke fua 'o hangē ko e ngaahi kupu lolotonga ko ē 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai e tokangá.

Pea ko 'eku ki'i fehu'i pē Sea ke tokoni mai 'etau Hou'eiki Kapineti. Ko e, 'oku 'i ai foki e ngaahi lipooti 'oku 'omai mei he Fakamaau'angá pea 'oku fa'a fokotu'u mai ai 'a e ngaahi fokotu'u mei he Fakamaau'angá ke liliu 'a e ngaahi kupu 'e ni'ihī Sea. 'Oku ou tokanga'i 'oku ki'i kehe 'a e ha'u 'a e fo'i me'a ko eni.

Ko 'eku fehu'i pē pē na'e mea'i 'e he Tu'i Fakamaau Lahí 'a e natula fokotu'u ko eni pē ko e ha'u pē ia pē mei he Fakamaau pē ko eni. Ke fakapapau'i 'oku ou tokanga lahi au ia ki heni. 'Oku ou ongo'i mo'oni ..

'Eiki Palēmia Le'ole'o : 'Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu : .. 'i hoku laumālie 'e 'i ai e me'a 'e hoko he kaha'ú Sea hono faka'atā eni.

'Eiki Palēmia Le'ole'o : Ke u fakahoha'a pē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Me'a mai.

'Eiki Palēmia Le'ole'o : Ko e 89 mo e fanga ki'i kupu iiki ko eni 'e 14 lave ia ki he ngaahi me'a kehekehe kātoa. Ko e kupu ko eni fakatonutonu ko eni 'oku fakahū atú, 'oku ne 'oange 'a e mafai ki he Fakamaau'angá ke ne siofi ha me'a 'e lelei ai 'a e fakamaau totonú. Pē 'e toe lelei ange ai 'a e fakamaau totonú Sea. Kehe pē ia mei he fo'i 14 ko ē. 'Oku makatu'unga ia 'oku 'uhinga ai hono fokotu'u atu e kupu ko ē koe'uhí ke ma'u 'a e fakamaau totonu. Ko e anga ia e fakakaukau 'Eiki Sea, kā 'e lava pē ia ke liliu ki he kaha'ú kapau 'oku hoko atu ha ngaahi me'a toe fiema'u 'e he Fakamaau'anga.

Pea ko e tahá ko e 'u tu'utu'uni Fakamaau'angá 'oku tuku mai ia mei he kau Fakamaau ki he 'Ofisi ko ia 'o e 'Ateni Senialé pea 'ave ai 'a e ngaahi *policy direction* ki he Kapineti 'o tali ia fokotu'u mai ai ke tali ke fai e ngāue ki he 'u lao ko ia 'o makatu'unga ai. 'Oku 'ikai ke makatu'unga pē ia 'i ha fakakaukau 'a ha tokotaha, pē ko ha toko 2 'ikai. Makatu'unga ia 'Eiki Sea mei he ...

<008>

Taimi: 1600-1605

'Eiki Palēmia Le'ole'o: ... ngaahi me'a 'oku vakai he Fakamaau'anga 'oku fiema'u ke fakalelei'i ke malu ange mo lava 'o a'usia 'e he laó hono fatongia totonu ki he kakai 'o e fonuá mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ki'i me'a mai ange Tongatapu 10 ē. 'Eiki Minisitā pea ke toki me'a mai kae 'oleva ke ki'i me'a mai ange 'a Tongatapu 10.

Kapelieli Lanumata: Mālō tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. 'E 'Eiki Sea ko u fakamālō atu ki he Feitu'u na 'i ho'o laumālie lelei kae tuku mai kiate kimautolu 'a e taimi lahi ke fai ai 'a e feme'a'aki 'i he 'i he Lao Fakatonutonu ko eni.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Tui 'e ta'e'aonga ngaahi makatu'unga 'e 14 he fo'i laó'oka tali ke tānaki mai kupu 0

Kapelieli Lanumata: Hangē pē ko e me'a 'a e Feitu'u na ko e faka'amu ia 'a e Hou'eiki

Pule'anga pea mo e kupu hono tolu 'oku nau pule'i hotau fonua ni ke lelei ki he'enau fakahoko fatongia pea pehē pē mo e faka'amu 'a e Feitu'u na kia kimautolu e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni ke mau malanga atu 'a e ngaahi me'a 'oku mau tokanga ki ai.

Sea taimi lahi hanga he'etau *emotional* 'o *drive* tautolu ke tau 'atamai lelei. Ka ko u loto ke u ke u talanoa he *issue* ko eni Sea. 'Oku kei tangata pē e Feitu'u na Sea tangata pē pea mo e motu'a ni pea 'oku kei tangata pē mo e kau Fakamaau. 'Ikai ke 'i ai ha taha ia 'iate kitautolu 'oku *divine*. Ko e ko u loto pē ke, ke u lau atu e Tefito'i Laó pea lau atu pea mo e Lao Fakatonutonu kupu 89

“ 'oku 'ikai ngofua ki he Fakamaau'anga ke tali ha fakamatala fakamo'oni fanongo kae 'oua kapau 'oku fiemālie 'a e Fakamaau'anga.”

Meia *a* fo'i 14 ko ena Sea, ko e ngaahi *condition* ia 'oku tali 'a e hia sei kapau te tau te tau ko e 'ū *condition* ena 'e 14 me'a ni 'oku 'ikai ke fe'unga ai? Kiate au Sea ko 'ene ko 'etau tali 'a e Lao Fakatonutonu ko eni 'oku 'ikai ke toe ai ha 'aonga ia ha taha 'a e fo'i 14 ko ē 'e 'Eiki Sea. Ko ia 'oku 'oku mahu'inga'ia 'a e motu'a ni ke tau talanoa lelei he funga 'o e maama fekau'aki pea mo e Lao Fakatonutonu ko eni Sea 'Ikai ke toe ai ha 'aonga ia 'e taha 'a e fo'i 14 ko ē kapau te tau tali 'a e Lao Fakatonutonu 'a e *o* Sea. Pea 'ikai leva ke u toe 'ilo 'e au pē ko e hā e 'aonga 'etau toe kau mo e, pea mea *a* kia *n*. Ko u kole atu Sea ki he Hou'eiki Pule'anga mou laumālie lelei kae tuku pē ke tau talanoa'i lelei 'a e lao ko eni he 'oku mahu'inga ki he kakai 'o e fonua. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki kuo mahino e me'a ia ko eni kia au ko e kau Fakafofonga pē ko ē mei he tēpile ko ē 'oku ou tokanga atu ki ai. Pea ko eni 'oku nau 'omai 'enau faka'uhinga 'oku 'ikai ke u toe 'ilo 'e au pau pē ke u toe tuku atu te mou toe feme'a'aki pē he me'a tatau pea toe fehu'i pē he me'a tatau ki he ki'i fo'i kupu ko eni ko hono tali mo hono

ta'etali ka 'oku 'osi 'oatu 'a e fakamo'oni'i me'a 'a e kau Fakafofonga ka moutolu Hou'eiki Pule'anga.

'Oku 'i ai e me'a nau fakatokanga'i heni ko e sio ki he ivi 'o e tokotaha ko ē 'a ia 'e fai ki ai 'a e hopó. 'Oku malava 'e he ni'ihi 'o toe hoko atu ki he Fakamaau Tangi 'e 'i ai e ni'ihi he'ikai ke nau lava nautolu 'o toe totongi e Fakamaau Tangi pea 'oku ou 'oatu mo 'enau faka'uhinga 'e malava eni 'o fakaava kotoa e fo'i me'a 'e 14 'o kau ai 'a e tala fatongia 'oku 'ikai fiema'u ke kau 'a e fanongo talanoa 'i he Fakamaau Totonu 'o hangē ko ia 'i he fakamatala fakamo'oni fanongo. Pea 'oku 'i ai mo e 'ū me'a 'e 14 'oku tautau kotoa hake ai ki he fo'i kupu'i lao kupu 89.

Pāloti'i 'o tali 'a e Lao Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023

Ko u fokotu'u atu ke tau pāloti mu'a ka tau 'unu he ko eni 'oku mei 'osi 'etau taimi ko ia 'oku loto ke tali e lao ko eni fakahā loto ki ai 'a e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia Le'ole'o, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, Dulcie Elaine Tei. Loto ki ai e toko 9.

Sea Komiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai fakahā ho loto ki ai hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi. 'Ikai ke loto ki ai e toko 4.

Sea Komiti Kakato: Ko u fakamālō atu kau Fakafofonga ma'u homou taimi lahi pea fakavetevete mai ho'omou 'uhinga mo e me'a ko ē 'oku mea'i. Fakafiefia mo'oni e fanongo pea 'oku 'i he kakai 'o e fonua ka hoko leva ha toe me'a 'o fekau'aki mo ha hopo 'o fekau'aki mo e fakamo'oni 'o 'i ai ha'ane uesia 'a e kupu ko eni.

<009>

Taimi: 1605 – 1610

Sea Komiti Kakato: ... Ko u tui 'e foki kotoa mai ki he Falé ni. Ka 'oku tau fakafeta'i koe'uhí kuo tukuange atu ho'omou ngaahi fakakaukau lelei, matu'aki faka'ofa'ofa 'aupito ka tau hoko atu. Ko e anga ia 'etau ngāué pea ko u fakamālō atu ho'omou toka'i aú. Ko u meimei manavasi'i na'a faifai kuo, na'e 'i ai e ta'u ia 'e taha na'e hanga 'e he Fakafofonga ia 'o tolongi'aki 'a e Konisitūtoné 'a e Sea 'o e Fale Aleá. Pea ko e me'a 'oku 'ikai ke u, ko u ki'i tule ke u mohe ka ko u sio atú na'á ke tolongi'aki au e fu'u papa. Pea ko u 'oatu ke mou fiemālie ta'efakangatangata ho'omou malanga mo e fehu'í.

Hou'eiki Pule'anga mou fakamokomoko he ko ho'omou me'a hená koe'uhí ko kimoutolu ko e koloa ia 'a e fonuá fakalukufua. Pea 'oku ou tui ki he me'a ko ení kapau 'e 'ikai ha Fakafofonga ha kau fakaanga lelei 'ikai ke ma'u ha Pule'anga lelei ia. Ka 'oku hoko ho'omou fakaangá 'e ma'u ai e Pule'anga lelei ai.

Hoko atu 'etau 'aseníá 'e, kei toe pe 'etau taimí, ki'i taimi ko ení te tau hoko atu pe. Kau Kalake, hā 'etau līpootí eni.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, Sea ko e fokotu’u atu pe ko e sio pē ki he’etau taimí koe’uhí ko e toki ‘osi ení e houa ‘e 1 miniti ‘e 50 ‘etau, pea ‘oku tau ongo’i lahi. Ka ko e fokotu’u atu pe na kuo tau mālua ā hē ka tau tākaki ivi ki ‘auhu. He ko e fo’i lao hoko mai ko ení ‘oku vāvāofi pe.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai e Feitu’u na ia ‘o me’a heni ka u lele atu au ‘o tangutu sea.

Taniela Fusimālohi: Fakamolemole Sea ko e anga pe ‘a e lau

Sea Komiti Kakato: Me’a ki lalo, me’a ki lalo. Ko ‘etau, ‘okú ke mea’i talu ‘etau nofo ‘o lama ke lele e Falé. Pea ko ‘ene si’isi’i ko ē lele e Falé ‘e lahi ange ai ho’omou feme’a’akí. Ka ko e lahi ko ē ‘a e me’a e Falé ko u fakatokanga’i leva kuo ‘osi mai e tapuaki ho’omou ngaahi laumālie ki he loto fale kuo tāpuekina ‘e he kakai e fonuá. Hē ‘ikai ke nau ki’i, ka u sio ki he ‘ū me’á peá u toki ‘ai angé pe te tau hoko atu. ‘O kapau ko e, tau ‘ai ange e me’a ‘a Vava’u 14. Ko e Lao Fakaangaanga eni Losa, fika 10.

Taniela Fusimālohi: Kātaki Sea ko e Lao fika 10, ko ia Sea

Sea Komiti Kakato: ‘A ē ‘oku ‘i ai e fetongi e kupu 126, ‘a ia ‘oku fakatonutonu e Tefito’i Laó ‘aki hono fakapekia e kupu 126 pea fetongi’aki eni ‘a e kupu 126 eni hono fakatonutonu. ‘E ngofua ke fakamo’ua’i ‘e he Fakamaau’angá ‘o tu’unga ‘i he fakamatala fakamo’oni ‘o e kaungā hiá hē.

Alea’i Lao Fakaangaanga fika 10/2023 - Lao Fakatonutonu fika 2 ki he Lao Fakamo’oni 2023

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea na’e fakafoki mai eni ki he Komiti ke fai ki ai ha talanoa ‘o hangē pē ko e talafatongia ko ē ‘oku fai ki he komiti ke sio ki he’ene fepaki mo e konisitūtoné mo e ngaahi laó mo e fakatonutonu mai.

Sea Komiti Kakato: Ko fē kongá ‘oku fepaki mo e Konisitūtoné, ka ‘oku fepaki ia mo e Konisitūtoné ‘oku totonu.

Taniela Fusimālohi: Sea ko e, ‘a ia ko e talafatongia pe ia ki he komiti ke fai’aki ‘ene sio ki he laó. Ka ko e kupu ko ení kapau ‘e ‘ai hake e kupu 126 ‘oku fai ki ai ‘a e talanoá ‘i he Lao Fakamo’oni pe ke tau ma’u ‘a e mahino tatau. ‘A ia ko e kupu ko ení ‘oku fekau’aki ia mo e fiema’u ko ē ke toe ‘i ai ha fakamo’oni tokoni.

‘Oku ou tui ko hono fakalea fakapapalangí ko e *corroboration*. Ke toe ‘i ai ha fakamo’oni ke ne hanga ‘o tokoni ke fakamo’oni’i ha fakamatala fakamo’oni ha kaungā hia. ‘A ia ko e laumālie ia e kupu 126 pea ‘oku fokotu’u mai leva ‘e he Pule’angá koe’uhí ko e faka’amú he koe’uhí ‘oku ‘i ai e ngaahi hopo ‘oku hangehangē ‘oku tu’u fihia ‘a e ngaahi hopo ‘e ni’ihi ‘i he’ene tu’u lolotonga kae tuku mu’a ia kae ‘oatu ‘a e fakatonutonu ko ení.

‘A ia kapau ‘e ‘i ai ha taha faihia ‘oku ‘i ai hano kaungā hia pea fakamo’oni, fai ha’ane fakamatala fakamo’oni he tu’u lolotonga. Kuo pau ke toe ‘omai ha fakamatala tokoni ia, fakamo’oni tokoni ki he fakamatala ko ē ‘oku fai ‘e he kaungā hiá. Ka koe’uhí ko e taumu’a tatau hangē ko ia ko e lao na’e ‘osi fai ‘a e talanoa ki ai ‘anenai angé ke to’o mu’a ‘a e fakangatangata ia ko iá. Kae tukuange ke ‘oua ‘e toe kau ha ...

Taimi: 1610-1615

Taniela Fusimālohi: fakamatala fakamo’oni ia tokoni, kae tukuange ki he Fakamaau’angá

‘i he’ene fakapotopotó ke ne hanga ‘o tali ke hoko atu pē ‘a e hopó ia ‘i ha fakamatala fakamo’oni ‘a ha kaungā hia. ‘Osi ‘i ai foki ‘a e fakatonutonu tataua ia na’e fai ia kimu’a he kupu 11 ‘o e Lao pē ko ení ki he ngaahi Hia ia ko eni fekau’aki pea mo e ngaahi hia fakalieliá hangē ko e fakatapú.

Ka ko eni ‘oku ‘omai eni he koe’uhí kuo ‘osi liliu ‘a e ngaahi fonua lahi ngaahi fonua kehe ‘i he’etau tafa’aki Kominiuelí ‘i he tafa’aki ko ení. Ke to’o mu’a e fakangatangata ko iá kae tuku ki he Fakamaau’angá mo e ‘alu ‘a e fakamaau totonú mo hono kumí ke fai ‘aki ‘a e me’a kuo ma’u ko e fakamo’oni ‘a ha tokotaha kaungā hia. Pea ko ena ‘oku ‘oatu pē ‘i he kupu fo’ou ko ená kapau ‘oku ‘i ai ha fakamāu’i ha taha ki ha hia, ‘e ngofua ke fakamo’ua’i ‘i he Fakamaau’angá ‘a e taha ko iá ‘i ha fakamo’oni ‘ata’atā pē ‘a e kaungā hiá. Pea kapau ‘e ‘ikai fiema’u ha fakamatala fakamo’oni tokoni ia ki he fakamatala fakamo’oni ‘a e kaungā hia ko iá ke mo’ua ai ‘a e faka’iloá.

‘Oku tokanga ‘a e ‘Ofisi ‘o e ‘Ateni Senialé pea mo e Fakahinohino Laó ki he ngaahi hopo kuo ala hao pe ia ‘i he tafa’aki ki he faihiá koe’uhí ko e ‘ikai ke lava ‘o fakakakato ki ai ha taha ke fai ha fakamo’oni tokoni. Pea ko ia ‘oku tuku mai ai ki he Falé Sea ‘a e fakatonutonu ko ia ke ‘ai ha kupu 26 ke to’o leva ‘a e fakangatangata ia ko iá. Pea ‘i he hopo pehē kuo pau he ‘ikai fiema’u ‘a e Fakamaau’i ke ne ‘oatu ha fakatokanga ki he kau sulá ‘o felāve’i mo e ‘ikai ke ‘i ai ha fakamatala fakamo’oni tokoni.

Ko ia Sea ‘oku tuku atu pē ki he Komiti Kakató ho’o komití ke fai ki ai ha tālanga ki he kupu ko eni ‘oku ‘omai fo’ou ‘e he ‘Eiki Minisitā Laó pe ‘oku ‘i ai ha’ane toe tākaki mai ki he me’a kuo sio ki ai e komití.

Sea Komiti Kakato: ‘A ia ko e lao ko ení Hou’eiki ‘oku, ko e Tefito’i Laó ‘oku to’o e kupu ko ē, he ‘ikai mo’ua ha taha koe’uhi ko ha hia ‘i ha fakamatala fakamo’oni ‘a ha kaungā hia kae ‘oua ‘oku totonu, ‘a ia ‘oku tokoni ki ai ha fakamatala fakamo’oni kehe ‘oku kau ki ha me’a mamafa. Ko e me’a mamafá ‘oku ‘i he, ‘oku hangē ‘oku ki’i, kae kehe foki mai leva ki he fakatonutonu. Ko e kupu ia ko ení ‘oku tamate’i ia kae ‘omai e fakatonutonu ko ení ‘a ē na’e me’a ki ai e Fakafofonga Fika 11 ‘Eua.

‘A ia ko e fokotu’u mei he Pule’angá ‘e ngofua ke fakamo’ua’i e Fakamaau’angá ‘o tu’unga ‘i he’ene fakamatala fakamo’oni ‘a e kaungā hia. ‘Uluakí kapau ‘oku fakamāu’i ha taha ki ha hia ‘e ngofua ke fakamo’ua’i ‘e he Fakamaau’angá ‘a e taha ko iá ‘i he fakamo’oni ‘ata’atā pē ‘a e kaungāhiá pea kuo pau ‘e ‘ikai fiema’u ha fakamatala fakamo’oni tokoni ki he fakamatala fakamo’oni ‘a e kaungāhiá ko ia ‘e mo’ua ai ‘a e faka’iloá. Pea ‘i ha hopo pehē kuo pau he ‘ikai fiema’u ‘a e Fakamaau’i ke ne ‘oatu ha fakatokanga ki he kau sulá ‘o felāve’i mo e ‘ikai ‘i ai ha fakamatala fakamo’oni tokoni.

Si’i 2, kapau ‘i he hopo pehē ‘oku pehē ‘e he Fakamaau’i ke lave ki he ‘ikai ‘i ai ha fakamo’oni ‘a ia ‘oku fakataumu’a ki he fakapoupou’i ha fakamo’oni kehe, kuo pau he ‘ikai toe fiema’u ha sīpinga makehe ‘o e ngaahi leá.

Fakatonutonu mo e kupu 127, me’a hifo pē ki ai ‘oku fakatonutonu ‘a e kupu 127 ‘o e Tefito’i Laó ‘aki hono tamate’i ‘a e mata’ifiká 126 pea fetongi’aki ia ‘a e mata’ifika 125. Me’a pē ia

kuo pau pē ke fakatonutonu ‘oku ‘omi ki heni ngaahi kupu’i laó. Hou’eiki mou tui kote. Mahalo ‘oku sai ke tau, mou toe foki atu ‘o me’a lelei ki he ngaahi me’a ko eni na’a ku lave ki aí.

Paula Piveni Piukala: Sea fokotu’u atu au ke tau tali ‘etautolu e fo’i laó. ‘Oua toe tipeiti’i.

Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou. Ko ia ‘oku loto ...

Paula Piveni Piukala: He ko e ‘uhingá he ‘oku ‘ikai ke tataki ‘aki e faitu’utu’uní ia ‘a e ‘uhinga lelei ka tau tuku ā. He ko eni na’a tau ‘osi eni ‘etau fu’u tipeiti, nau ‘amanaki ‘oku ‘i ai ha maama ka ko u fokotu’u atu, tau tali ta’etipeiti’i.

Mateni Tapueluelu: Sea.

Sea Komiti Kakato: Fokotu’u pea pou pou.

Mateni Tapueluelu: Kole pē mu’a Sea ki hoku kaungā Fakafofongá fakamokomoko pē, mokomoko pē he ko e natula ia e Fale ko eni ‘oku pehē. Ko u ‘ilo pē Sea ‘oku ongo kia mautolu ko hono tali ‘o e lao ko ē ko e lao eni ‘oku fakahū mai ko eni natula tatau. ...

<002>

Taimi: 1615-1620

Māteni Tapueluelu: ... ‘oku ongo kia kimaoutolu ka ko e natula ia ‘a e ngāue ‘i he Fale ko eni pehē ‘oku ou kole pē ki hoku kaungā Fakafofonga mou mokomoko, ‘oua ‘e hangē ko e motu’a ni pea mo e ‘Eiki Minisitā Ngāue ‘aneafi.

Sea Komiti Kakato: ‘E Fakafofonga, ko mautolu kau Sea, ‘oku totonu ke mau tokanga ‘aupito kia kimoutolu mou me’a ‘i he Fale ni.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: ... mahu’inga ‘aupito, fokotu’u mai ‘e koe mei he tēpile ko ē, ‘oku ou tokanga atu ki ai ‘ai fo’i fokotu’u ko ia, ‘oku ke me’a mai, tuku ia ‘ai ‘a e fokotu’u ‘a e Feitu’u na.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea, ‘oku ou kole pē au Sea ke tau ...

Sea Komiti Kakato: ... he e, ‘ai pē ke tau ongo’i pē ‘oku napangapangamālie pē me’a kotoa, hee, tui ho kote fakamolemole.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea. Ka tau toki foki mai ‘auhu ‘o fakatatau pē ki he Feitu’u na Sea.

Sea Komiti Kakato: Tui ho kote Fakafofonga.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Vave Tongatapu 8, kote. Tau liliu ‘o Fale Alea.

(Me'a mai 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, Lord Tu'iha'angana)

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito Hou'eiki 'a e feme'a'aki, toloi 'a e Fale Alea ki he taimi 10 'apongipongi.

Kelesi

Kelesi - Tutuku - Taimi 4.00 efiafi

<005>